

**Олександра Янкович
Ірина Кузьма**

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

*Навчально-методичний посібник
для вчителів, вихователів
та студентів педагогічних закладів вищої освіти*

Тернопіль
2018

УДК 37.01 (075)

ББК 74.2

Я 62

Рецензенти:

Ящук І. П. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії;

Степанюк А. В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної біології та методики навчання природничих дисциплін Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Примакова В. В. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії й методики дошкільної, початкової освіти та мовних комунікацій Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Рекомендовано до друку вченою радою

*Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка (протокол № 2 від 2 жовтня 2018 року)*

Янкович О. І., Кузьма І. І. Освітні технології у початковій школі:
Я 62 навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. Володимира
Гнатюка, 2018. 266 с.

ISBN 978-617-595-082-1

У посібнику розкрито теоретичні аспекти реалізації освітніх технологій у школі першого ступеня. Висвітлено їх критерії, структуру, класифікації, історію розвитку. Проаналізовано найбільш поширені освітні технології й відповідні їм методи в контексті положень Концепції Нової української школи, Державного стандарту початкової освіти.

Навчально-методичний посібник призначений для студентів педагогічних закладів вищої освіти зі спеціальності 013 «Початкова освіта». Його можуть використовувати вчителі шкіл першого ступеня, вихователі закладів дошкільної освіти.

УДК 37.01 (075)

ББК 74.2

ISBN 978-617-595-082-1

© О. І. Янкович, І. І. Кузьма, 2018

© ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2018

Найбільша таємниця світу
Прихована в шкільній площині:
Школяр маленький, увібравши світло,
Стає славетним у своїй країні.

Яким мистецтвом треба володіти,
Як малювати пензликом любові,
Щоб учень міг вершину підкорити,
Отримавши проєкції у школі!

У тім мистецтві втілені ідеї,
Віками накопичені майстрами.
Із нього щедро черпають натхнення
Покликані ставати вчителями.

Малюнок Д. Кузьми

ПЕРЕДМОВА

Одним із провідних шляхів розбудови держави є розвиток освітньої галузі. Зв'язок між вихованням молодого покоління як інвестицією в майбутнє, підготовкою вчителя й зміцненням країни був помічений ще в епоху Ренесансу. На сучасному етапі держави з найвищим індексом людського розвитку характеризуються учнівськими досягненнями щодо сформованості компетентностей. Проте в міжнародних рейтингах рівня знань учнів Україна, на жаль, посідає не найвищі сходинки. Хоча в контексті освітніх досягнень українські школярі мають високий потенціал, на розкриття якого спрямовані Закон «Про освіту», Концепція Нової української школи. Реалізація реформ в освіті здійснюється на основі використання інноваційних систем і технологій. Володіння вчителем практичними вміннями застосування сучасних методів і технологій навчання є вимогою сьогодення.

Реформування шкільництва розпочинається з початкової ланки освіти. У Державному стандарті початкової освіти зазначається, що дітям забезпечується радість пізнання через дослідницьке та проектне навчання; навчальна діяльність є для них цікавою.

Основні положення Концепції Нової української школи та Державного стандарту початкової освіти націлюють учителя на реалізацію інноваційних освітніх технологій та методів. Використання технологічного підходу дає змогу відстежувати зв'язок навчального матеріалу з життям, формувати креативне й критичне мислення молодших школярів, розвивати мотивацію учнів до навчання, їх здатність розв'язувати проблеми, ефективно спілкуватися, організовувати свою діяльність, здійснювати рефлексію, що в сукупності забезпечує сформованість умінь вчитися як ключової компетентності. Втілення педагогіки партнерства на основі довіри і розуміння також відбувається з використанням освітніх технологій, зокрема особистісно зорієнтованих, інтерактивних, ігрових, медіаосвітніх, формування критичного мислення, організації успішної діяльності тощо.

Різноманітність функцій освітніх технологій пояснюється варіативністю їх структури, компонентами якої є, крім традиційних, новітні засоби освітнього процесу, зокрема інформаційно-комунікаційні, а також інтерактивні методи, які набули популярності в країнах Європейського Союзу та в Україні.

Доцільність використання освітніх технологій очевидна. Проте вчителі часто відчують труднощі в їх реалізації, що зумовлено декількома причинами. По-перше, у педагогічній науці немає єдиної думки щодо трактування термінів «метод», «методика», «прийом», «освітня технологія», «педагогічна технологія», що призвело до неоднозначного розуміння педагогічними працівниками суті технологічного підходу. По-друге, залишаються невирішеними суперечності в обґрунтуванні критеріїв освітніх технологій. Окремі з ознак, наприклад, гарантія результату, не підтверджуються шкільною практикою. Ще не розроблена жодна технологія, яка б забезпечувала успішне навчання й виховання всіх без винятку школярів.

Автори перших освітніх технологій вважали, що обґрунтовані ними нові способи спільної діяльності вчителя та учнів забезпечуватимуть необхідний результат незалежно від рівня професійних умінь і таланту педагога. Однак на практиці все відбувалося інакше. Досвід використання технологічного підходу переконує в тому, що якість освітнього процесу залежить передусім від професійної майстерності педагога та здібностей учнів і автоматично не поліпшується від упровадження освітніх технологій. Проте вони є орієнтиром у діяльності вчителя, сприяють удосконаленню педагогічної праці.

Однією з найбільших проблем технологізації освіти є реалізація технологічного процесу без використання діагностичних процедур, що суперечить діагностичності як основному критерію освітніх технологій. Зазвичай в описах освітніх технологій відсутні діагностичні методики для вимірювання результату та його відповідності визначеній меті. Незважаючи на прогрес в інформатизації освіти, використання комп'ютерних програм для діагностики виховних якостей школярів є поодиноким явищем. Варто також зауважити, що розроблені освітні технології недостатньо спрямовані на формування в особистості вмінь вирішувати професійні і життєві проблеми, досягати успіху в тій діяльності, яка відповідає нахилам і потребам.

Зазначені чинники призвели до того, що є велика кількість закладів освіти, педагогічні працівники яких уникають упровадження інноваційних технологій.

Автори пропонованого навчально-методичного посібника ставлять за мету допомогти передусім учителям початкової школи подолати труднощі у використанні технологічного підходу до організації освітнього процесу: вирішити суперечності щодо понятійно-категоріального тезаурусу; диференціювати терміни «метод», «методика» та «технологія»; охарактеризувати найбільш поширені сучасні технології в контексті відповідності структурі та критеріям технологізації освіти. Проте посібник можуть використовувати також учителі закладів базової середньої, профільної та позашкільної освіти.

Опрацювання посібника дасть змогу педагогічним працівникам набути таких умінь: реалізовувати технології, які декілька десятиріч тому називалися методами, а саме: інтерактивні, ігрові, проектні; організовувати колективні творчі справи, згуртовувати колектив класу, проводити профілактичну роботу для попередження залежності школярів від психоактивних речовин; упроваджувати позитивну стратегію уникнення невдач, яка полягає в діагностиці схильностей учнів та допомозі використати їхній потенціал у соціально цінній діяльності.

Посібник складається з трьох розділів: перший присвячений теоретичним аспектам технологізації освіти, а зміст другого і третього структуровано відповідно до класифікації освітніх технологій, у якій виокремлено елементарні (загальнометодичні) й комплексні технології, що сприяють формуванню ключових компетентностей дітей молодшого шкільного віку. Цим акцентовано увагу, що сучасна школа першого ступеня – це школа, у якій реалізується компетентнісний підхід до освітнього процесу, а не формуються знання, уміння й навички. Образно кажучи, у такій школі дитина не лише вивчає, як це було раніше, будову велосипеда й принцип його дії, а і їздить на велосипеді, правильно обираючи вектор руху.

Чимало положень, викладених авторами, є дискусійними, зокрема, що є технологією, а що ні; відносною є й диференціація технологій відповідно до ключових компетентностей для життя, формуванню яких вони сприяють.

Автори посібника запрошують до співпраці студентів, учителів, викладачів закладів вищої освіти, усіх зацікавлених читачів і з вдячністю сподіваються на їхні відгуки та рекомендації.

I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1. Поняття освітньої технології

Трактування термінів у галузі технологізації початкової школи та базової середньої чи вищої освіти не відрізняється.

Термін «технологія» походить від грецького *techné* – мистецтво, майстерність і *logos* – наука, закон. Отже, технологія – це наука або вчення про майстерність.

Незважаючи на популярність освітніх технологій, учені не дійшли згоди в поясненні їх суті.

У «Тлумачному словнику сучасної української мови» технологія трактується як сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чогось; навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості; сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних операцій тощо¹.

Термін «технологія» використовується не лише у виробництві, а й у медицині, політиці, сфері обслуговування, і, звичайно, в освіті. Водночас із поняттям «освітні технології» застосовуються також «педагогічні технології», «технології навчання», «технології виховання», «соціально-виховні технології», «технології управління». Зазвичай учені вважають, що поняття «освітні технології» ширше, ніж «педагогічні»². Науковці, зокрема, стверджують, що освітні технології відображають загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору, а педагогічні – втілюють тактику її реалізації. Прикладами освітньої технології є Концептуальні засади реформування середньої школи, Закон України «Про освіту» тощо.

Ще донедавна в межах освітніх технологій науковці виокремлювали педагогічні, соціально-виховні та інформаційно-комунікаційні технології, а серед педагогічних виділяли навчальні, виховні технології та технології управління. Очевидно, такий поділ був виправданий тим, що вчителі оперували поняттями

¹ Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арії, 2007. С. 445.

² Буркова Л. Технології в освіті. *Рідна школа*. 2001. № 2. С. 18–19.

«навчальний процес», «навчально-виховний процес». З прийняттям Закону «Про освіту» (2017 р.) використовується термін «освітній процес» як система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей³. Отже, диференціація освітнього процесу на навчальний та виховний зникла, оскільки навчання й виховання школярів здійснюються водночас. Уже під час першого етапу (адаптаційно-ігрового) у початковій школі на інтегрованих заняттях формування картини світу в дітей та виховання ціннісного ставлення до нього за важливістю є рівнозначними. Зрештою, навряд чи є хоч одна технологія, яка б передбачала реалізацію лише навчальних цілей відокремлено від виховних чи розвивальних. Проблематично також назвати технологію, яка б застосовувалася лише під час уроків або інтегрованих занять. Зазвичай освітні технології можна використовувати як в урочній, так і в позаурочній та позашкільній роботі з учнями.

На сьогодні існує більше 300 визначень поняття «освітні (педагогічні) технології». Виокремлено декілька підходів щодо тлумачення цих термінів:

- 1) освітня технологія як новітній технічний засіб;
- 2) освітня технологія як відкрита система, що складається із взаємопов'язаних елементів: цілей, змісту, форм, методів, засобів взаємодії вчителя й учнів та результату;
- 3) освітня технологія як сукупність дій чи діяльність, спрямована на досягнення результату, що відповідає визначеній меті;
- 4) освітня технологія як проект (модель) освітнього процесу, у якому чітко сформульовані цілі та відбувається орієнтація на результат;
- 5) освітня технологія як галузь науки або педагогічного знання чи наука⁴.

Незважаючи на те, що наведені підходи до визначення терміна є численними, ними не вичерпується з'ясування сутності освітніх

³ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.07.2018).

⁴ Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957–2008): монографія. Тернопіль: Підручники та посібники, 2008. С. 12.

технологій. У практичній діяльності закладів освіти під освітньою технологією помилково розуміють будь-яку інновацію.

Нерідко постає питання, як розмежувати технологію і метод. За умов термінологічних розходжень особливої актуальності набуває проблема обґрунтування єдиних критеріїв технологічного підходу.

1.2. Критерії та структура освітніх технологій

Основними *критеріями технологічного процесу* є: системність, ефективність, оптимальність, алгоритмічність, діагностичність, відтворюваність, прогнозованість, ієрархічність тощо. Критерії ще трактують як вимоги. Головними вимогами до освітніх технологій, окрім перерахованих, вважаються: концептуальність і науковість, структурованість, керуваність, запланована ефективність, оптимальність витрат, можливість тиражування та перенесення в нові умови.

Освітня технологія – це спосіб спільної діяльності вчителя та учнів, для якого притаманні передусім послідовність у реалізації дій (*алгоритмічність*), постійне і систематичне вимірювання рівня навчальних досягнень і сформованості виховних якостей (*діагностичність*), взаємозв'язок основних елементів технології, якими є мета, зміст, форми, методи, засоби взаємодії учасників педагогічного процесу та результат (*системність*). Освітня технологія є відкритою педагогічною системою, котра складається з концептуально-цільових (мета, що відповідає освітнім концепціям), змістових (зміст технології), процесуальних (технологічний процес: форми, методи, засоби взаємодії суб'єктів та об'єктів технології), результативно-аналітичних (результат та його аналіз) компонентів.

Співвідношення результату й обсягу затрачених ресурсів визначає *ефективність* освітньої технології. *Оптимальність* передбачає отримання максимального результату за мінімальних витрат. *Ієрархічність* означає, що існують освітні технології різного рангу: метатехнології, макротехнології, мезотехнології та мікротехнології (тобто головні, наприклад, концепції розвитку освіти, і другорядні, які використовуються в межах однієї чи кількох навчальних дисциплін або тем). Завдяки *відтворюваності* освітньої технології забезпечується можливість її повторення середньостатистичним педагогом в умовах навчального закладу.

Прогнозованість освітньої технології виражається в орієнтації на задалегідь визначений результат.

Аналіз критеріїв технологічного підходу дає змогу зробити висновок, що *освітня технологія* – це алгоритм здійснюваних учителями та учнями спільних дій, що систематично діагностуються і спрямовані на забезпечення відповідності результату визначеній меті. Під систематичним діагностуванням маємо на увазі проведення педагогічних вимірювань на всіх етапах реалізації освітніх технологій, тобто здійснення початкової, корекційної (поточної) та узагальнювальної (підсумкової) педагогічної діагностики.

Критерії технологічного підходу дають змогу розмежувати поняття «технологія» і «метод». Технологія відрізняється від методів, які можуть використовуватися в одній чи декількох технологіях, передусім діагностичністю та алгоритмічністю. Автори наукових та навчально-методичних праць нерідко припускають, що внаслідок реалізації технології забезпечується гарантія досягнення цілей. Однак такої гарантії немає, якщо реалізується метод. Насправді на відповідність результату визначеній меті впливає багато різних чинників, передусім рівень мотивації учнів здобути якісну освіту, ступінь педагогічної майстерності вчителя. Ці чинники виявляють свій вплив під час реалізації і методів, і технологій.

Отже, доцільно радше стверджувати, що освітня технологія – це спосіб оптимального досягнення мети педагогами та учнями, що визначено на основі педагогічних вимірювань, з використанням відповідних методів. Метод може застосовуватися в одній чи багатьох технологіях. За такого формулювання можна зробити висновок, що технологія є системою, метод у якій є одним із компонентів.

У закладах освіти часто також використовується термін «технологія» у значенні «методика». Методика – це сукупність дій для отримання локального результату, які не супроводжуються жорстким діагностуванням рівня досягнення мети.

Варто зауважити, що диференціація технологій, методик і методів є дискусійною проблемою, і до сьогодні вона однозначно не вирішена.

1.3. Розвиток технологічного підходу в теорії та практиці початкової освіти

Поняття «технологія» виникло у зв'язку з розвитком машинної промисловості, а згодом було застосовано в навчальних закладах завдяки інтеграції виробничої й освітньої галузей, що зумовила прагнення запровадити в школи виробничі новації. Учені вважають, що в науковій літературі термін «технологія» з'явився у 1772 р. Проте є припущення щодо більш ранньої появи цього терміна. Очевидно, це сталося у 20-ті роки XVIII ст., коли Ф. Полікарпов написав навчальну книгу «Технологія. Мистецтво граматики». Цей термін він використовував і в додатку до третього видання «Граматики» М. Смотрицького, у якому підкреслював, що концепція граматики як мистецтва і ремесла передбачає побудову системи визначень та принципів.

Термін «технологія» стосовно освітньої галузі вперше використав американський педагог, представник педології (наукового напрямку в зарубіжній реформаторській педагогіці кін. XIX – поч. XX ст., який мав на меті об'єднати підходи різних наук до розвитку дитини) Дж. Саллі у 1866 р. У працях «Дитяча психологія», «Введення у психологію з погляду теорії освіти» він підкреслював значення мистецтва, освіти й соціального середовища для розвитку особистості.

У минулому на технологію покладалися такі ж сподівання, як і на філософський камінь: завдяки організації освітнього процесу на технологічній основі всі діти будуть успішними. Проте вже зараз можна з упевненістю стверджувати, що цього не сталося і не станеться в майбутньому, оскільки результати освітньої діяльності залежать не тільки від способу навчання й виховання, а й від особливостей учнів (здібностей, мотивації), а також від педагогічних умінь учителя.

Отже, термін «технологія» в освітній галузі застосовується від XIX ст., проте ще задовго до його появи технології, зокрема й освітні, використовувалися в практиці навчання й виховання.

Історія освітніх технологій, як і початкової школи, розпочинається в стародавньому світі. Скільки існують школи, стільки й освітні технології. Проте перші освітні технології суттєво відрізнялися від сучасних, оскільки ще не були відкритими

системами, а лише примітивними засобами навчання або ігровою діяльністю.

Якщо погодитися з думкою, що освітня технологія – це новітній технічний засіб, то абак (попередник рахівниці та калькуляторів), який використовували у школах Фінікії за три тисячі років до н. е., можна вважати першою технологією в освіті.

Усі ознаки технологічного підходу притаманні також спартанській та афінській системам виховання, які розвивалися у VI–IV ст. до н. е.

Автором ідеї технологізації освіти вважається Я. А. Коменський. Зазвичай порівняння навчального процесу з годинником, зроблене чеським гуманістом у творі «Велика дидактика», інтерпретується як запровадження технологічного підходу: «Отже, мистецтво навчання не потребує нічого іншого, крім умілого розподілу часу, предметів і методу...»⁵. Я. А. Коменський одним із перших заклав основи інтерактивного (взаємного) та проблемного навчання, створив передумови для розвитку інтерактивних і проектних технологій. Ці інновації чеський педагог розробляв для школи рідної мови, тобто початкової школи, статус якої він підняв, запропонувавши збільшити термін навчання до шести років, а також упроваджуючи правила й рекомендації, суть яких засвідчує реалізацію технологічного підходу до навчання. Зокрема, це посилення ґрунтовності засвоєння знань через пояснення товаришеві (сучасний інтерактивний метод «навчаючи вчуся») тощо.

Серед учених, що зробили вагомий внесок у розвиток технологізації освіти, – основоположник методики початкового навчання Й. Г. Песталоцці. Він є автором теорії елементарної освіти. Це така організація навчання, за якої в об'єктах пізнання і діяльності дітей виділяються найпростіші елементи, що дає змогу безперервно просуватися в навчанні від простого до складного, переходити від одного ступеня до іншого, доводячи знання і вміння дітей до можливого рівня досконалості. Також швейцарський педагог розробив систему вправ із розвитку здібностей дитини.

⁵ Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика / під ред. А. А. Красновського. С. 105.

Організацію навчання, спрямовану на розумовий, фізичний, моральний розвиток дитини, цілком можна вважати, відповідно до критеріїв технологічного підходу, унікальною технологією початкової освіти Й. Г. Песталоцці.

У відтворенні генези освітньої технології вагомою є ідея німецького вченого Й. Ф. Гербарта про те, що вихователю, який приступає до процесу виховання, необхідно мати своєрідну карту чи план: «Те, що є важливим для вихователя, має бути розгорнуто перед ним як географічна карта або (за можливості) як план добре побудованого міста, де подібні напрями однозначно перетинаються і де око самостійно орієнтується без будь-якої підготовки»⁶. Отже, німецький учений вважав, що педагогу потрібно мати проект (модель) виховного процесу або технологічну карту з певним алгоритмом дій. При цьому Й. Ф. Герbart віддавав належне педагогічній майстерності вчителя, педагогічна інтуїція якого дає змогу приймати правильні рішення.

Суттєві зміни в педагогічній науці в контексті розвитку технологізації освіти відбулися у 20-х роках ХХ ст. У цей час педагогічна технологія використовується в значенні «технічний засіб».

Із середини 30-х років минулого століття в зарубіжній педагогіці розпочалася технізація навчального процесу, яка була початком першого періоду розвитку освітніх технологій у світовому масштабі. Нова технічна ера в навчальному процесі розпочалася зі створення американцем С. Прессі механічних пристроїв для перевірки контрольних робіт. Він був переконаний, що завдяки цьому відкриттю розпочалася технічна революція в навчанні. Отже, освітня технологія виникла як технічний засіб навчання в педагогічному процесі, тобто як технологія в освіті.

На технічному ґрунті технологічні терміни виникали не лише в навчанні, а й у вихованні. Зокрема, у «Педагогічній поемі» (1931 р.) А. Макаренка писав: «Наше педагогічне виробництво ніколи не будувалося за технологічною логікою, а завжди за логікою моральної проповіді... Саме тому у нас просто нема всіх найважливіших відділів виробництва: технологічного процесу,

⁶ Хрестоматія по истории педагогики: В 3 т. Москва: ТЦ Сфера, 2006. Т. 1: Античность, Средневековье / под общ. ред. А. И. Пискунова. С. 289.

обліку операцій, конструкторської роботи, застосування кондукторів і приладів, нормування, контролю, допусків і бракування»⁷.

Великий український педагог-класик, як і його попередник Я. А. Коменський, що порівнював організацію педагогічного процесу з годинниковим механізмом, як і французький філософ-просвітителю Ж. О. Ламетрі, що написав твір «Людина-машина» і також встановлював аналогії між людиною і годинниковим механізмом, «чим більше думав, тим більше виявляв схожості між процесами виховання й звичайними процесами в матеріальному виробництві і ніякої особливо страшної механістичності в цій схожості не бачав»⁸. А. Макаренко був переконаний, «що дуже багато деталей людської особи і людської поведінки можна зробити на пресах, просто штампувати за стандартом, але для цього потрібна особливо тонка робота самих штамів, скрупульозна обережність і точність. Інші деталі потребували, навпаки, індивідуальної обробки в руках висококваліфікованих майстрів, людей із золотими руками й гострим оком. Для багатьох деталей необхідні були складні спеціальні прилади, які в свою чергу потребують великої винахідливості і польоту людського генія. А для всіх деталей і для всієї роботи вихователя потрібна особлива наука»⁹.

У «Педагогічній поемі» та інших творах А. Макаренка водночас із терміном «технологічний процес» використовується й термін «техніка» у значенні «технологія».

Трансформація поняття від «технологія в освіті» до «технологія освіти» розпочалася у 40–50-х роках ХХ ст. Зрозуміло, намагання вчених поліпшити ефективність навчання, зменшити його залежність від особистості вчителя не могли обмежитися використанням лише технічних засобів (технологій в освіті). Необхідні були нові підходи до навчального процесу. Таким вимогам відповідало програмоване навчання, запропоноване в 1954 р. американцем Б. Ф. Скіннером. Воно вважається основою (фундаментом) освітніх технологій.

⁷ Макаренко А. С. Педагогічна поема. Київ: Рад. школа, 1973. С. 440.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

Прихильники технологічного підходу, висловлюючи невдоволення традиційним навчанням, передусім виступили з критикою розпливчастого, неконкретного, поверхневого окреслення цілей. На їхню думку, мета повинна бути визначена настільки чітко, щоб можна було однозначно зробити висновок про ступінь її реалізації. Точності постановки цілей сприяла таксономія, яку розробив у 1956 р. американський учений Б. Блум.

Освітні технології почали активно використовуватися за кордоном у 60-х роках ХХ ст. В Україні, яка в той час була частиною тоталітарної держави, вони не отримали відповідного імпульсу для поширення, адже, як відомо, втілення зарубіжних, особливо буржуазних (країн капіталістичного табору) новацій гостро засуджувалося. Проте термін став популярним.

Зокрема, класик української педагогіки, творець школи радості для дітей молодшого шкільного віку В. Сухомлинський у середині 60-х років ХХ ст. використав технологічні терміни в книзі, присвяченій розмові з молодим директором школи. Він писав: «Учитель готується до хорошого уроку все життя... Така духовна і філософська основа нашої професії і *технології нашої праці* [виділено автором]: щоб відкрити перед учнями іскорку знань, учителеві треба увібрати море світла, ні на хвилину не відходячи від променів вічно сяючого сонця знань, людської мудрості...»¹⁰.

«У кожного вчителя є своя творча лабораторія, вона рік у рік збагачується – це дуже важливий бік педагогічної культури. Мова йде про *технологію педагогічної праці*»¹¹.

«Однією з найбільш тонких і ювелірно чистих справ у *технології педагогічної творчості* [виділено автором] є створення в духовному житті кожної дитини і шкільного колективу гармонії радощів»¹².

Але В. Сухомлинський не лише використовував технологічні терміни. Він створив унікальну авторську технологію гуманістичного виховання учнів початкової школи, відобразивши її в книзі «Серце віддаю дітям».

¹⁰ Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 465.

¹¹ Там само. С. 454.

¹² Там само. С. 553.

70-ті роки XX ст. характеризуються подальшими науковими пошуками як щодо уточнення тлумачення терміна, так і стосовно вироблення нових підходів до технологічної побудови навчального процесу. У цей час сутність освітніх технологій значно розширилася. З одного боку, під впливом системного підходу освітню технологію почали розуміти як проектування керованого навчального процесу з точно визначеними цілями, реалізація яких піддається опису. З іншого – популяризація освітніх технологій призвела до виникнення уявлення про них як про будь-яку новацію навчального процесу. Під освітніми технологіями почали розуміти всі основні проблеми дидактики, а також пропозиції, спрямовані на вдосконалення освітнього процесу.

Із 80-х років XX ст. провідне місце в закладах освіти зайняли інформаційно-комунікаційні технології. Проте вони стали звичними в початковій школі лише після апробації в старшій і середній школі відповідно.

Отже, за декілька десятиріч відбулися суттєві зміни в реалізації технологічного підходу, здійснено перехід від освітніх технологій як аудіовізуальних засобів, телебачення до освітніх технологій як нової системи навчання, зокрема й у початковій школі.

1.4. Класифікація освітніх технологій

В освітньому процесі навіть початкової школи використовується велика кількість різноманітних технологій: очевидно, їх стільки ж, скільки і визначень самого поняття. Отже, постає потреба в їх класифікації. Це полегшить працю педагога, що добирає найдоцільніші технології для своєї роботи. Проте загальноприйнятої класифікації технологій у початковій школі немає. Як у ботаніці кілька століть тому, так і в педагогіці триває пошук генетичної ознаки, на основі якої будуватиметься універсальна класифікація, проста у використанні для науковців і педагогічних працівників закладів освіти.

Міжнародний експерт із проблем педагогічних технологій І. Підласий констатує існування лише трьох технологій: продуктивної, поблажливої та партнерської. Продуктивна технологія є найдоцільнішою в ринкових умовах. Її мета – допомогти учням отримати максимум продуктивних знань та

вмінь. Більшість людей, що прагне одержати швидко і конкретну вигоду від освіти, віддасть перевагу саме їй. Поблажлива технологія застосовується тоді, коли пріоритетним у школі є особистісно зорієнтоване навчання, скероване на задоволення запитів учня. Якщо освітній процес спрямований на засвоєння предмета і задоволення потреб школяра, то виникає необхідність у партнерській педагогіці¹³. Саме така педагогіка на основі довіри і розуміння втілюється в сучасній початковій школі. Зрозуміло, що в межах партнерської педагогіки як метатехнології мають бути виокремлені інші (вужчі) технології: макро- й мікротехнології.

За трьома ознаками (цільова орієнтація, характер взаємодії вчителя та учня, організація навчання (способи засвоєння)) науковці Харківської школи педагогічних технологій І. Прокопенко та В. Євдокимов теж виокремили три групи технологій:

- 1) педагогічні технології за цільовою орієнтацією;
- 2) педагогічні технології за характером взаємин між учителем і учнем;
- 3) педагогічні технології за способами організації навчання¹⁴.

Проте є й складніші класифікації, які містять за різними ознаками до сотні педагогічних технологій.

У закладах освіти на основі цілей, парадигм і способів реалізації мети в навчальному, виховному, управлінському та інформаційному середовищах виокремлено такі групи освітніх технологій: навчальні технології, виховні технології, технології управління (які є педагогічними технологіями), соціально-виховні технології й інформаційні технології. Проте ця класифікація дуже відносна, оскільки «в чистому вигляді» не існує навчальних і виховних процесів, вони взаємопов'язані й невіддільні, як здобуття знань і розвиток школяра. Низка технологій: інтерактивні, ігрові, проектні тощо – є водночас навчальними й виховними, використовуються в урочній та позаурочній діяльності.

¹³ Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти. Київ: Вид. дім «Слово», 2004. С. 34.

¹⁴ Прокопенко І. Ф., Євдокимов В. І. Педагогічні технології: навч. посібник. Харків: Колегіум, 2005. С. 24–25.

Заслугує на увагу класифікація педагогічних технологій М. Чепіль та Н. Дудник, які, проаналізувавши напрацювання А. Нісімчука, О. Падалки, О. Шпак, за рівнем застосування виокремили загальнопедагогічні (стосуються загальних основ організації освітніх процесів), предметні та галузеві (призначені для вдосконалення викладання предметів), локальні й модульні (передбачають часткові зміни педагогічних явищ) технології, зазначивши існування ще й вузькодидактичних (специфічні методики, способи організації педагогічної взаємодії між учителями та учнями для досягнення конкретного результату)¹⁵.

Спеціальної класифікації технологій початкової освіти ще не обґрунтовано. У сучасній школі першого ступеня, очевидно, важливою класифікаційною ознакою мала б стати орієнтованість на формування міжпредметних, загальнопредметних, ключових компетентностей для життя та наскрізних умінь. У такій класифікації доречно виділити групи технологій, що сприяють спілкуванню рідною та іноземними мовами, формуванню математичної компетентності та основних компетентностей природничих предметів, інформаційно-комунікаційної компетентності, умінню вчитися впродовж життя, підприємливості й фінансової грамотності тощо. Наприклад, інформаційно-комунікаційні й медіаосвітні технології мали б бути розміщені в комплексі технологій, спрямованих на формування інформаційно-цифрової компетентності; здоров'язбережувальні – на формування здорового життя тощо. Проте це лише ідея, яка потребує наукового обґрунтування.

Отже, процес створення класифікацій освітніх технологій, зокрема й початкової ланки освіти, триває.

1.5. Педагогічне цілеутворення в технологічних процесах початкової освіти

Поняття цілі. Види цілей

Будь-яка діяльність розпочинається з визначення цілей, адже саме вони є запорукою успіху. Мета – це перший компонент освітньої технології.

¹⁵ Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології: навч. посібн. Київ: Академвидав, 2012. С. 18.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти учень повинен визначати власні навчальні цілі та способи їх досягнення, приймати рішення та нести за них відповідальність¹⁶. Отже, у початкових класах школяра необхідно навчити мистецтва цілеутворення.

Мета (або ціль) – це образ у майбутньому; бажана кінцева точка дії людини. Це те, чого хтось хоче досягнути¹⁷. Іноді вчителі намагаються диференціювати поняття «ціль» та «мета». Проте вони є синонімічними.

Розрізняють багато видів цілей залежно від критеріїв їх класифікації. Наприклад, у дидактиці виокремлюють навчальні, виховні та розвивальні цілі. Головною ознакою класифікації є вид діяльності. Як відомо, учитель проводить під час уроку з учнями навчальну (набуття знань), виховну (формування цінностей та ідеалів) роботу, розвиває інтелект, психологічні якості, волю, самостійність тощо.

Якщо головною ознакою класифікації цілей є часовий період, то вирізняють довго-, середньо- та короткострокові цілі. За пріоритетністю виокремлюють головні та другорядні цілі; за змістом діяльності – наукові, навчальні, соціальні, організаційні.

Вагомою є роль цілей у педагогічному процесі початкової школи. Учителеві необхідно на початку уроку ознайомити учнів із цілями, які необхідно реалізувати, і протягом уроку з'ясувати, як їх досягнуто.

Способи формулювання цілей

Процес визначення вчителем конкретних цілей та завдань і засобів для їх досягнення в педагогічній науці називають декількома термінами, зокрема педагогічним цілепокладанням або цілеутворенням. У початковій школі воно має специфіку: домінує цілеутворення вчителя, який поступово залучає до цієї діяльності

¹⁶ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

¹⁷ Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арії, 2007. С. 226.

учнів. Важливо при цьому показати взаємозв'язок між навчальними й життєвими цілями, правильно визначеною метою й досягненням успіху.

У практиці навчання розроблено типові способи формулювання цілей. Зокрема, цілі визначають:

— відповідно до змісту навчального матеріалу (вивчити будову Сонячної системи);

— відповідно до діяльності вчителя (пояснити учням, чому відбувається зміна дня й ночі);

— відповідно до внутрішніх процесів інтелектуального, емоційного, особистісного розвитку учнів (розвинути мотивацію до здорового способу життя на основі знань про будову людського організму);

— відповідно до навчальної діяльності учнів (навчитися визначати відстань між містами, користуючись фізичною картою України).

Кожен із цих способів має свої недоліки. Формулювання цілі повинно відповідати таким вимогам: точність, конкретність отриманих результатів, можливість їх контролю на кожному уроці. Цілі обов'язково повинні відображати позитивні зміни в діяльності школяра, прогрес у його інтелектуальному, психічному, моральному, духовному розвитку. Лише в такому випадку можемо говорити про діагностичність цілеутворення, яке є початковим етапом освітньої технології.

Визначаючи цілі, учитель повинен передусім орієнтуватися на вимоги Державного стандарту початкової освіти до обов'язкових результатів навчання та компетентностей, що мають бути сформовані в молодших школярів.

Важливо, щоб до цілеутворення вчитель залучав учнів. Ця діяльність буде успішною лише за умови усвідомленості школярами значущості цілі та зацікавленості в досягненні найвищих результатів.

Тому правилами для вчителя мають стати такі:

1. Ознайомлювати школярів із навчальними цілями. Варто записувати цілі на дошці, щоб під час вивчення й повторення матеріалу повертатися до них, забезпечуючи учням можливість з'ясувати рівень досягнення ними мети.

2. Спонукаати школярів, щоб вони самі визначали цілі та очікувані результати. Люди зазвичай надають перевагу власному цілеутворенню, ніж здійсненому кимось. Якщо це можливо, треба запитувати учнів, що вони хотіли б вивчити, запам'ятати на певному занятті, з чим мають бажання ознайомитися додатково, що ще хочуть дізнатися від учителя на цьому уроці.

Як вже зазначалося, виокремлюють головні та допоміжні (проміжні) цілі. Поділ головної мети на допоміжні цілі ще називають процесом декомпозиції мети. Досягнення головних педагогічних цілей відбувається завдяки реалізації проміжних.

Отже, першим структурним компонентом педагогічної технології є діагностично визначена мета. Вона поділяється на допоміжні цілі. Їх реалізація з можливістю корегування становить алгоритм дій технології. Педагогічна діагностика дає змогу переконатися, чи відповідає результат визначеній меті.

Таксономія цілей та їх реалізація в навчальному процесі

У педагогічній науці обґрунтовані вимоги до цілеутворення. Цілі повинні бути конкретними, реальними, точно сформульованими та ін. Реалізувати ці вимоги допомагає запропонована у 1956 р. Б. Блумом таксономія цілей пізнавальної діяльності¹⁸.

Термін «таксономія» взятий з біології (у перекладі з грецької тлумачиться як «розміщення в порядку», «закон»), означає таку класифікацію і систематизацію об'єктів, яка побудована на базі їх природного взаємозв'язку і використовується для опису категорій, розташованих послідовно за наростаючою складністю.

В освіті таксономія цілей – це поділ цілей на групи від найпростіших до найскладніших, найважливіших.

Завдяки таксономії педагоги показують орієнтири в навчанні, обговорюють мету діяльності з дітьми. Окрім того, з'являється можливість створювати еталони оцінки результатів роботи.

¹⁸ Bloom B. Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. New York: David McKay Co., 1956. Handbook 1: cognitive domain. P. 187–215.

Б. Блум окреслив шість рівнів освітніх цілей, виокремивши цілі нижчого (знання, розуміння, використання) та вищого (аналіз, синтез, оцінювання) порядку (рис. 1).

Цілі нижчого порядку передбачають формування понять, ознайомлення з фактами, явищами, процесами, законами, їх запам'ятовування і відтворення; розуміння й пояснення вивченого, використання на практиці. Наприклад, учень, який знає певні правила, повинен уміти розв'язувати відповідні задачі, правильно ставити розділові знаки в письмових роботах тощо.

Цілі вищого порядку спрямовані на розвиток дитини. Учень повинен уміти аналізувати, знаходити переваги й недоліки об'єктів, що вивчаються, а також оцінювати значущість явищ, подій у житті, на виробництві тощо (перелік навчальних цілей та їх результатів, які можуть бути вимірні, відображено в таблиці 1).

Б. Блум вважав, що використання чіткої, упорядкованої системи цілей навчання дуже важливе для побудови освітнього процесу, адже точне формулювання цілей, які виражені через результати навчання, піддається надійній та об'єктивній оцінці.

Таблиця 1

Перелік навчальних цілей (за Б. Блумом) та їх результатів

Основні категорії навчальних цілей	Приклади узагальнених типів навчальних результатів	Ключові слова для формулювання цілей
<i>1. Знання.</i> Ця категорія означає запам'ятовування і відтворення вивченого матеріалу від конкретних фактів до цілих теорій. Загальна риса категорії – запам'ятовування відповідних відомостей.	Учень: – знає основні поняття; – знає конкретні факти й процеси; – знає правила і принципи.	Визначити; описати; запам'ятати; назвати; ідентифікувати; вибрати; ознайомити; віднести до категорій; стверджувати.
<i>2. Розуміння.</i> Показником здатності розуміти значення вивченого може слугувати перетворення (трансляція) матеріалу з однієї форми вираження в іншу, знань в уявлення, інтерпретація матеріалу учнем (пояснення, короткий виклад).	Учень: – розуміє факти, правила, явища; – інтерпретує словесний матеріал; – інтерпретує схеми, графіки і діаграми; – перетворює словесний матеріал у математичні (цифрові) вирази.	Пояснити; розрізняти; узагальнити; переробити; замінити; перевернути чи переставити; підібрати; перефразувати; змінити.
<i>3. Використання.</i> Ця категорія означає вміння використовувати навчальний матеріал у конкретних умовах і нових ситуаціях. Показником є використання правил, методів, понять, принципів, законів, теорій тощо в практичній діяльності.	Учень: – використовує поняття і принципи в нових ситуаціях; – застосовує закони, теорії в конкретних практичних ситуаціях.	Показати; намалювати; вигодувати; розв'язувати; конструювати; використати по-іншому; приспосувати, модифікувати.
<i>4. Аналіз.</i> Ця категорія означає вміння поділити матеріал на складники так, щоб чітко простежувалася його структура: виокремлення частин від цілого, виявлення взаємозв'язків між ними,	Учень: – вказує на переваги та недоліки; – аналізує факти і наслідки.	Аналізувати; порівнювати; класифікувати; диференціювати; вибирати; визначити; звертати увагу на.

Продовження таблиці 1

усвідомлення принципів організації цілого. Навчальні результати характеризуються вищим інтелектуальним рівнем, ніж розуміння і використання, оскільки вимагають усвідомлення змісту навчального матеріалу та його внутрішньої будови.		
<i>5. Синтез.</i> Ця категорія означає вміння комбінувати елементи для отримання цілого, якому притаманна новизна. Таким новим продуктом може бути повідомлення (виступ), план дій. Відповідні навчальні результати передбачають діяльність творчого характеру з акцентом на створення нових схем та структур.	Учень: – пише невеликий твір; – створює проєкт для вирішення проблеми.	Поєднувати; комбінувати; припускати; розвивати; встановлювати; показувати єдність; планувати.
<i>б. Оцінювання.</i> Ця категорія означає вміння оцінювати значення матеріалу (твердження, художнього твору) для конкретної мети.	Учень: – оцінює значущість того чи іншого результату навчальної діяльності для життя людини й особистісної самореалізації.	Оцінювати; вирішувати; рекомендувати; підсумовувати; критикувати.

Таксономія цілей Б. Блума, створена в середині ХХ ст., згодом уточнювалася й доповнювалася. Проте й сьогодні вона залишається надійною матрицею для планування освітньої діяльності та оцінювання результатів навчання.

1.6. Діагностичність як критерій освітніх технологій

Грамотно сформульовані цілі й правильно створена мотивація до їх реалізації є рушійною силою будь-якого процесу. Тому в освітній діяльності початкової школи визначення цілей є одним із найактуальніших завдань, а підходи до цілеутворення постійно зазнають еволюції. Проте не менш важливим завданням є діагностика стану реалізації мети, а в освітній технології – встановлення, чи відповідають результати визначеній меті.

Діагностичні процедури вчитель початкових класів проводить постійно, починаючи від діагностування готовності дитини до школи, завершуючи переходом до основної школи, при цьому вимірює фізичний розвиток, сформованість соціальних якостей, виховний потенціал сім'ї, міжособистісні стосунки, мотивацію до здобуття освіти, рівень сформованості компетентностей, зокрема й ключових компетентностей до життя.

На необхідності діагностики результатів навчання акцентовано увагу в законодавчих освітніх актах із розбудови нового шкільництва. Зокрема, у Концепції Нової української школи зазначено, що «у рамках запровадження компетентнісного підходу буде створено нову систему вимірювання й оцінювання результатів навчання»¹⁹. На першому, адаптаційно-ігровому (1–2 класи) циклі початкової школи «буде запроваджено описове формувальне оцінювання, традиційних оцінок не буде; найважливіше завдання вчителя – підтримувати в кожному учневі впевненість і мотивацію до пізнання»²⁰. Далі на другому, основному (3–4 класи) циклі початкової школи оцінки будуть, але «слугуватимуть для аналізу індивідуального прогресу і планування індивідуального темпу навчання, вони розглядатимуться як рекомендація до дії, а не присуд»²¹.

Обов'язкове використання діагностичних процедур є особливістю реалізації освітніх технологій. Проте, як засвідчують дослідження, освітні технології не завжди супроводжуються відповідними вимірюваннями. Окрім того, здійснення педагогічної

¹⁹ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. С. 12. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainiska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

²⁰ Там само. С. 21.

²¹ Там само. С. 15.

діагностики потребує суттєвого вдосконалення: учителі недостатньо обізнані зі значенням цього терміна; не знають, чим відрізняється контроль знань від педагогічної діагностики, а педагогічна діагностика від освітнього моніторингу; не володіють методикою проведення вимірювань у навчальній та виховній роботі.

Термін «діагностика» з грецької мови перекладається як «здатність розпізнавати» (*dia, dias* – через, між, серед, з допомогою; *gnosis* – знання). Отже, *діагностика* – це діяльність щодо встановлення діагнозу або вчення про способи його отримання.

В античному світі діагностами називали людей, які після битви підраховували кількість убитих і поранених. У давнину діагностувати – означало фіксувати втрати, негативи.

Якщо завдання діагностики полягає в тому, щоб з'ясувати відхилення від норми, то правильно проведена педагогічна діагностика спрямована на отримання точної всебічної інформації про об'єкти діагностування, передусім про їх позитивні риси. Потенціал учнів у різних видах діяльності використовується як трамплін, відштовхуючись від якого долаються недоліки.

Отже, *педагогічну діагностику* трактують як діяльність щодо виявлення актуального стану і тенденцій освітнього процесу, визначення стану розвитку учасників педагогічної взаємодії, яка спрямована на управління якістю освітнього процесу та встановлення перспектив його розвитку.

Окрім терміна «діагностика», в освітній галузі використовується термін «моніторинг».

Моніторинг – це комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації. *Освітній моніторинг* – це система збору, опрацювання та поширення інформації про діяльність освітньої системи, що забезпечує неперервне відстеження її стану і прогнозування розвитку. Тобто моніторинг передбачає регулярне здійснення педагогічної діагностики.

Ще задовго до появи відповідної термінології педагогічні вимірювання вже здійснювалися. Отже, діагностика розвивалася протягом тривалого періоду.

Історія педагогічних вимірювань

Термін «педагогічна діагностика» запропонував німецький учений К. Інгенкамп у 1968 р. Проте її становлення розпочалося значно раніше. Донауковий період педагогічної діагностики нараховує стільки ж років, скільки й педагогічна діяльність. Елементи педагогічних вимірювань відомі з часів первісного суспільства. Тоді у племенах використовувалися вікові ініціації для перевірки дітей і підлітків на зрілість. Становлення діагностики продовжилося у школах стародавнього світу. У Давньому Вавилоні в середині III тис. до н. е. під час випробувань майбутніх писарів піддавалися контролю знання ними чотирьох арифметичних дій, уміння вимірювати поля, розподіляти раціони, ділити майно, володіння мистецтвом співу і гри на музичних інструментах.

Відомими з давніх часів є такі форми діагностики, як бесіда, розв'язування математичних задач, шаховий поєдинок та ін. Практика складання іспитів на право зайняти високу чиновницьку посаду вперше була запроваджена в Давньому Китаї за 2200 років до н. е. При цьому перевірялися знання та вміння із шести «мистецтв»: музики, стрільби з лука, верхової їзди, письма та рахунків, знання ритуалів і церемоній. Згодом іспити стали однією з найпоширеніших форм контролю підготовленості чиновників до майбутньої діяльності.

Сьогодні ефективним та об'єктивним методом педагогічної діагностики є тести. Їх запропонував у другій половині XIX ст. відомий англійський учений Ф. Гальтон, перевіряючи фізичні та психічні якості відвідувачів власної лабораторії. Таким чином завершилася кількатисячолітня практика інтуїтивного діагностування. З цього часу розпочався науковий період розвитку діагностики.

Об'єкти та функції діагностики

У педагогічній роботі, зокрема під час реалізації освітніх технологій, піддаються діагностиці особистість школяра, дитячий колектив, діяльність педагога, виховний процес (вплив соціального середовища та виховних інституцій).

Діагностика особистості школяра спрямована на виявлення рівнів його вихованості та загального розвитку. При цьому

вивчаються навчальні досягнення, потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації учня, культура його поведінки і спілкування, рівень здоров'я, умови сімейного виховання, психологічні якості.

Діагностика рівня розвитку дитячого колективу і його впливу на вихованця передбачає вивчення ступеня згуртованості дітей, зовнішніх зв'язків, форм дозвілля, історії колективу тощо.

Діагностика виховного процесу – це дослідження виховної системи роботи в школі, ступеня задоволення нею, характеру співпраці між педагогами, причин напруження між педагогами та учнями в конфліктних ситуаціях, взаємодії між виховними інституціями: школою, сім'єю тощо.

Самодіагностика педагога передбачає вивчення індивідуального стилю педагогічного спілкування і керівництва, поведінки у складних ситуаціях, культури розумової праці, рівня педагогічної майстерності, характеру і причин труднощів у роботі.

Отже, визначено такі об'єкти педагогічної діагностики:

- індивідуально-особистісні якості школярів;
- поведінка вихованців у колективі та їхнє ставлення один до одного;
- виховний процес: вплив соціального середовища, а також сімейного, шкільного і класного оточення на формування школярів;
- професійні якості педагогів.

Розрізняють діагностику навчальної та виховної діяльності. Під *діагностикою в навчанні* найчастіше розуміють контроль знань (поточний, періодичний, тематичний, підсумковий). Він показує, наскільки рівень знань школярів відповідає вимогам, що відображені в навчальних програмах. Важливо дотримуватися позитивного принципу оцінювання результатів діяльності, який орієнтує на врахування рівня досягнень учня, а не ступеня його невдач, що є важливим засобом забезпечення успіху у навчанні, формування позитивної «Я-концепції»²².

Діагностика виховної діяльності – це вимірювання рівня розвитку виховних якостей. Особливістю і водночас складністю

²² Кодлюк Я. П. Модернізація підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті вимог Державного стандарту початкової загальної освіти. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка (Серія: Педагогічні науки)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 121. Ч. 1. С. 7.

вимірювань у виховній роботі є відсутність стандартів, які існують у навчанні.

Педагогічна діагностика виконує важливі функції: інформаційну (або функцію зворотного зв'язку), оцінювальну, управлінську, стимулювальну, прогностичну, – які пов'язані між собою.

Провідною функцією є *інформаційна*, оскільки мета педагогічної діагностики полягає в отриманні об'єктивної інформації про стан і тенденції розвитку освітнього процесу, рівні вихованості й освіченості учнів. Здійснюючи діагностичну діяльність, необхідно уникати поширеної серед учителів-початківців помилки: дізнаватися, які недоліки притаманні учневі. Завдання педагога полягає передусім у тому, щоб здобувати об'єктивну інформацію про учня, його позитивні особистісні якості для вдосконалення своєї роботи та допомоги школярам у їхній творчій самореалізації.

Завдяки *оцінювальній* функції вчителі отримують уявлення про ефективність та результативність педагогічної взаємодії, використання різних засобів. Оцінка дає змогу збагатити поняття учнів про людей і про себе, співставити свої моральні, духовні та інші якості з вимогами суспільства. Оцінювальна функція безпосередньо пов'язана зі *стимулювальною*, оскільки оцінка забезпечує підвищення рівня активності всіх суб'єктів педагогічної взаємодії та спонукає до самоосвіти.

Управлінська функція педагогічної діагностики пов'язана з основними етапами управління розвитком учнівського колективу й особистості школяра. У зв'язку з цим визначено три типи діагностики: *початкова, корекційна (поточна) й узагальнювальна (підсумкова)*.

Початкова діагностика проводиться перед плануванням роботи класного колективу. Педагог вивчає рівень вихованості, згуртованості учнів і визначає виховні завдання, які будуть реалізовані в навчальному півріччі чи році.

Поточна (корекційна) діагностика проводиться в процесі організації діяльності учнівських колективів, орієнтує педагога на зміни, які відбуваються в класі. Водночас оцінюється правильність раніше прийнятих рішень.

Узагальнювальна діагностика проводиться в кінці кожного навчального півріччя чи року. На основі її даних прогнозуються педагогічні впливи на наступний період.

Отже, ще однією функцією педагогічної діагностики є *прогностична*, що передбачає прогнозування організації педагогічної взаємодії та виявлення потенційних можливостей розвитку учасників освітнього процесу.

Для отримання точного педагогічного «діагнозу» необхідно вміти вибрати методи діагностування, не обмежуючись одним-двома, а використавши декілька діагностичних методик. Під час їх вибору варто передусім керуватися метою та завданнями дослідження, а також брати до уваги характерологічні особливості об'єктів вимірювань.

***Методи педагогічної діагностики рівня сформованості знань,
умінь, компетентностей молодших школярів
та колективу класу***

Зважаючи на важливість отримання достовірних результатів педагогічних вимірювань, необхідно водночас реалізовувати кілька методів діагностики.

Найчастіше вчитель використовує такі методи діагностики:

- 1) спостереження;
- 2) анкетування та опитування;
- 3) вивчення продуктів діяльності учнів (малюнків, проєктів, щоденників тощо);
- 4) контент-аналіз;
- 5) тестування;
- 6) бесіди;
- 7) вивчення і виховання в педагогічних ситуаціях;
- 8) узагальнення незалежних характеристик вихованців;
- 9) соціометричні;
- 10) метод експертних оцінок;
- 11) недописані тези й інші.

Спостереження як метод вивчення учнів забезпечує можливість збирання фактів у природній обстановці: наприклад, учитель у ролі вболівальника спостерігає за грою своїх учнів, фіксує випадки взаємодопомоги, дотримання та порушення правил

тощо. Спостереження завжди ефективне в поєднанні з іншими методами педагогічної діагностики.

Під час спостереження необхідно дотримуватися певних правил: намагатися зайняти таку позицію, щоб учні не помітили, що за ними стежать; максимально точно фіксувати факти; результати своїх спостережень зіставляти із самоспостереженнями учнів.

Опитування як метод педагогічної діагностики застосовують для вивчення колективної думки, оцінки тих чи інших подій у житті школярів, виявлення характеру відносин між ними, ставлення учнів до видів діяльності і різних доручень. Отримані дані тим більш достовірні, чим більшу кількість осіб опитано за допомогою анкет (соціологічна норма – 380 осіб). Проте, коли опитування охоплює сотні і тисячі учнів, виникають великі труднощі в обробці результатів. Тому опитування застосовуються лише для обмежених педагогічних цілей і обов'язково разом з іншими методами діагностики.

Опитування в письмовій формі тлумачиться як *анкетування*. Це сукупність питань, визначених для вирішення завдань дослідження. Анкету самостійно заповнює респондент, а потім здійснюється її аналіз. Необхідно пам'ятати про орієнтовний характер інформації, отриманої за допомогою цього методу вимірювань.

Метод аналізу продуктів діяльності дитини є особливо ефективним у дошкільному і молодшому шкільному віці, оскільки саме в цей період діяльність дитини найрізноманітніша. Метод передбачає аналіз не тільки продукту, але й процесу його створення. Наприклад, у малюванні, ліпленні, аплікації можна аналізувати не лише прояви творчості, але і спосіб отримання виробу, ступінь відповідності первинному задуму.

Проте для цього методу притаманні недоліки: його можна застосовувати тільки тоді, коли дитина вже почала опановувати певний вид діяльності; обробка отриманих даних іноді виявляється вкрай важкою, оскільки вимагає спеціально розроблених схем аналізу. Інакше можливі порушення об'єктивності і прояв суб'єктивізму, наприклад, при оцінці ступеня оригінальності малюнка.

Метод аналізу продуктів діяльності дитини тісно пов'язаний із *контент-аналізом*. Це метод вивчення документів, який характеризується об'єктивністю висновків. На відміну від опитувань, контент-аналіз вимірює не те, що діти говорили, а що зробили. Виділяють два основних типи контент-аналізу: кількісний і якісний. Якщо кількісний аналіз націлений на виявлення частоти окремих тем, слів або символів, що містяться в тексті, то якісний аналіз пов'язаний із фіксуванням нетривіальних висловлювань, мовних інтонацій із розумінням цінності змісту повідомлення.

У практичній роботі, особливо у випадках індивідуальної діагностики, цей метод не завжди інформативний. Наприклад, якщо учням було запропоновано твір, тема якого сформульована без попередньої орієнтації на виділення смислових одиниць, а творів небагато, то отримання достовірних результатів неможливе, а значить, і використання технології контент-аналізу є недоцільним.

В останнє десятиріччя найпоширенішим методом не лише контролю освітніх досягнень учнів, а й оцінювання особистісних якостей людини є *тестування*. Воно передбачає застосування стандартизованих запитань та завдань з відповідною шкалою значень²³.

Тести користуються популярністю вже з першої ланки освіти. Вони мають певні переваги, як порівняти з іншими методами діагностики: простота процедури і надійність обладнання, безпосередня фіксація результатів, зручність математичної обробки тощо.

Кожне тестове завдання має відповідати чітко визначеним формі, змісту, рівневі складності. Тільки якісні завдання забезпечують високу валідність (тест справді вимірює те, для чого його призначено, причому якісно) і надійність (точність вимірювання досліджуваного явища) тесту.

Міждисциплінарна наука про створення і використання тестів, яка називається тестологія і налічує понад 120 років існування, засвідчує, що укладання тестів – складна діяльність, яка потребує

²³ Ярошук Л. Г. Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 35.

оволодіння теоретико-методичними аспектами розробки й застосування цього методу діагностики.

Укладаючи тести, учитель повинен дотримуватися низки вимог:

- 1) адекватність інструкції формі і змісту завдання;
- 2) легкість, зрозумілість для читання та сприйняття;
- 3) логічна форма висловлювання в завданні;
- 4) невеликий проміжок часу для виконання;
- 5) наявність разом із правильними неправильних відповідей (дистракторів);

б) усі варіанти відповідей повинні бути короткими, мати приблизно однакову довжину;

7) у відповідях не рекомендується використовувати слова «усі», «ні одного», «ніколи», «завжди» і словосполучення «усі перераховані», «ні один із перерахованих», тому що вони сприяють вгадуванню правильної відповіді;

8) варіанти правильної відповіді повинні бути однаково привабливими для тих, хто тестується і не знає правильної відповіді;

9) основний текст та варіанти відповідей не повинні бути ключем для інших завдань;

10) єдині правила оцінювання відповідей;

11) відображення всіх цілей тестування.

Не рекомендується включати в тести: 1) дискусійні запитання і відповіді; 2) завдання, що мають громіздкі формулювання; 3) завдання, що вимагають складних розрахунків за допомогою калькулятора.

Існує декілька *класифікацій тестів*.

За функціональним призначенням розрізняють тести інтелекту, креативності, досягнень, особистісні, проєктні²⁴.

Тести інтелекту покликані виявити розумовий потенціал учня; креативності – оцінити творчі здібності дитини; досягнень – визначити ступінь сформованості знань, умінь, компетентностей школяра; особистісні – з'ясувати рівень розвитку якостей особистості та її уподобання (цінності, емоції, мотивацію); проєктні – виявити певні психічні властивості людини.

²⁴ Ярошук Л. Г. Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. С. 35–36.

За метою використання та місцем в освітньому процесі розмежують навчальні, діагностичні й контрольні тести.

Навчальні тести використовуються на всіх етапах навчальної діяльності й покликані відстежити рівень оволодіння матеріалом, закріпити або повторити його. Головна мета їх використання – виявити прогалини в знаннях, уміннях, навичках учнів для усунення недоліків у підготовці. З огляду на це перевіряти такі тести можуть самі школярі.

Діагностичні тести призначені для встановлення кількісних і якісних характеристик учня. Такі тести допоможуть визначити, наприклад, рівень готовності дитини до школи.

Контрольні тести проводяться як певний підсумок роботи над вивченням теми. Вони мають комплексний характер, тобто перевіряють знання й уміння, здобуті й вироблені школярами в межах одного або кількох тематичних блоків.

За рівнем уніфікації виокремлюють тести стандартизовані й нестандартизовані; за видом тестового завдання – із закритими та відкритими завданнями.

Закриті тестові завдання передбачають вибір із запропонованих варіантів одної чи кількох правильних відповідей. Саме такий вид завдань доцільно використовувати під час комп'ютерного тестування, при цьому пам'ятаючи про санітарно-гігієнічні вимоги до використання новітньої цифрової техніки.

Види закритих тестових завдань:

1. Тестові завдання з вибором однієї правильної відповіді. Як стверджують науковці, цей формат апробовано ще в 50-х роках минулого століття. Він і сьогодні найуживаніший і дає змогу оцінити навчальні досягнення учнів молодшого шкільного віку на різних рівнях: знання, розуміння і застосування. Наприклад:

Позначте рядок, у якому вказано антонім до слова «веселий».

А нудний;

Б веселенький;

В сумний;

Г радісний.

2. Тестові завдання з вибором кількох правильних відповідей. У тестових завданнях цього формату учень має вибрати декілька (дві, три чи чотири) відповідей із запропонованого списку варіантів. Наприклад:

Визначте, які слова в реченні є числівниками.

Сім разів відмірай, один раз відріж (нар. тв.).

А сім;

Б разів;

В відмірай;

Г один;

Д раз;

Е відріж.

3. Тестові завдання на встановлення відповідності.

Цей формат належить до категорії логічних пар і називається ще форматом розширеного вибору. Завдання складається з інструкції та двох колонок, у яких частини матеріалу позначено буквами (ліворуч) і цифрами (праворуч). Треба співвіднести інформацію з двох колонок і поряд із буквою записати цифру (або навпаки).

Наприклад:

З'єднайте лініями.

1) Велика Ведмедиця	А зоря
2) Меркурій	Б сузір'я
3) Сонце	В супутник
4) Місяць	Г планета

	А	Б	В	Г
1				
2				
3				
4				

Тестові завдання відкритої форми дають змогу вільно конструювати відповідь або доповнювати (завершувати) частковий варіант відповіді.

Види відкритих тестових завдань:

1. Тестові завдання з пропусками.

— Вставте пропущений розділовий знак.

Наприклад:

Брехнею весь світ пройдеш ... та назад не вернешся (нар. тв.).

— Вставте пропущену букву в подані слова.

Наприклад:

Писат..., читат..., малюват..., грат...ся.

2. Тестові завдання на доповнення.

Продовжіть речення:

— Проміжок часу, за який Земля робить повний оберт навколо

Сонця, називають

— Проміжок часу, за який Земля робить повний оберт навколо

осі, називають

— Планети-гіганти – це (назви)

3. Завдання з короткою відповіддю.

— Запишіть форму орудного відмінка іменника «молодь».

— Укажіть дату й рік народження Тараса Шевченка.

4. Завдання з розгорнутою відповіддю.

Школярі повинні створити письмове висловлення, що передбачає обґрунтоване доведення (через ствердження чи спростування) запропонованої тези. Під час написання відповіді потрібно не просто пригадати вивчене, щоб вибрати правильну відповідь, а також зв'язати між собою факти та принципи, забезпечити логічність викладу й обґрунтувати добір цих фактів.

Наприклад:

Поясніть, чому на Землі відбувається зміна пір року?²⁵

На результати вивчення особистості можуть суттєво вплинути *бесіди* (з вихованцями, педагогами, батьками тощо). Проте цей метод буде дійсно ефективним, якщо в суб'єктів діагностування склалися довірливі стосунки. Успіх бесіди залежить також від ступеня її підготовленості. Спочатку ставлять простіші запитання, потім – складніші. Перехід до нового напрямку бесіди необхідно супроводжувати поясненнями, перемиканням уваги.

Наприклад, під час діагностики рівня сформованої мотивації учнів до навчальної діяльності доцільно запитати молодшого школяра: «Де тобі найбільше подобається: у школі чи в дитячому садку? Чому?»; «Чи хочеш ти йти до школи? Чому?»; «Чи подобається тобі навчатися? Що саме тебе найбільше цікавить у навчанні?»; «Чому дітям треба відвідувати школу?»

Найскладніший вид діяльності, який дає змогу отримати навіть приховану інформацію про життя дитини, – це *вивчення дітей у педагогічних ситуаціях*, зокрема конфліктних. Учитель має створювати такі ситуації, які б відповідали вікові учнів.

²⁵ Жаркова І., Мечник Л. Природознавство. Тематичні контрольні роботи. 4 клас. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 2.

У початковій школі доцільно створювати виховні ігрові ситуації. Наприклад, учням можна запропонувати висловитися на тему, як діяти, якщо однокласник не хоче вчитися, оскільки він переконаний, що успішним, заможним та щасливим можна стати, навчаючись будь-як. У додатку А представлений приклад виховної ігрової ситуації «Невиховані батьки».

Створення виховних ситуацій є якісно новим методом виховання, що максимально відповідає конкретним умовам взаємодії, дозволяє швидше і з меншими зусиллями домогтися очікуваного результату. Їх використання в початковій школі сприяє створенню умов для саморозвитку, самореалізації особистості; забезпеченню щастя й радості дитинства; формуванню важливих моральних якостей і способів поведінки.

Для вивчення та оцінки рівня соціального визнання, структури міжособистісних взаємин, що існують у різних групах і колективах, використовується *соціометрична методика*. Соціометрія дає змогу отримати оперативну інформацію про стан і динаміку взаємин між учнями класу. Доступ до результатів соціометрії повинен бути обмеженим. З ними можуть ознайомитися лише класні керівники, за необхідності – директор школи та його заступники.

Для оцінювання рівня розвитку виховних якостей школярів використовується метод *експертних оцінок*. Експертами можуть бути об'єктивні у своїх оцінках, авторитетні педагоги, батьки та школярі, що добре знають учнів, яких діагностують. Як правило, використовують трибальну систему оцінювання: бал «3» відповідає яскравому виявленню ознаки; «2» – доброму або середньому виявленню ознаки; «1» – слабкому виявленню ознаки; «0» – ознака не виявлена. На основі балів, виставлених кожним експертом, визначається загальний індекс розвитку якості, наприклад: два експерти виставили за рівень розвитку працелюбства 2,1 та 2,5; самооцінка школяра – 2,3. Отже, загальний індекс – 2,3.

Метод узагальнення незалежних характеристик полягає в узагальненні відомостей про учнів, отриманих із різних джерел: від учителів, батьків, ровесників та ін.

При зіставленні незалежних характеристик деякі риси можуть не співпадати через необ'єктивність того, хто характеризує,

поспішність, помилковість висновків. У такому разі з'ясовують причини розбіжностей, аналізують чинники, що зумовили їх. Відмінності можливі й тоді, коли характеристики склали кілька разів через певні проміжки часу.

Різновидом цього методу є *метод «педагогічного консиліуму»*. Він передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості школярів, яке здійснюється за визначеною програмою і єдиними критеріями, колективну оцінку якостей особистості, з'ясування причин недостатньої сформованості певних рис, колективне розроблення засобів подолання виявлених недоліків.

Недописані тези. Цей метод передбачає завершення учнями речень на різноманітні теми, що дає змогу відстежити виховні якості особистості та стосунки в колективі. Наприклад, учням пропонується завдання дописати тези «Якби я був класним керівником, то...» або «Якби я був директором школи, то...». Учителю зможе не тільки виявити творчі здібності школярів, рівень розвитку соціальних якостей, а й використати отриману інформацію для планування роботи класного колективу.

Одними з найперспективніших сучасних методів вимірювань є *герменевтичні методи діагностики*. Їх ще називають «розуміючими методами» аналізу змін, що відбуваються в дітях, адже згідно з герменевтикою основне завдання освіти – розуміюче осягнення істини через проникнення у внутрішній світ школяра, а також у власний суб'єктивний світ.

Реалізуючи герменевтичні методи, учитель проводить орієнтовно 50 вимірювань щодо одного учня, виявляючи індивідуальні освітні тенденції в розвитку дитини.

Для оцінки підсумкового рівня розвитку особистісних якостей кожного учня використовуються: а) текстові освітні характеристики учня; б) результати його освітніх досягнень; в) записи рефлексій, анкети й самооцінки учня; г) результати педагогічних консиліумів, тестів та інших матеріалів, що супроводжують освітній процес.

Зважаючи на численність методів діагностики, обґрунтовано їх класифікації за різними ознаками. За кількістю респондентів виділяють індивідуальні й групові методи; за формою відповіді – усні й письмові; за способом участі школярів – пасивні (спостереження, кількісний і якісний аналіз продуктів діяльності

тощо) й активні (анкетування, тестування, соціометричні виміри, апаратно-технічні виміри, апаратно-технічні методи та ін.); за кількістю часу для проведення – одномиттєві (анкетування тощо) і тривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод та ін.).

Відповідно до функцій педагогічної діагностики, на основі узагальнення класифікації А. Кочетова виокремлюємо інформаційні, оцінювальні, продуктивні, процесуальні методи педагогічних вимірювань (рис. 2).

Рис. 2. Класифікація методів педагогічної діагностики

Необхідно акцентувати увагу на тому, що виокремлення таких груп методів має не абсолютний, а відносний характер, оскільки всі методи педагогічної діагностики взаємопов'язані. Наприклад, завдяки методу тестування дослідник отримує об'єктивну інформацію, яка в подальшій діяльності дає змогу здійснити ранжування.

Етапи педагогічної діагностики

Передусім педагог має сформулювати мету та завдання педагогічної діагностики.

Наступним етапом є з'ясування критеріїв і показників рівнів розвитку досліджуваної якості. Так, найважливішими показниками

розвитку вмінь організації успішної діяльності є здатність визначати життєві цілі та складати плани їх реалізації; якість знань про структуру діяльності й основні етапи успішної роботи; систематичність виконання вправ та аутотренінгових занять для підвищення коефіцієнта успіху, уміння аналізувати ступінь відповідності результату поставленій меті тощо.

На етапі визначення критеріїв, показників для встановлення рівнів розвитку певних властивостей школярів важливо передбачити можливість переведення якісних показників у кількісні, оскільки так можна проводити порівняння ступеня виявлення ознак. Для цього варто використовувати трибальну систему оцінки якостей. Якщо педагог реалізовує науково розроблену технологію, то критерії, показники та рівні є вже визначеними її автором.

Перші педагогічні виміри проводяться на початку експериментально-дослідної роботи (констатувальний експеримент). Згодом розробляється програма дослідження. Після її реалізації (формульальний експеримент) проводиться підсумкова діагностика. Порівнюючи цифрові показники до початку експерименту та після його проведення, можна з'ясувати, наскільки ефективною була робота.

Діагностування як однієї, так і кількох якостей є складним процесом. Педагогу необхідно створити на кожного учня картки спостережень, куди записувати результати реалізації відповідних методик. Бажано залучити до дослідження інших учнів, учителів, батьків, шкільного психолога тощо. Зрозуміло, діагностування якостей школярів має бути не самоціллю, а засобом підвищення ефективності освітнього процесу.

1.7. Критерії вибору освітніх технологій у початковій школі

Освітня технологія – це складна соціально-педагогічна інновація, яка є результатом модернізації освітньої галузі, інтеграції суспільних та освітніх інституцій. Вона є водночас навчальною й виховною новацією та продуктом певної історичної епохи. Виникає питання, чи не занадто це складний спосіб здійснення освітньої діяльності, щоб його застосовувати в початковій школі.

Оскільки освітні технології є настільки численними, як і їх трактування, то очевидно, що вчитель початкової школи може вибрати саме ті, які йому допоможуть у формуванні компетентностей учнів.

Отже, першою вимогою під час вибору освітньої технології є доступність або посиленість такого способу освіти для школярів, що передбачає врахування рівня розумового, морального та фізичного розвитку дитини, її вікових особливостей.

Організм учня молодшого шкільного віку є міцнішим, як порівняти з організмом дошкільнят, але ще відбувається інтенсивний розвиток нервової, кістково-м'язової систем. Важливі зміни відбуваються в центральній нервовій системі. Збільшується вага мозку. Мозок семирічної дитини важить приблизно 1300 гр., тоді коли дорослої людини – 1400 гр.²⁶

На необхідність урахування фізіологічних особливостей дитячого організму, зокрема турботливого ставлення до розвитку нервової системи, вказував класик української педагогіки В. Сухомлинський, який зазначав: «При всій винятковій важливості завдань, які стоять перед початковою школою, не можна забувати, що вчитель має справу з людиною, яка переживає бурхливий період становлення нервової системи. Не можна дивитися на мозок дитини, як на живий пристрій, даний учителю в готовому вигляді для того, щоб знання засвоювалися, запам'ятовувалися, зберігалися в пам'яті. Мозок дітей віком 7–11 років перебуває в процесі бурхливого розвитку. І коли вчитель забуває, що треба дбати про розвиток нервової системи людини, про зміцнення клітин кори півкуль, то навчання отупляє дитину»²⁷.

Водночас саме в початковій школі необхідно розвивати розумові здібності дитини, адже відомо, що 50 % навчальних здібностей розвивається в перші чотири роки життя, інші 30 % – від чотирьох до восьми років, тому програми розвитку дітей у ранньому віці стають пріоритетним завданням. Однак більшість країн ігнорують цю істину. Середні витрати на одного студента

²⁶ Rogacka B. Charakterystyka rozwoju psychofizycznego i społecznego ucznia. URL: <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU0899> (dostęp: 15.07.2018).

²⁷ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 101.

істотно переважають витрати на учня початкової чи середньої школи, не кажучи вже про дошкільні заклади²⁸.

Знаючи про такі закономірності розвитку розумових здібностей дітей, учителі-новатори початкової школи використовують спеціальні розвивальні технології, оскільки учні легко вчаться тому, що пізнали через досвід.

Незавершений розвиток нервової системи, кори головного мозку зумовлюють особливості протікання психічних процесів. Діти молодшого шкільного віку легко піддаються сугестії, оскільки не мають достатньо життєвого досвіду. Їм легко нав'язати небезпечні для них стереотипи. Дітей можуть втягувати в злочинні схеми, залучати до асоціально спрямованих угруповань, переконувати в реальності вигаданих історій тощо. Протистояти цим шкідливим чинникам школярам допомагає оволодіння критичним мисленням, яке формується в процесі реалізації медіаосвітніх технологій та технологій формування критичного мислення.

Водночас дітей легко переконати в талановитості, успішності, що називаємо позитивною сугестією. Хоча й такий вплив треба застосовувати помірно, щоб не провокувати в майбутньому гірке розчарування.

Учителів початкової школи необхідно враховувати гендерні особливості розвитку нервової системи учнів. Дослідження показали різницю між мозком чоловіка і жінки, яка виявляється вже в ранньому дитинстві. Наприклад, мозолисте тіло в дівчат потовщене, як порівняти з хлопцями, тому дівчата починають читати раніше за хлопців. Загалом дівчатка швидше починають говорити, їм легше дається іноземна мова. Чоловіки ж мають кращу, ніж жінки, здатність оцінювати відстані та сприймати просторові величини, що дає їм перевагу в деяких видах спорту²⁹. Знання таких закономірностей розвитку дітей спонукає вчителя до використання технології створення ситуації успіху та організації успішної діяльності.

Окрім нервової системи, у дітей молодшого шкільного віку інтенсивно відбувається розвиток кістково-м'язової системи. Її

²⁸ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 97.

²⁹ Там само. С. 229.

вага складає 27,2 % від загальної маси тіла, тоді коли в дорослої людини цей показник складає 44,2 %³⁰. Великі м'язи розвиваються раніше, ніж дрібні, через це дитина дуже рухлива й не завжди може пристосуватися до темпу навчання й праці.

Фізичному й психічному розвитку дитячого організму сприяє реалізація передусім ігрових та інтерактивних технологій, а також здоров'язбережувальних технологій, які передбачають навчання в русі.

Під час роботи в початковій школі іноді приділяється недостатньо уваги взаємозв'язку нервової та кістково-м'язової систем, хоча діяльність, де такі зв'язки реалізуються, якраз сприяє і розвитку інтелекту, і трудовому й фізичному вихованню. В. Сухомлинський про це писав у книзі «Серце віддаю дітям»: «Джерела здібностей і обдарувань дітей – на їх кінчиках пальців. Від пальців, образно кажучи, ідуть найтонші струмочки, які живлять джерело творчої думки. Чим більше впевненості і винахідливості в рухах дитячої руки, чим тонша взаємодія руки й знаряддя праці, чим складніші рухи, необхідні для цієї взаємодії, тим яскравіша творча стихія дитячого розуму, тим точніші, тонші, складніші рухи, необхідні для цієї взаємодії...

Іншими словами: чим більше майстерності в дитячій руці, тим розумніша дитина»³¹.

Чимало сучасних науковців, зважаючи на взаємозв'язок розумового, фізичного, трудового виховання, розробили спеціальні вправи для дітей початкової школи.

Упроваджуючи кожен освітню технологію, необхідно турбуватися, щоб вона стала джерелом позитивних емоцій для молодших школярів; одним із компонентів, притаманних школі радості; можливістю поєднання інтересу з відповідальністю.

Отже, добираючи й реалізуючи освітні технології, учитель початкової школи має врахувати вікові особливості дітей. Іншим важливим чинником є профілактика або й подолання загроз у процесі розвитку учня, якими є виникнення дидактогеній (негативних психічних станів учня, що є наслідком невмілої

³⁰ Rogacka B. Charakterystyka rozwoju psychofizycznego i społecznego ucznia. URL: <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU0899> (dostęp: 15.07.2018).

³¹ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 251.

організації освітнього процесу), агресивних станів тощо. Тому підвищується значення медіаосвітніх та здоров'язбережувальних (серед них арт-терапевтичних) технологій.

Провідним чинником вибору технологій у початковій школі все ж є спрямованість на формування ключових компетентностей, наскрізних умінь, що визначені в новому Державному стандарті початкової загальноосвітньої школи. Такими компетентностями є: спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, вміння вчитися впродовж життя, ініціативність і підприємливість, соціальна та громадянська компетентності, обізнаність та здатність до самовираження у сфері культури³².

Добираючи освітні технології, учитель повинен прагнути, щоб вони сприяли творенню школи радості, у якій формується адекватна самооцінка дитини. Стурбовані тим, що діти починають ненавидіти школу вже в початкових класах, учені зазначають: які б предмети не вивчали учні, справжнім випробуванням для освітньої системи майбутнього стане те, чи здатна вона прищепити дітям радість від навчання, тобто чи заохочуватиме їх до підвищення власної самооцінки, а це надзвичайно важливо для зростання та розвитку. Адже в будь-якій успішній програмі самооцінку ставлять вище, ніж сам зміст навчання.

Так само важливо вміти вирішувати життєві проблеми. Іншими словами, потрібна навчальна програма, яка б наголошувала на:

- самооцінці й індивідуальному розвитку;
- формуванню вміння радіти життю та цінувати його;
- навчанню того, як вчитися і мислити;
- розвиткові академічних, фізичних та мистецьких здібностей³³.

³² Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

³³ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 107.

Власне, ці ключові положення мають домінувати під час вибору освітніх технологій у початковій школі.

Запитання для обговорення

1. Яке із запропонованих у посібнику визначень освітньої технології, на Вашу думку, найповніше розкриває суть поняття?

2. Чи доцільно розмежовувати поняття «методика» і «технологія»?

3. Чи Ви погоджуєтеся з поглядами вчених, які стверджують, що вперше практика технологізації освіти виникла в стародавньому світі?

4. Чи можемо стверджувати на основі студіювання Концепції Нової української школи, що методи поступово витісняють освітні (навчальні) технології?

5. За якою ознакою, на Вашу думку, найдоцільніше створювати класифікацію освітніх технологій у початковій школі?

6. Яких вимог до цілеутворення повинен дотримуватися майбутній учитель початкової школи?

7. З якими труднощами стикається вчитель початкових класів, реалізуючи педагогічну діагностику сформованості знань, умінь, компетентностей учнів та рівня розвитку їх соціально цінних якостей?

8. Якими критеріями повинен керуватися вчитель початкової школи, добираючи освітні технології?

Практичні завдання

1. Уявіть, що Вам доручили виступити на педагогічній раді «Проблеми реалізації освітніх технологій в освітньому процесі початкової школи». Напишіть текст виступу «Історія розвитку технологічного підходу в педагогічній теорії та практиці початкової школи: минуле і сучасність».

2. Під час неперервної педагогічної практики вивчіть рівень задоволення учнів шкільним життям, скориставшись методикою О. Андрєєва.

Організація роботи. Учням пропонується прочитати (прослухати) твердження й оцінити ступінь погодження з їх змістом за такою шкалою:

4 – цілком погоджуюся;

1 – не погоджуюся;

3 – погоджуюся; 0 – цілком не погоджуюся.

2 – важко сказати;

1. Я йду до школи з радістю.
2. У школі в мене зазвичай хороший настрій.
3. У нашому класі хороша перша вчителька.
4. До наших шкільних учителів можна звертатися за порадою і допомогою у складних ситуаціях.
5. У мене є улюблений учитель.
6. У класі я завжди можу вільно висловити свою думку.
7. Я вважаю, що в нашій школі створені всі умови для розвитку моїх здібностей.
8. У мене є улюблені шкільні предмети.
9. Я вважаю, що школа по-справжньому готує мене до самостійності.
10. На літніх канікулах я сумую за школою.

Обробка отриманих даних.

К – показник задоволення учнів шкільним життям.

$$K = \frac{\text{сума балів всіх відповідей учнів}}{\text{загальне число відповідей}}$$

К більший від 3 – високий ступінь задоволення шкільним життям.

К більший від 2, але менший від 3 – середній ступінь задоволення.

К менший від 2 – низький ступінь задоволення учнів³⁴.

3. Оцініть рівень задоволення студентів Вашої групи студентським життям, скориставшись адаптованою до умов вищої школи методикою О. Андрєєва.

Студентам пропонується прочитати (прослухати) твердження й оцінити ступінь погодження з їх змістом за такою шкалою:

4 – цілком погоджуюся;

1 – не погоджуюся;

3 – погоджуюся;

0 – цілком не погоджуюся.

2 – важко сказати;

1. Я йду в університет із радістю.
2. В університеті в мене зазвичай хороший настрій.
3. У нашій групі хороший куратор.

³⁴ Планирование воспитательной работы в классе / за ред. С. Степанова. Москва: ТЦ «Сфера», 2000. С. 73–74.

4. До наших викладачів можна звертатися за порадою і допомогою у складних ситуаціях.

5. У мене є улюблений викладач.

6. У групі я завжди можу вільно висловити свою думку.

7. Я вважаю, що в нашому університеті створені всі умови для розвитку моїх здібностей.

8. У мене є улюблені навчальні предмети.

9. Я вважаю, що університет якісно готує мене до майбутньої професійної діяльності.

10. На літніх канікулах я сумую за університетом.

Підрахунки здійсніть за алгоритмом, запропонованим у попередній методиці.

Порівняйте результати обох методик.

4. Визначте рівень згуртованості групи, у якій Ви навчаєтеся, скориставшись методикою Р. Немова, адаптованою до умов студентського життя.

Організація роботи. Кожний студент отримує бланк із таким текстом:

Давай поміркуємо про групу, у якій Ти навчаєшся. Чи є вона єдиним згуртованим колективом? Це можна з'ясувати, якщо відповісти на запитання: *скільки студентів Твоєї групи володіють перерахованими якостями?*

Перед кожним твердженням стоять букви. Обведи кружечком ту з них, яка відображає Твою думку.

н м п б в 1. Свої слова підкріплюють на ділі (справою).

н м п б в 2. Усі питання вирішують спільно.

н м п б в 3. Радіють успіхам одногрупників.

н м п б в 4. Не конфліктують, коли розподіляють обов'язки.

н м п б в 5. Знають завдання, які стоять перед групою.

н м п б в 6. Вимогливі до себе і до інших.

н м п б в 7. Особисті інтереси підпорядковують інтересам колективу.

н м п б в 8. Відверто засмучуються під час невдачі одногрупника.

н м п б в 9. Знають результати роботи колективу.

н м п б в 10. Поважають один одного.

н м п б в 11. Добре знають, чим займаються одногрупники.

н м п б в 12. По-господарськи ставляться до громадського добра.

н м п б в 13. Підтримують прийняті в групі традиції.

н м п б в 14. Підтримують один одного у важких ситуаціях.

н м п б в 15. Діють злагоджено й організовано у складних ситуаціях.

На дошці зображується шкала можливих відповідей:

н – ніхто;

м – меншість;

п – половина;

б – більшість;

в – всі.

Після ґрунтового пояснення завдання студенти заповнюють бланк.

Обробка й аналіз отриманих даних. Для того, щоб перевести буквені вирази в бали, використовується шкала:

в – 4 бали; *б* – 3 бали; *п* – 2 бали; *м* – 1 бал; *н* – 0 балів.

Кожен студент підраховує загальну кількість балів. Бали кожного студента додаються. Загальна кількість балів, набраних студентами, ділиться на максимальну кількість балів, яку могли отримати студенти, і множиться на 100 %. *Максимальна кількість балів* – це добуток 60 (15 питань помножені на 4) і кількості учасників діагностування. Показником еталонів співтовариства у сприйнятті членів (*K*) є частка від ділення загальної суми балів усіх відповідей на максимальну кількість балів студентів на запропонований питальник.

$$K = \frac{\text{Загальна сума балів усіх відповідей студентів}}{\text{Максимальна кількість балів, що її могли набрати студенти}} \times 100 \%$$

Якщо *K* становить не менше 75 % від максимально можливої оцінки, то можна констатувати високий рівень еталонів співтовариства. Якщо ж *K* складає 50 % – 74 % або менше 50 %, то це, відповідно, свідчить про середній і низький рівень еталонів співтовариства у сприйнятті його членів.

Методика наведена в методичному посібнику «Планування виховної роботи в класі» й адаптована до умов студентського життя³⁵.

5. Скориставшись методом експертних оцінок, виміряйте рівень розвитку соціально цінних якостей студентів Вашої групи, попередньо об'єднавшись у групи з трьох чоловік. Кожну якість студента повинні оцінити два експерти (к експ. 1 і к експ. 2) і він сам (к самооцінки). Середнє арифметичне трьох оцінок – рівень розвитку певного показника (к загальний).

№ п/п	Показник (якість)	Оцінка			к заг.
		к експ. 1	к експ. 2	к самооц.	
1.	Гуманність				
2.	Товариськість				
3.	Чесність				
4.	Кмітливість				
5.	Наполегливість				
6.	Ерудованість				
7.	Об'єктивність				
8.	Самостійність				
9.	Володіння собою				
10.	Рішучість				
11.	Вимогливість				
12.	Оптимістичність				
13.	Працьовитість				
14.	Естетичність				
15.	Совісність				

³⁵ Планирование воспитательной работы в классе / за ред. Е. Степанова. Москва: ТЦ «Сфера», 2000. С. 71–73.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Серед технологій, спрямованих на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь учнів молодшого шкільного віку, доцільно виокремити дві групи: елементарні (у минулому та іноді й зараз їх ще називають методами, методиками або навчальними технологіями) та комплексні.

Елементарні (загальнометодичні) технології зазвичай є компонентами складніших за ієрархією (мета- й макро-) комплексних технологій. Терміном «загальнометодичні технології» підкреслюємо їх відмінність від тих технологій-методик, які реалізуються під час вивчення предметів мовно-літературної, математичної, природничої, фізкультурної та інших освітніх галузей.

Найбільш поширеними елементарними, або загальнометодичними, технологіями є: інтерактивні, ігрові, проєктні, технології кейсів (case-study), проблемного навчання, портфоліо тощо.

Уперше представлено технології, спрямовані на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь у початковій школі: критичного мислення, творчості, вміння вчитися, інформаційно-комунікаційної компетентності, соціальної та громадянської компетентності, інноваційності й підприємливості.

II. ЕЛЕМЕНТАРНІ (ЗАГАЛЬНОМЕТОДИЧНІ) ТЕХНОЛОГІЇ

2.1. Інтерактивні технології

Одними з найпоширеніших у сучасній початковій школі є інтерактивні технології, адже їх реалізація дає змогу формувати компетентності учня молодшого шкільного віку через діяльність. Завдяки практичному використанню знань учні засвоюють усе найважливіше. Щоразу, коли дитина діє, пізнаючи щось нове, у її мозку формується новий нервовий шлях; якщо ж закріплює свій досвід – розгалужується той шлях, що вже існує³⁶.

³⁶ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 231.

«Ми вчимося куварити тїльки тоді, коли куваримо, опануємо мистецтво тенїсної гри тїльки у гри... Загалом навчання неефективне, якщо розмежувати теорїю і практику.

...Добрі вчителї й передовї навчальнї курси використовують багато нових технїк. ... Найбїльше допомагають інтерактивнї технологїї», – стверджують американські автори «Революцїї в навчаннї» Г. Драйден, Дж. Вос³⁷.

Інтерактивнї технологїї мають спїльнї риси з добре вїдомими в педагогїцї минулого столїття активними методами навчання або технологїями активного навчання³⁸. Отож виникає питання, чи можна їх ототожнювати. Вїдповїдь може бути знайдена на основї аналізу історїї інтерактивних технологїї, змїсту понять, пов'язаних з інтеракцїєю.

Поняття інтерактивних технологїї та методїв

Слово «інтерактивнїй» англїйського походження, виникло вїд слова «інтерактив» («inter» – взаємнїй, «act» – дїяти). Отже, це здатнїсть взаємодїяти з чимось (наприклад, з комп'ютером, енциклопедичним словником) або з кимось (людиною) для формування знань та вмїнь. Основними характеристиками інтерактиву є: атмосфера доброзичливостї й взаємопїдтримки; залучення всїх учасникїв до процесу пїзнання; органїзацїя індївїдуальної, парної, групової роботи; використання творчих завдань; залучення учнїв до пошуку фактїв із рїзних джерел іформацїї.

Інтерактивне навчання ще називають самонавчанням, взаємним навчанням, яке забезпечує ґрунтовнїсть формування компетентностей, вищїй рївень їх сформованостї, як порївняти з традицїйним навчальним процесом, що пїдтверджує пїраміда запам'ятовування. У нїй вїдображено, що ми схильнї запам'ятовувати лише 10 % того, що читаємо, 20 % того, що чуємо, 30 % того, що бачимо, 50 % того, що бачимо і чуємо, 70 % того, що говоримо, і 90 % того, що говоримо й робимо³⁹.

³⁷ Драйден Г., Вос Дж. Революцїя в навчаннї / перекл. М. Олїйник. Львів: Лїтопис, 2005. С. 163.

³⁸ Акпїнар Л. Е. Інтерактивнї технологїї навчання у початковїй школї: навчальнїй посїбник. Київ: Видавничий Дїм «Слово», 2014. С. 41.

³⁹ Пометун О. І. Енциклопедїя інтерактивного навчання. Київ: А. С. К., 2007. С. 9.

Отже, чим активнішими є учні в процесі пізнання, тим більше вони засвоюють інформації.

Популярність інтерактивного навчання зумовила розробку спеціальних інтерактивних технологій, суть яких полягає у формуванні компетентностей молодших школярів шляхом взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Це таке навчання (колективне, кооперативне, у співпраці), за якого і вчителі, і учні є його суб'єктами. Ще однією суттєвою ознакою інтерактивних технологій є вища активність учнів, ніж учителя. Педагог виконує функцію координатора, організатора освітнього процесу, але ця його роль залишається непомітною, тоді коли яскраво проявляються самостійність, організаторські здібності школярів.

Існування інтерактивних технологій сприймається неоднозначно як у наукових колах, так і серед учителів. Твердження, що ці технології відповідають критеріям технологічного підходу, є суперечливим. Часто інтерактивними технологіями називають такі методи інтерактивного навчання, як «Акваріум», «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Займи позицію», «Незакінчені речення», що успішно реалізуються як складники навчальних, виховних і соціально-виховних технологій. Для того, щоб визначити, що є інтерактивною технологією, варто проаналізувати відповідність вимогам до освітніх (педагогічних) технологій, якими є: системність, діагностичність, алгоритмічність, відтворюваність, керованість, прогнозованість та інші. Стверджувати однозначно, що інтерактивні технології відповідають цим критеріям, неможливо.

Одним із джерел для вирішення суперечливих проблем в освітній галузі зазвичай є історія педагогіки.

Історичні аспекти інтерактивного навчання

У 60-х роках ХХ ст. Є. Голант запропонував дві моделі навчання: пасивну й активну. За пасивної учні – це слухачі, котрі лише сприймають те, що говорить учитель. Школярі є об'єктами навчання. Активна модель передбачає не лише слухання, а й творчість учнів, що ставлять запитання, уточнюють інформацію, почуту від учителя. Такий тип навчання супроводжується реалізацією методів, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність школярів. Зараз часто використовується ще одна модель навчання – інтерактивна, за якої діти взаємно навчають один одного.

Перші приклади інтерактивного навчання відомі з часів стародавнього світу. Зокрема, настанови Платона розвивати дітей за допомогою ігор, бесід та спонукання Сократом слухачів знаходити істину шляхом добре продуманих запитань можна трактувати як першооснови інтеракції, які були розвинуті у XVII ст. чеським гуманістом Я. А. Коменським. Класик зарубіжної педагогіки в праці «Велика дидактика» зазначав, що міцнішими є ті знання, які в процесі взаємного навчання передаються іншим учням⁴⁰. Педагог запропонував використовувати груповий спосіб навчання, який нині має назву «навчаючи вчуся». Цей метод активно застосовується в інтерактивних технологіях.

У XVIII ст. ідеї навчання у співпраці під керівництвом учителя були реалізовані в моніторіальній системі А. Белла і Дж. Ланкастера, яка давала змогу одночасно навчати до 600 дітей, вихідців із народу. Учнів поділяли на групи, які мали свого наставника – монітора. Він суворо стежив за місцем кожної дитини в групі, яке визначалося успіхами в навчанні. Монітор навчав лише найсильнішого учня, а той, відповідно, ту дитину, яка була слабшою в групі. Хоча така система навчання була примітивною, проте виявилось, що учні здатні навчати один одного краще, ніж учителі. Прийом отримання знань від сильнішого до слабшого часто використовувався у шкільній практиці.

Ідея «навчаючи інших, навчайся сам» була покладена в основу школи, організованої О. Рівіним у містечку Корніно під Києвом у 1918 р. Учнів різного віку об'єднували в пари змінного складу. За гарної погоди вони навчалися під відкритим небом. Уроків як таких у школі не було. Але учні за один рік проходили дво-трирічну програму. Успіх такої школи, очевидно, полягав у використанні розробленої О. Рівіним методики поабзацного опрацювання текстів, яка передбачала опрацювання отриманого тексту за частинами таким чином: «для опрацювання першого абзацу учень знаходить собі напарника, з яким читає, обговорює, з'ясовує зміст, дає назву абзацу. Так само він допомагає своєму товаришеві розібратися в його абзаці, назвати й записати назву в зошит. Для опрацювання свого другого абзацу учень шукає нового напарника, розповідає йому зміст першого абзацу, далі читає з

⁴⁰ Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика / під ред. А. А. Красновського. С. 136–137.

ним, обговорює, з'ясовує зміст другого абзацу, знову називає і пише назву в зошит...»⁴¹.

Безперечно, що методика О. Рівіна не позбавлена недоліків. Необхідно враховувати, що під час передачі знань інформація може спотворюватися. Окрім того, за відсутності мотивації до навчання учень недостатньо уваги приділятиме виконанню завдання, переключаючись на більш цікаві для нього заняття. Отже, без вдумливого керівництва вчителя та систематичного контролю знань кожної дитини можна отримати результати, обернено пропорційні до очікуваних, що, зрештою, і трапилося під час реалізації взаємного навчання у 20-х роках ХХ ст. в Україні. Тоді на тлі тотальної перебудови школи на нових засадах почали застосовуватися бригадно-лабораторний та проектний методи. Оскільки вони реалізовувалися без відповідного навчально-методичного забезпечення та супроводжувалися різними перекрученнями (слабкі учні в групах мали змогу ховатися «за спину» сильніших), то скоро були відкинуті «як буржуазні».

Інтерактивне навчання знову набуло популярності у 80-х роках ХХ ст. на тлі реформ загальноосвітньої та вищої школи й у зв'язку з перебудовою суспільно-політичного устрою, адже виникла потреба в активних, ініціативних громадянах. Одним зі шляхів формування таких людей є реалізація інтерактивної взаємодії.

Особливості використання інтерактивного навчання у початковій школі

Учені дослідили, що найбільш ефективними методами інтерактивного навчання є групові, адже кожен учень несе відповідальність за результат роботи групи. Окрім того, посилюється мотивація школярів до формування знань і вмінь⁴².

Реалізуючи інтерактивне навчання в початковій школі, необхідно враховувати не лише його позитивні риси, а й недоліки.

Серед переваг інтерактивних технологій визначено такі: формування компетентностей молодших школярів на основі комунікативної взаємодії між ними, забезпечення мотивації до навчання, створення широких можливостей для прояву творчості й

⁴¹ Русаков А. Епоха великих відкриттів у школі 90-х років. Київ: Видавничий дім «Шкіл. світ»: Видавець Л. Галіцина, 2006. С. 77.

⁴² Аклинар Л. Е. Інтерактивні технології навчання у початковій школі: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. С. 45.

самостійності учнів, розвиток колективістських почуттів та почуття відповідальності за власний результат і результат роботи групи. Учні молодших класів вчать вести діалоги, дискусії з однокласниками, учителями, використовуючи різні засоби навчання; моделюють життєві ситуації й вирішують проблеми.

Недоліки інтерактивного навчання особливо помітні в перших класах початкової школи, оскільки учні не навчені працювати в групах, не розвинені їх комунікативні вміння, не налагоджений процес взаємного навчання. Під час колективної роботи часто виникає гамір, адже учням молодшого шкільного віку притаманна природна рухливість, що може призвести до зниження рівня дисциплінованості. Серед інших недоліків інтерактивного навчання вчителі початкових класів відзначають такі: проблеми встановлення зворотного зв'язку з учнями; складність оцінювання школярів, які працюють у групах; труднощі у спрямуванні учнів до певних висновків тощо. Отже, учитель повинен ретельно готувати дітей до інтерактивного навчання; реалізовувати його тільки тоді, коли це справді необхідно й доцільно, а не лише для створення іміджу педагога, який використовує сучасні дидактичні інновації.

Характеристика інтерактивних методів Методи створення сприятливої атмосфери

Для створення сприятливої для навчання атмосфери в класі варто скористатися спеціальними методами «Вітер дме», «Якби я був явищем природи» та ін.

«Вітер дме»

Метод доцільно використовувати для організації комунікації між учнями та включення їх у діяльність.

Організація роботи:

1. Поясніть учням порядок роботи.
2. Промовте фразу: «Вітер дме для того, хто ...
хоче працювати;
у доброму гуморі;
хотів би дізнатися щось нове;
хоче спілкуватися;
зумів виконати те, що раніше не вдавалося».

3. Учні, які вважають, що твердження є правдивими щодо них, підводяться.

4. Кожен учень класу має підвестися під час якоїсь фрази (або запропонувати свою, якщо жодна зі сказаних учителем його не стосувалася).

5. Завершує фразу той учень, на якого вказує вчитель.

Наприклад:

«Вітер дме для тих, хто хотів би дізнатися щось нове».

Учні, які встали, повинні сказати, про що хочуть довідатися на цьому уроці. Можливі варіанти учнівських відповідей:

«Мене цікавить, чому на Землі відбувається зміна пір року» (урок природознавства).

«Мене цікавить, що таке абзац» (урок української мови).

«Мене цікавить, хто сьогодні буде зіркою в класі» (урок літературного читання).

Метод «Вітер дме» може бути використаний не тільки для створення сприятливої творчої атмосфери в класі, а й для перевірки домашнього завдання і формування мотивації до вивчення нової теми. У такому випадку вчитель говорить:

«Вітер дме для тих,
хто зрозумів...
хто написав...
хто може...
хто погоджується...»

Учні, які встали, пояснюють свою позицію. Вислуховуються 1–2 відповіді, перш ніж перейти до наступного твердження.

«Якби я був явищем природи»

Метод використовується для створення сприятливої атмосфери в класі й самоідентифікації учасників педагогічної взаємодії.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням ототожнити себе з якимось явищем природи, завершуючи речення: «Якби я був явищем природи, то це було б...»

2. Відведіть 2–3 хв. на самоідентифікацію.

3. Усі учні по черзі пропонують власний варіант завершення речення.

Інтерактивні методи формування й контролю знань

«Мозковий штурм»

Метод використовується для колективного вирішення проблем і пошуку істини. Його винахідником є А. Осборн, співробітник рекламної агенції.

Мета методу – зібрати якомога більше ідей для прийняття рішення. Успіх мозкового штурму залежить від психологічної атмосфери й активності учасників.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням вирішити проблему.
2. Переконайтеся, чи учні правильно зрозуміли, у чому полягає суперечність.
3. Поясніть правила генерування ідей. Акцентуйте увагу, що не можна перебивати учнів, критикувати їхні пропозиції.
4. Виберіть помічника, який буде записувати ідеї на дошці.
5. Проаналізуйте запропоновані варіанти.
6. Виберіть разом з учнями найвдаліші ідеї, які є ефективними або підтриманими більшістю дітей.

«Журналіст»

Метод є різновидом колективного обговорення. Він дає можливість кожному школяреві висловити свою думку щодо проблеми, яка вивчається. Про організацію такої гри вчитель повідомляє дітей на початку уроку, отже, кожен учень має бути готовим виконувати роль журналіста і ставити запитання однокласникам.

Організація роботи:

1. Назвіть ім'я учня, який буде журналістом, і запропонуйте йому підготувати питання з теми уроку, щодо яких необхідно висловитися.
2. «Журналіст» називає проблему, передаючи уявний мікрофон (ручка, олівець, мобільний телефон) по черзі учням.
3. Учень, який отримав «мікрофон», висловлює свою думку. Говорити може тільки той школяр, у якого є уявний мікрофон.

«Незакінчені речення»

Цей метод використовується на різних етапах уроку для перевірки ґрунтовності засвоєння знань. Може застосовуватися також у виховній роботі, зокрема й дає змогу дізнатися думку

учнів про перебування в школі. Сприяє відпрацюванню вміння висловлюватися коротко і влучно.

Організація роботи:

1. Учитель розпочинає речення (зазвичай із теми, яка вивчається), пропонуючи завершити його одному з учнів.
2. Учень, на якого вказує вчитель, продовжує речення.
(Відповіді не оцінюються і не коментуються.)

«Робота в парах»

Метод доцільно використовувати на різних етапах проведення уроку: під час вивчення нового матеріалу (складання тез, короткого викладу параграфу), на етапі поглиблення знань (складання завдань, вправ, моделювання задач), як перевірка результатів навчальних досягнень (перевірка диктантів, розв'язків математичних задач) тощо. Для ефективної реалізації цього методу вчитель повинен швидко об'єднувати учнів у пари, чітко й точно формулювати завдання, контролювати результати роботи.

Розподіл за парами може відбуватися за бажанням учнів або вчителя, за алфавітом тощо.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в пари.
2. Визначте завдання, яке діти виконуватимуть у парах. Аргументуйте доцільність такої роботи.
3. Заслухайте (вибірково), як було виконано завдання.
4. Підведіть підсумки роботи.

Одним із прикладів методу «Робота в парах» є «Узаконена шпаргалка».

«Узаконена шпаргалка»

Як відомо, у шпаргалці коротко і стисло записують інформацію. Для її виготовлення необхідно систематизувати й узагальнити вивчений матеріал. Створена учнем шпаргалка може бути методом діагностики рівня навчальних досягнень, адже, не маючи знань, не здійснивши аналізу інформації, неможливо якісно скласти цю письмову підказку.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в пари і виготовити шпаргалку з теми, що вивчалася протягом уроку, або з розділу підручника.
2. Проаналізуйте результати роботи школярів.

«Сім речень»

Метод використовується для навчання учнів вибирати основний матеріал із запропонованого вчителем обсягу інформації.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням прочитати текст.
2. Порадьте поміркувати, яка думка є основною у викладеному матеріалі; чи відповідає назва тексту його змісту.
3. Разом з учнями виберіть сім головних речень, які відображають суть прочитаного. Випишіть їх.
4. Прочитайте вписані речення.

«Ланцюжок»

Цей метод дає можливість поглибити знання під час вивчення нового матеріалу.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням утворити робочі пари і сформулюйте завдання, наприклад: назвати правила вживання апострофа, навести приклади тіл (або ознаки) живої і неживої природи.
2. Протягом трьох хвилин пари обговорюють це завдання.
3. Виходячи по черзі до таблиці із символічним зображенням ланцюжка, кожна пара повинна записати свої варіанти, не повторюючи при цьому попередніх. Якщо такі варіанти вже внесено до таблиці, учасники робочої пари повинні експромтом продукувати нові пропозиції, щоб не перервати ланцюжок.

«Робота в малих групах»

Метод забезпечує можливість колективно вирішувати проблему, яка не під силу одному учневі або через складність, або через нестачу інформації. Зазвичай мала група складається з 4–6 учасників.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у малі групи.
2. Запропонуйте вибрати керівника групи і розподілити ролі між іншими учасниками.
3. Дайте кожній групі завдання, записане на окремому аркуші.
4. Зазначте, скільки часу відводиться на виконання завдання.
5. Запропонуйте кожному керівнику розповісти, як було виконано завдання і до яких висновків дійшли учасники групи.

«Похід до театру»

Метод дає змогу розвинути мотивацію до навчання, перевірити рівень сформованості знань, виховати колективістські почуття.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у групи, пояснивши, що їх завдання – якнайшвидше «потрапити до лялькового театру», подолавши перешкоди на своєму шляху, якими є річка, озерце, болотяна місцевість, непрохідний ліс тощо.

2. Зазначте, що правильна відповідь на запитання – це подолана перешкода.

3. Приготуйте малюнки на картонних аркушах, які отримуватиме команда, що дала правильну відповідь на питання.

4. Після завершення гри порахуйте кількість малюнків кожної команди: та, що має їх найбільше, і є переможцем, отже, першою потрапляє до театру.

«Асоціативний куц»

Метод може ефективно використовуватися під час вивчення будь-якої теми на інтегрованих заняттях.

Організація роботи:

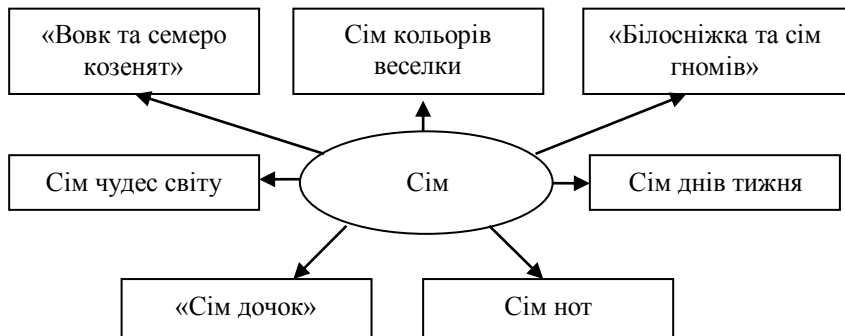
1. Визначте одним словом тему, над якою буде проводитися робота.

2. Запропонуйте учням згадати все, що пов'язано з цим словом: спочатку називаються найстійкіші асоціації, а потім – другорядні.

3. Зафіксуйте відповіді учнів у вигляді своєрідного «куца», який поступово «розростається».

Наприклад:

Учитель: «Усі ми використовуємо число «сім». Згадайте, де воно вам зустрічалося».

Можливі відповіді учнів:

«У казці “Вовк і семеро козенят”»;

«У казці “Білосніжка та семеро гномів”»;

«У тижні сім днів»;

«Сім чудес світу»;

«У прислів'ях, наприклад: семеро одного не чекають та ін.»;

«Є сім кольорів райдуги» тощо.

Таким чином виникає асоціативний куш, який учитель зображує на рисунку.

«Акваріум»

Метод ефективний для розвитку навичок спілкування в малій групі, удосконалення вміння дискутувати й аргументувати свою думку на етапі осмислення нового матеріалу.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в групи по 4–6 учасників і ознайомте їх із завданнями.

2. Попросіть одну з груп зайняти місце в центрі класу. Це необхідно для того, щоб відокремити її від слухачів певною відстанню.

3. Групі в центрі класу запропонуйте протягом 3–5 хв. обговорити завдання і визначити можливі шляхи вирішення проблемної ситуації. Інші учні повинні слухати і не втручатися. Важливими є не лише результати обговорення, а й під впливом яких аргументів прийнято рішення.

4. Після завершення роботи попросіть іншу групу зайняти місце в «акваріумі» й обговорити наступну ситуацію.

«Буриме»

Метод є особливо ефективним під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ», природознавства тощо. Дає змогу поглибити знання про явище, процес, що вивчаються, і водночас розвинути творчі якості учнів.

Організація роботи:

1. Об'єднайте учнів у групи.

2. Запропонуйте описати явище, що вивчалось на уроці, у різних жанрах: оповідання, вірш, загадка, гумореска, опис тощо.

Наприклад, переліт птахів у теплі краї, листопад, утворення льоду, виникнення вітру (бурі) тощо.

3. Переможем стає та група, яка підготувала найцікавішу роботу.

Дискусія «Додаткове крісло»

Метод спрямований на формування критичного мислення й розвиток уміння аргументувати власну позицію під час вивчення нового матеріалу та його узагальнення, підведення підсумків. Він також сприяє розвитку лідерських якостей, самостійності й відповідальності як особистісних рис.

Метод можна реалізовувати як у навчальній, так і у виховній роботі з учнями.

Організація роботи:

1. Виберіть тему для дискусії.
2. Допоможіть учням об'єднатися в кілька груп, у яких необхідно вибрати лідера.
3. Запропонуйте лідерам зайняти стільці в центрі класу. Одне крісло має залишатися вільним.
4. Лідери публічно дискутують, представляючи погляди своєї групи.
5. Якщо учні не погоджуються з поглядами лідерів, то повинні зайняти вільний (додатковий) стілець, спростовуючи аргументи котрогось із лідерів, вказуючи на суперечності в поглядах. Але не можна дискутувати! Після висловлення думок учень повинен зайняти своє місце в групі.
6. Якщо хтось із лідерів презентує погляди, близькі до переконань інших учасників дискусії, то такі школярі можуть стати біля того, хто виступає, демонструючи солідарність і єдність поглядів. При цьому не треба займати місце в кріслі.
7. Підведіть підсумки дискусії.

«Розумна сова»

Метод дає змогу осмислено засвоювати навчальний матеріал, аналізувати вивчене через самостійне формулювання запитань до теми чи розділу, який вивчається.

Організація роботи:

1. Перед уроком приготуйте аркуші паперу, на яких зображена сова як символ розумної тварини і знак питання.

2. Після вивчення теми покладіть «сову» на парту одному з учнів і сформулюйте запитання.

3. Учень відповідає і передає «сову» комусь із однокласників, формулюючи своє запитання.

4. Якщо школяр не знає відповіді, він може попросити підказку однокласника, поклавши на його стіл аркуш із зображенням знака питання («?»). Отримавши підказку, учень повинен відповідати сам.

5. Підведіть підсумки повторення матеріалу. Вирішіть з учнями, у кого на столі стоятиме сова.

«Шість капелюхів»

Метод використовується під час вирішення проблем творчого характеру. Його застосовують, наприклад, під час обговорення історичних подій, образів та вчинків літературних персонажів, діяльності видатних особистостей тощо.

Організація роботи:

1. Підготуйте шість кольорових капелюхів (білий, червоний, чорний, жовтий, зелений, голубий). Кольори символізують шість різних способів мислення. Капелюхи можна замінити кольоровими аркушами паперу.

Білий – пов'язаний з пошуком та аналізом інформації, опираючись на конкретні дані, нейтральні факти.

Червоний – передбачає сприйняття інформації, висловлення припущень, керуючись емоціями, інтуїцією, відчуттями (позитивними і негативними).

Чорний – означає осмислення лише вад і недоліків досліджуваного явища чи процесу, подання інформації лише в негативному світлі.

Жовтий – передбачає пошук та аналіз позитивної інформації про явище, що вивчається, висловлення конструктивних думок.

Зелений – асоціюється з рослинністю і процвітанням, передбачає пошук креативних рішень; він означає творчість, нове мислення, інноваційність.

Голубий – є внутрішнім керівником групи, завдання якого – узгоджувати роботу інших груп (капелюхів); він не допускає домінування позиції певного кольору.

2. Сформууйте шість груп відповідно до шести кольорів капелюхів.

3. Роздайте керівникам груп кольорові капелюхи (або аркуші).

4. Поставте завдання перед учнями відповідно до теми і визначте час для обговорення.

5. Заслухайте аргументи представників шести груп.

6. Підведіть підсумки дискусії.

«Риболовля»

Метод дає змогу всебічно вивчити навчальний матеріал, водночас привчаючи учнів до запам'ятовування й відтворення інформації, розвитку мислення. Ефективною буде як робота кожного учня, так і робота в парах, групах.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням намалювати на цупкому папері й вирізати фігури риб, яких вони хотіли б піймати: щука, сом, окунь, карась, форель тощо.

2. Дайте завдання: до вивченої теми (розділу) придумати декілька запитань.

3. Перечитайте запитання і відберіть найцікавіші, додаючи також свої. Потім пронумеруйте запитання і відповідні номери надпишіть на фігурках риб.

4. Фігури риб прикріпіть на дошку (кожному номеру риби відповідає певне запитання, яке придумали учні та вчитель).

5. Школярі по черзі називають номер риби, яку хотіли б упіймати.

6. Учитель зачитує текст запитання (можна його подати також на аркуші).

7. Якщо учень знає відповідь на запитання, він отримує «улов». Якщо ні, зловлена риба дістається тому, хто зголосився відповісти.

8. Підрахуйте кількість упійманих учнями риб. Перемагає й отримує оцінку той школяр, у якого найбільше улову.

«Упізнай мене»

Застосовується на уроках літературного читання. Під час реалізації методу доцільно використовувати елементи драматизації.

Організація роботи:

1. Запропонуйте напередодні уроку одному з учнів класу виступити від імені відомої особи (письменника, історичного діяча, літературного героя), не називаючи її, але описуючи її вчинки, відкриття, міркування, діяльність тощо.

2. Поясніть учням, що вони повинні відгадати ім'я цієї видатної постаті й аргументувати свою відповідь.

«Хокей»

Гру доцільно використовувати на етапі поглиблення засвоєння знань або повторення вивченого. Її суть полягає в тому, що учні, які об'єднані у дві команди, взаємно ставлять запитання, змагаючись у рівні обізнаності в навчальному матеріалі.

Організація роботи:

1. Сформууйте дві команди по шість учасників: один воротар, двоє захисників, троє нападників. Інші учні виконують роль запасних гравців або вболівальників.

2. Ознайомте учасників гри із правилами: «кидок у ворота» (здійснюють нападники) – це питання, поставлене суперником; «гол» – відповідь відсутня або неправильна; «шайба відбита» – захисники або воротар дали правильну відповідь на запитання.

3. Виберіть арбітра, який рахує кількість пропущених і забитих «шайб», стежить за часом і дотриманням правил гри, видаляє порушників.

4. Запропонуйте учням розпочати гру, взаємно обмінюючись запитаннями з теми, що вивчається.

«Займи позицію»

Метод корисний на початку роботи, коли виникають дискусійні питання. Він забезпечує можливість учням демонструвати різноманітні погляди на проблему, що вивчається. Метод доцільно також використовувати після вивчення певного матеріалу, адже він дає змогу з'ясувати суть протилежних позицій щодо вирішення проблеми.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням дискусійне питання і попросіть їх визначити власну позицію.

2. Розмістіть плакати в протилежних кутках кімнати («за», «не знаю, немає конкретної позиції», «проти»).

3. Повідомте правила проведення вправи й обговоріть їх з учнями.

4. Поясніть, що діти повинні стати біля відповідного плаката, який відображає їхній погляд на запропоноване питання.

5. Попросіть кількох учасників обґрунтувати свою позицію.

6. Запропонуйте учням після обговорення, якщо їх думка змінилася, перейти до іншого плаката (причини необхідно обґрунтувати).

7. Назвіть найбільш переконливі аргументи своєї та протилежної сторони.

Розглянуті інтерактивні методи, прийоми та ігри описані М. Бойко, С. Кашлевим, Б. Кубічек, Н. Лупак, Л. Пироженко, О. Пометун, А. Соценко, О. Стребною, В. Ягодніковою та адаптовані авторами посібника, які водночас є розробниками методів.

2.2. Ігрові технології

Поняття гри та ігрових технологій

Однією з найстаріших освітніх технологій є ігрова. Гра – це підпорядковане сукупності правил, прийомів або засноване на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно. Це низка дій, спрямованих на досягнення мети⁴³.

Будь-яка гра включає три основні етапи: підготовчий (формулюється мета гри, відповідно до змісту навчального матеріалу розробляється сценарій, готується обладнання, розподіляються ролі, проводиться інструктування тощо); безпосереднє проведення гри; узагальнення, аналіз результатів.

Виходячи з визначення, у якому зафіксовані алгоритмічність та відповідність результату сформульованій меті, які є головними ознаками технологізації освіти, можна стверджувати, що гра – це технологія. Отже, *ігрова технологія* – це сукупність дій учасників

⁴³ Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арій, 2007. С. 96.

презентації (дійства), де вони виконують певні ролі, забезпечуючи відповідність результату визначеній меті.

Проте відомі й інші трактування цього поняття. Ігрові технології – це велика група методів і прийомів у формі різних педагогічних ігор. У свою чергу, сукупність педагогічних ігор, підпорядкованих визначеній меті, які гарантують позитивний результат, також тлумачать як ігрові технології.

Історія гри як соціального явища й методу навчання

Гра має давнє походження. Вона відома з часів первісного суспільства, виникла зразу після праці і на її основі. У грі діти відтворювали діяльність дорослих і тим самим готувалися до полювання, землеробства та інших ролей, що їх виконували старші члени роду. З появою перших іграшок, які імітували знаряддя праці, зброю тощо, виникли рольові ігри. Граючи в них, діти відтворювали доросле життя. Є також спроби пов'язати походження гри з розвитком мистецтва і релігії, оскільки ритуальні процеси під час богослужінь нагадують ігрові дії. Незважаючи на різні погляди щодо походження гри, учені однак погоджуються в тому, що вона є соціальним явищем, яке еволюціонує водночас із вдосконаленням суспільних відносин.

Гра як діяльність притаманна передусім дітям, оскільки вони відчують потребу в руховій активності. Окрім того, гра задовольняє інтелектуальні, соціальні, естетичні потреби учнів. Саме тому в закладах освіти вона є однією з основних форм навчання й виховання. У початкових школах провідним видом діяльності є навчальна, однак ігрова продовжує зберігати актуальність.

Уперше значення гри для успішного засвоєння знань обґрунтував давньогрецький філософ Платон. В епоху Відродження принцип ігрового навчання розвивали Т. Кампанелла та Ф. Рабле. Гру як особливу форму навчання рекомендували використовувати Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Фребель.

Незважаючи на інформатизацію освіти, використання новітніх технічних засобів, ігри продовжують зберігати популярність як спосіб формування компетентностей. Цей вид діяльності реалізують передусім у дошкільних закладах та молодшій школі. Проте ігрові технології застосовують також у старших класах і навіть у вищих навчальних закладах. Отже, гра супроводжує людину від колиски і протягом усього життя,

набираючи все нових форм, але визначальними рисами залишаються радість і захоплення.

Вибір гри в закладі освіти залежить від змісту навчального матеріалу, мети заняття, вікових особливостей учнів тощо.

Функції та види ігор

Ігрові технології відрізняються від інших технологій тим, що є добре відомими з дитинства й позитивно сприймаються всіма учасниками освітнього процесу, викликаючи позитивні емоції, стимулюючи пізнавальну активність, розвиток уяви, творче мислення. У грі легше долаються труднощі, перешкоди, психологічні бар'єри. Ігрова діяльність сприяє формуванню здорового способу життя. У колективних іграх реалізуються елементи змагань, а це дає змогу використовувати суперництво як ще один чинник створення зовнішньої мотивації до формування в учнів компетентностей. Саме в іграх діти проявляють як позитивні, так і негативні риси, маючи змогу реалізувати себе в різних ситуаціях, виконати певні соціальні ролі, продемонструвати способи подолання проблем.

Гра може, триваючи від кількох хвилин до години й більше, використовуватися в урочній та позаурочній діяльності.

Усі ігри поділяють на дві системоутворювальні групи: творчі ігри та ігри за правилами. Творчі ігри – це креативна діяльність дітей, яка розгортається за їх власною ініціативою. У початкових школах реалізуються: сюжетно-рольові (сімейні, побутові, суспільні) ігри; ігри-драматизації і театралізовані ігри, конструктивно-будівельні ігри; ігри з елементами праці і художньо-творчої діяльності (драматизація, інсценування); ігри-фантазування.

Ігри за правилами – це рухливі (сюжетні чи з предметами; з переважанням бігу чи стрибків, ігри-естафети) та дидактичні ігри⁴⁴. Вони передбачають реалізацію дітьми попередньо створеної дорослими змістової і процесуальної основи. Дії та поведінка гравців обумовлюються ігровими правилами.

Зважаючи на різноманітність функцій (навчальна, мотиваційна, виховна, розвивальна, адаптаційна, креативна, діагностична,

⁴⁴ Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. С. 20.

терапевтична), науковці виокремлюють багато видів ігор. Педагогічні ігри класифікують за такими ознаками: за галуззю діяльності, за характером педагогічного процесу, за ігровою методикою, за предметною областю, за видом ігрового середовища тощо⁴⁵.

За галуззю діяльності розрізняють фізичні, інтелектуальні, трудові, соціальні, психологічні ігри. За характером педагогічного процесу виокремлюють навчальні, тренінгові, контролюючі, узагальнювальні, пізнавальні, виховні, розвивальні, репродуктивні, продуктивні, творчі ігри. За ігровою методикою диференціюють предметні, сюжетні, рольові, ділові, імітаційні, драматизаційні ігри. За предметною галуззю виокремлюють математичні, хімічні, біологічні ігри тощо, а також фізкультурні, спортивні, народні, військово-прикладні. За видом ігрового середовища ігри поділяються на комп'ютерні, телевізійні, настільні, кімнатні, вуличні, на місцевості.

Численними дослідженнями доведено, що в початковій школі посилюється тенденція до інтелектуалізації ігор, тобто в групі ігор за правилами для молодших школярів особливе значення мають інтелектуальні ігри⁴⁶.

Організуючи гру, учитель повинен ознайомити учнів із вимогами до її проведення. Важливо пояснити, що під час гри не можна змінювати правил, втручатися в її процес. Після проведення гри учасники повинні проаналізувати результати, визначити помилки та способи їх уникнення в майбутньому.

У групі ігор за правилами яскраво вирізняються українські народні ігри. Вони поділяються на такі види: рухливі, хороводні, театралізовані, інтелектуальні, традиційні народні ігри малих форм.

Поширення ігрових технологій у початковій освіті пояснюється тим, що гра є природною пізнавальною діяльністю дитини. Саме тому до гри як до більш зрозумілої для дитини діяльності звертаються педагоги для організації складнішої для учнів навчально-пізнавальної діяльності. При цьому важливо, що

⁴⁵ Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків: Вид. група «Основа», 2009. С. 32.

⁴⁶ Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. С. 21.

школяреві забезпечується активна позиція, стимулюються його творчі здібності, формується інтерес до засвоєння нових знань і способів дій.

Основні етапи ігрової технології відображені в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні етапи ігрової технології

Назва етапу	Змістове наповнення етапу	Діяльність учителя та учнів
Етап підготовки (організаційний)	Розробка гри Введення в гру	Визначення мети та допоміжних цілей гри; розробка сценарію і плану гри; проведення інструктажу; підготовка навчального забезпечення. Розподіл ролей; формування груп і консультування учасників.
Етап проведення гри	Групова робота Міжгрупова робота	Робота з інформаційними ресурсами; проведення мозкового штурму та тренінгів; виконання роботи відповідно до сценарію. Виступи груп і окремих учасників; демонстрація результатів; робота експертів.
Узагальнювально-аналітичний етап	Підведення підсумків гри	Аналіз, рефлексія (методи «Мікрофон», «Журналіст»); оцінка і самооцінка роботи; висновки й узагальнення; вироблення рекомендацій.

Приклади рольових ігор

Рольова театралізована гра «Лісовий велетень»⁴⁷

Ведучий виконує роль дуба, який у своїй кроні ховає від вітру, грози, холоду комахок, пташенят. Ролі тварин, різних явищ природи виконують діти.

Учитель читає: «На галявині лісу з давніх-давен стоїть велетенський, кремезний дуб. І люди, і звірі його дуже люблять:

⁴⁷ Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. С. 244–245.

весною милуються його молодим листям, влітку ховаються від спекотних променів сонця, восени збирають жолуді. Діти часто граються під дубом, лежачи на м'якій травичці, розповідають різні історії. Ніколи не був дуб самотнім, бо жили на ньому різні тваринки. Он виглядає руда мураха.

Де ж ти тут живеш, мурашко? Чи одна, чи з родичами? Що їси? Чи хороше тобі тут жити? [Комашка розповідає про своє життя.]

Дивіться, діти, серед гілля промайнув рожевий ліхтарик. Хто ж це там живе на гіллі? [Виходить білочка, показує свій хвіст, вушка-пензлики і розповідає про своє житло-дупло.]

А хто змайстрував домівку для білочки? [З'являється дятел – санітар лісу, розповідає свою історію.]

Рано-вранці з першими променями сонечка лунає дзвінка пісенька. Це співає соловейко. [Розповідь соловейка.]

Жилося всім дружньо і весело. Аж тут із ближнього села підійшов до дуба чоловік. Він тримав у руках гостру довгу пилку та сокиру. Затремтів дуб, сполохались тваринки: «Що задумав цей чоловік?»

[Думки чоловіка необхідно відтворити вголос.]

Друзі, що нам робити?»

Діти пропонують, як врятувати свого друга-дуба і покарати чоловіка-розбійника.

Рольова дидактична гра

«Форум Всесвітнього центру здоров'я»

Діти уявляють себе учасниками Всесвітнього центру здоров'я. Об'єднавшись у 6 груп, учні обирають провідних фахівців: стоматолога, офтальмолога, ортопеда, невропатолога, дієтолога, еколога.

Представник кожної групи повинен дати інтерв'ю, розповідаючи про свою роботу.

Приклади інших рольових ігор розміщені в додатку Б.

Під час ігор діти навчають одні одних, реалізуючи визначений алгоритм дій. У зв'язку з цим ігри розглядають водночас як технології і як методи інтерактивного навчання.

Окрім ігор, в освітньому процесі застосовуються *забави*. Учителі початкових шкіл в Україні зазвичай ототожнюють ці

поняття. У Польщі їх диференціюють. На думку польського науковця Ч. Купісевича, забава – це одна з форм активності людини, що здійснюється добровільно і супроводжується позитивними емоційними й пізнавальними відчуттями. Польський дидакт В. Оконь вважає, що забава – це діяльність, яка виконується для отримання задоволення. Натомість гра може передбачати дидактичні цілі, реалізація яких вимагає від дитини проявів відповідальності.

В Україні набувають популярності ідеї педагогіки забави, що є поширеною в європейських країнах.

Педагогіка забави – це сукупність методів (технік, прийомів) для сприяння розвитку дітей за допомогою групи; її цілі впливають з концепції гуманістичної педагогіки, зокрема з Гештальт-теорії.

Ця теорія передбачає надання допомоги людині в тому, щоб стати відповідальною і зрілою, залишаючись веселою і спонтанною, при цьому насолоджуватися життям; навчитися любити друзів і близьких, не висловлювати їм претензій тощо.

Основні ідеї цієї теорії викладені в таких правилах:

- жити зараз;
- жити тут, у цій ситуації;
- приймати себе таким, яким ти є;
- взаємодіяти зі своїм оточенням, яким воно є, а не яким би хотілося, щоб воно було;
- бути чесним із собою;
- виражати те, що хочеш, про що думаєш, що відчуваєш, а не маніпулювати собою й іншими за допомогою раціоналізації, очікувань, засуджень і спотворень;
- повною мірою відчувати всі емоції, які виникають: як позитивні, так і негативні;
- не приймати тих зовнішніх вимог, які входять у протиріччя з власними цінностями;
- бути готовим до здобуття нового досвіду;
- бути відкритим до змін і прагнути до зростання;
- зберігати в пам'яті минуле і в перспективі піклуватися про майбутнє.

Педагогіка забави виникла у 70-х роках ХХ ст. у США, Німеччині, Австрії, ставши результатом наукових пошуків шляхів

підтримки людини через міжособистісне спілкування, інтеграцію в групі. З 1990 р. ідеї педагогіки забави проникли в Польщу. Вони пропагувалися Клубом аніматора забави (КЛАНЗА), а згодом Польським товариством педагогів та аніматорів КЛАНЗА.

Завданням педагогіки забави є реалізація таких методів, що впливають на емоційну сферу дитини, сприяють появі позитивних відчуттів, стимулюють активність, зміцнюють почуття безпеки, формують упевненість у собі, допомагають спілкуватися в колективі, а також здійснювати рефлексію над особистим досвідом і переживаннями.

Педагогіка забави – це не тільки сукупність методів, які полегшують розвиток особистості з допомогою групи, але й певна філософія мислення, що її повинен прийняти педагог, щоб створити творчу згуртовану групу на принципах комунікації та взаємного довір'я. Учитель має акцентувати увагу на всіх успіхах вихованців, пам'ятаючи, що недоцільно виправляти помилки і критикувати під час гри. Педагогіка забави передбачає створення сприятливого середовища, у якому домінують радість, сміх, задоволення від спільного перебування.

Під час забави в дітей розвивається почуття гумору як особливо цінна якість, яка дає змогу протидіяти стресам, агресії, попереджувати конфлікти, досягати компромісів.

У процесі забави формуються моральні цінності дітей. Педагоги стверджують, що без реалізації цієї функції неможливе її використання. Спільне визначення правил, норм поведінки допомагає в підготовці дітей до суспільного життя, сприяє формуванню соціальної та громадянської компетентностей.

Далеко не кожна забава, що реалізовується в школі чи в позашкільній діяльності, відповідає ідеям педагогіки забави, а лише та, яка передбачає: добровільність участі, уникнення суперництва, стимулювання всіх рівнів спілкування, використання різноманітних засобів самовираження, створення емоційного піднесення, забезпечення радості життя тут і зараз.

Під час проведення забави використовуються різні елементи, обґрунтовані в методиці КЛАНЗА, а саме: логотип, футболки жовтого кольору для вчителів, вихователів або аніматорів, танці для групи, кольоровий «парашут», кольоровий ігровий тунель,

шахівниця, асоціативні картки і різноманітний реквізит для активних ігор на свіжому повітрі⁴⁸.

Існує багато видів забави, зокрема:

– забави, які сприяють інтеграції дитини в колектив, пізнанню нового оточення;

– забави, що використовують рух, танець, жест для усунення м'язової і психічної напруги;

– дидактичні забави, під час яких відбувається формулювання проблеми і пошук шляхів їх вирішення;

– дискусійні забави, які забезпечують здійснення всебічного аналізу проблеми із залученням досвіду і набутих знань;

– забави, що полегшують переказування інформації;

– драми – забави з поділом на ролі як вступ до обговорення конкретної проблеми;

– забави, що створюють можливість здійснення самооцінки, пізнання ієрархії цінностей, власної спонтанної поведінки;

– забави, що інтегрують групу, передбачають спільну активну діяльність без поділу на тих, що беруть участь і спостерігають⁴⁹.

У початкових школах доцільно реалізовувати не лише окремі забави, а й драматичні дійства, у яких чергуються різноманітні сюжети на певну тему, наприклад: подорож до казкового лісу, подорож до країни мистецтв тощо; інтеграційні імпрези для дітей, батьків і вчителів «Разом у рідному місті», що передбачають виконання вправ, проведення забав відповідно до визначених етапів імпрези (виготовлення візиток, участь у музичному концерті рідного міста, прогулянка історичним центром чи мальовничими вулицями тощо).

Для того, щоб успішно реалізувати потенціал забави, треба добре підготуватися до її проведення. Передусім необхідно чітко визначити цілі й завдання, розробити план дій. Організатор забави має потурбуватися про створення приязної атмосфери, у якій дитина себе почуватиме безпечно; зорієнтувати маленьких школяриків на спільні дії, а не на суперництво. Педагог повинен

⁴⁸ Деркач-Падысек Т. І. Специфіка використання методики КЛАНЗА у навчальному процесі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 42. С. 205.

⁴⁹ Kędzior-Niczyporuk E. *Pedagogika zabawy jako metodyka pracy z grupą*. URL : https://www.sbc.org.pl/Content/10086/Kedzior_Pedagogika_zabawy.pdf (dostęp: 15.07.2018).

акцентувати увагу на всіх успіхах вихованців, пам'ятаючи, що недоцільно виправляти помилки й критикувати під час гри. Учитель з керівника, що займає позицію стояти над дітьми, вивищується над ними, бачити все і віддавати розпорядження, перетворюється в друга дитини, помічника на дорозі життя, що цілком відповідає засадам педагогіки партнерства.

2.3. Квест як сучасна технологія та метод навчання

Квест, як порівняти з іншими освітніми технологіями, виник недавно – два десятиріччя тому, проте швидко здобув популярність серед дітей, молоді, педагогічних працівників. Його все частіше реалізують у школах першого ступеня. *Квест* (від англ. quest – пошук, пошуки пригод) – захопливе спортивно-інтелектуальне дійство, що передбачає послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами чи окремими гравцями як у приміщеннях, так і на відкритій місцевості, наприклад, на пришкольній території. Лише після завершення одного завдання команда переходить до виконання наступного. Перемагає та команда, яка найшвидше «фінішує».

Завдяки реалізації квестів учні знаходять необхідну інформацію, аналізують та систематизують її. Це один зі способів формування ключових компетентностей. Квест дає змогу виявити приховані таланти молодших школярів, розвинути їх лідерські якості, інтелектуальний потенціал, спритність, викликати позитивні емоції, що особливо важливо в початкових класах, адже привабливий образ школи викликає в дитини бажання навчатися далі. Навпаки, негативні емоції можуть нівелювати прагнення здобувати освіту на довгі роки. Доведено, що учні молодшого шкільного віку за сприятливого емоційно-психологічного клімату швидко навчаються, демонструють упевненість у собі, тобто ті якості, які дають змогу реалізуватися.

Характеристика основних понять

Існує декілька підходів до трактування терміна «квест». Це жанр інтелектуально-логічних ігор, метод, метод проекту, засіб, форма освітнього процесу, діяльність, орієнтована на вирішення проблеми. Також це проблемне завдання з елементами рольової

гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси Інтернету. Окрім квесту, в освітній галузі використовується поняття веб-квесту, яке трактується як сайт в Інтернеті, на якому працюють учні, виконуючи те чи інше навчальне завдання⁵⁰.

Водночас учені стверджують, що квест – це технологія, яка реалізовується з участю керівника (наставника), має чітко визначене дидактичне завдання, ігровий задум, правила та використовується для формування в учнів знань і вмінь XXI ст., ключових компетентностей для життя⁵¹.

Історичні аспекти розвитку квест-технології

Історія використання терміна «квест» розпочалася у 70-х роках ХХ ст. Його застосували в назві комп'ютерних ігор, розроблених компанією Sierra On-Line: King's Quest, Space Quest, Police Quest. Цим терміном розробники визначили ігрову діяльність, спрямовану на реалізацію мети. Її досягнення ставало можливим тільки в результаті подолання різних перешкод шляхом розв'язання завдань, пошуку і використання предметів, взаємодії з іншими персонажами. Пізніше квестом почали називати активні екстремальні та інтелектуальні ігри.

Концепцію веб-квестів розробили в середині 90-х років минулого століття в США професори Б. Додж і Т. Марч. Науковці виокремили 12 видів завдань для веб-квестів: переказ, планування та проектування, самопізнання, компіляція, творче завдання, аналітична задача, детектив, головоломка, таємнича історія, досягнення консенсусу, оцінка, журналістське розслідування, переконання, наукові дослідження.

З кінця 90-х років квести почали використовуватися і в Україні. Перші квести було організовано в Києві в 2002 р.

Окрім педагогіки й освітньої галузі, поняття «квест» поширене в міфології й літературі, де воно спочатку позначало один зі способів побудови сюжету – подорож персонажів до певної мети через подолання труднощів. Одним із таких є «Міф про 12 подвигів Геракла», де головному герою необхідно виконати за

⁵⁰ Сокол І. М. Квест: метод чи технологія? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. № 2. С. 28.

⁵¹ Там само. С. 31.

велінням царя Еврісфея 12 великих подвигів, щоб знайти велику славу, стати безсмертним й отримати вдячну пам'ять у віках⁵².

Класифікація квестів

Створено багато різноманітних класифікацій квестів. Залежно від типу, цілей та завдань вирізняють інформаційні, операційні, емоційно-художні, емоційно-моральні, евристичні, прикладні квести.

За формою проведення виокремлюють комп'ютерні ігри-квести (один з основних жанрів комп'ютерних ігор, інтерактивна історія з головним героєм, у якій ключову роль відіграють вирішення головоломок і завдань, що потребує від гравця розумових зусиль); веб-квести (діяльність, спрямована на пошук і аналіз веб-ресурсів, створення веб-продукту: сайту, блогу, віртуального словника тощо); QR-квести (дії з використанням QR-кодів (двовимірних штрихкодів)); медіаквести (пошук і аналіз медіаресурсів, наприклад, фото-, відеоквести); квести на природі (ігрова діяльність на вулиці, у парках тощо); комбіновані⁵³.

За терміном реалізації квести можуть бути короткострокові (розраховані на одне-три заняття) й довгострокові (розраховані на тривалий термін (півріччя або навчальний рік)). За формою роботи виділяють групові й індивідуальні квести. За предметним змістом відомі моноквести й міжпредметні квести. За структурою сюжетів розрізняють лінійні, нелінійні, кільцеві квести; за інформаційним освітнім середовищем – квести з традиційним освітнім середовищем; квести з віртуальним освітнім середовищем.

Є й інші класифікації квестів. Один і той самий квест може бути класифікований за кількома параметрами одночасно.

Основні етапи реалізації квест-технології

Алгоритм дій квестів у початковій школі представлений у таблиці 3.

⁵² Сокол І. М. Квест: метод чи технологія? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. № 2. С. 28.

⁵³ Сокол І. М. Класифікація квестів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 36 (89). С. 371.

Основні етапи квест-технології

Назва етапу	Зміст діяльності учнів	Зміст діяльності вчителя
Підготовчий етап	Обговорення теми. Створення команд. Фіксація правил і критеріїв оцінювання. Пошук інформаційних ресурсів. Розробка попереднього плану роботи.	Представлення теми, формування мотивації в учнів. Визначення правил проведення, часових рамок, ролей учасників, критеріїв оцінювання. Керівництво створенням команд. Консультавання.
Етап виконання	Аналіз завдань, інформаційних ресурсів, корегування й виконання плану дій.	Спостереження за діями команд.
Підсумковий етап (рефлексія)	Участь у колективному обговоренні результатів квесту. Оцінювання команд. Виявлення досягнень і невдач. Формулювання пропозицій на майбутнє.	Участь у колективному обговоренні, оцінюванні результатів квесту. Висунення пропозицій. Визначення переможця. Підведення підсумків.

На підготовчому етапі відбувається ознайомлення з темою й змістом квесту; визначення правил проведення, часових рамок, попереднього плану роботи, критеріїв оцінювання; створення команд. Перелік інформаційних ресурсів (на електронних чи паперових носіях), необхідних для виконання завдання, може даватися учням в процесі роботи на кожному з етапів.

Основний етап – виконання завдань. Опис процедури роботи, яку необхідно виконати учасникам для проходження етапу, може вказуватися або під час гри, або на її початку. Учитель повинен уважно спостерігати за діями команд, виявляти їх досягнення й помилки.

На підсумковому етапі відбувається колективне обговорення результатів квесту, оцінювання учасників команд і визначення переможця.

Популярність квестів (адже на сьогодні квестові кімнати – це ще й прибутковий бізнес) та їх ефективність в освітньому процесі стимулює вчителів початкових класів до створення відповідних методичних розробок, які представлені в Інтернеті, наприклад: «Пригоди першокласників у чарівному царстві» (поглиблене знайомство зі світом казок); «Моя Батьківщина – Україна»

(формування й узагальнення знань про історію, культурну спадщину, символи рідної країни, виховання патріотизму); «Як ми дбаємо про здоров'я» (розвиток уявлення про життя й здоров'я як найбільші цінності)⁵⁴; «Збережемо нашу планету» (формування відповідального ставлення до навколишнього світу, створення правил безпечної поведінки)⁵⁵; «Школа детективів» (згуртування колективу класу, розвиток пізнавальних інтересів, почуття гумору, волі, цілеспрямованості)⁵⁶ тощо.

Нерідко квест ототожнюють із проектом. Проте між ними є суттєві відмінності. Передусім, під час реалізації квестів заздалегідь визначаються ресурси, у яких є інформація, що необхідна для розв'язання проблеми (в електронному вигляді: на компакт-дисках, відео- й аудіо носіях; у паперовому вигляді; посилання на ресурси в Інтернеті, адреси веб-сайтів за темою тощо). Окрім того, у квесті визначені порядок дій, якого має дотримуватись учень для одержання необхідного результату, та критерії оцінки виконаних завдань.

Проте обидві технології розвивають мотивацію до навчання, посилюючи його зв'язок із життям.

2.4. Проектна технологія

Одним із ключових принципів нового Державного стандарту початкової загальної освіти є забезпечення радості пізнання через дослідницьке та проектне навчання⁵⁷. Завдяки виконанню проектів у початковій школі раціонально поєднуються теоретичні знання з їх практичним застосуванням для вирішення конкретних життєвих проблем сучасності. При цьому задіяні розум, серце і руки учасників освітнього процесу (так характеризує проектну

⁵⁴ Матяш Н. І. Гра-квест «Як ми дбаємо про здоров'я». URL: <https://naurok.com.ua/gra--kvest-yak-mi-dbaemo-pro-zdorov-ya-12540.html> (дата звернення: 15.07.2018).

⁵⁵ Зіняр О. В. Гра-квест «Збережемо нашу планету». URL: <https://naurok.com.ua/rozrobka-gri-kvest-dlya-uchniv-pochatkovo-shkoli-zberzhemo-nashu-planetu-6531.html> (дата звернення: 15.07.2018).

⁵⁶ Осауленко Н. В. Квест «Школа детективів». URL: <https://naurok.com.ua/scenariy-vihovnogo-zahodu-dlya-uchniv-1---4-klasiv-kvest-shkola-detektiviv-12519.html> (дата звернення: 15.07.2018).

⁵⁷ Новий Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/NewSchool_Presentation-final_18-08-2017.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

діяльність німецький педагог А. Флітнер), тобто осмислення самостійно набутої інформації відбувається крізь призму особистого ставлення до неї і відображається в результатах дослідження.

Залучення молодших школярів до проектної роботи сприяє формуванню в них ключових компетентностей: інформаційно-комунікаційної, соціальної, комунікативної, уміння навчатися впродовж життя тощо.

У сучасній початковій школі проектне навчання, розвиток якого триває понад століття, отримало новий імпульс. За цей час змінювалися підходи до трактування сутності поняття. На сьогодні проектне навчання називають і методом, і технологією.

Характеристика основних понять

Термін «проект» у перекладі з латинської означає кинутий уперед, той, який виступає, впадає в око. Фактично, *проект* – це будь-який задум, що має мету, термін і конкретні кроки для реалізації. Саме алгоритмічність дій, що полягає у визначенні цілі, завдань проекту та їх виконанні, дає змогу трактувати проектну діяльність як технологію.

Проектна технологія – це система навчання, алгоритм дій якої передбачає проектування і розроблення під контролем учителя нових продуктів (товарів або послуг) із практичним значенням як результат реалізації міжпредметних зв'язків. Стосовно проектної діяльності використовується також термін «метод». Метод проектів є такою організацією навчання, за якої учні одержують знання в процесі планування і виконання практичних завдань – проектів.

Історичні аспекти проектної технології

Проектну технологію нині відносять до інноваційних. Однак вона має глибоке історичне коріння.

Переважаюча більшість авторів вважає, що метод проектів уперше був реалізований у другій половині XIX ст. у сільськогосподарських школах США. Його детально описали американські педагоги Дж. Дьюї, В. Х. Кіпатрік, Е. Коллінз. Дж. Дьюї не тільки теоретично обґрунтував, а й практично застосував проектне навчання в школі.

Проте в окремих працях розповідається про більш раннє походження цього методу. Зокрема, історичні дослідження засвідчують, що він виник ще у XVI ст. в архітектурних майстернях Італії⁵⁸.

Метод проектів існував і в українській школі та педагогіці у 20-х роках XX ст. Проте в наступному десятилітті його необґрунтовано вилучили з навчальних закладів Радянського Союзу. У цей час утверджувався тоталітарний комуністичний режим, тому в школах виявилися зайвими методи, спрямовані на виховання самостійності та формування творчих якостей учнів.

У вітчизняній педагогіці одним із перших методом проектів зацікавився А. Макаренко, який у результаті власної новаторської педагогічної діяльності дійшов висновку про проектування особистості як суб'єкта педагогічної праці. Ідея проектування людини розвинута у творчості класика української педагогіки, засновника школи радості для дітей молодшого шкільного віку В. Сухомлинського.

Цікаві проекти реалізовував у співдружності вчителів, учнів та батьків О. Захаренко у Сахнівській школі на Черкащині, а саме: чотири томне видання «Енциклопедія шкільного роду», меморіал «Криниця совісті», освячений священиками, що є першим в Україні пам'ятником жертвам Голодомору; «Клумба здоров'я», яку іноді ще називали «живою аптекою», – це шкільна ділянка лікарських рослин у формі гігантського кола, поділеного на сектори, де вирощували ромашку, чебрець, м'яту кількох видів, материнку, звіробій та інші місцеві цілющі трави.

Незважаючи на тривалу історію використання, не обґрунтовано понятійно-категоріального апарату проектної діяльності. Метод проектів по-різному трактують науковці та педагоги-практики. Зокрема, дискусійною є проблема визначення поняття «проект». Скажімо, В. Х. Кілпатрік, який був прихильником поглядів Дж. Дьюї, у статті, написаній у 1918 р., зазначав, що проектом варто вважати ту діяльність, яка виконується з натхненням (від душі). Він писав: «Погляньмо конкретніше, що мається на увазі під терміном «проект» або

⁵⁸ Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Изд. центр «Академия», 2007. С. 194.

«задум». Припустимо, дівчинка шиє сукню. Якщо вона робить це із задоволенням, якщо вона спланувала свої дії, якщо вона шиє сама, тоді я скажу, що це типовий проект. Так само можна сказати про хлопчика, який вирішив створити шкільну газету, про учня, який пише листа (якщо при цьому мають місце щирі наміри), про дитину, яка захоплено слухає розповідь, тощо. Усі ці дії диктувались особистим інтересом, задумом»⁵⁹. Проте нині небагато вчених та педагогів погодяться, що така діяльність, як написання листа чи прослуховування музики або розповіді, є проектом.

Для того, щоб визначити, яка робота є проектом, доцільно з'ясувати характерні риси проектів та вимоги до них.

Характерні риси та класифікації проектів

Сучасні дослідники встановили, що вимогами до проектів є такі:

- вирішення важливої соціальної проблеми;
- інтеграція різних методів, засобів навчання; використання дослідницьких методів;
- поєднання знань із різних галузей (використання міжпредметних зв'язків);
- теоретична, практична та пізнавальна значимість отриманих результатів.

У процесі виконання проекту відбувається інтеграція знань із літературного читання, української та іноземної мов, природознавства, математики, інформатики тощо.

Прикладами дитячих проектів можуть бути: малюнок і виставка малюнків, буклет, реклама, іграшка, сувенір, розповідь, казка, загадка, концерт, спектакль, газета, книга, модель, макет, вікторина, дослідження, вирішення проблеми тощо.

Різноманітність проектів спонукала авторів до створення відповідної класифікації. За складом учасників виокремлюють індивідуальні, колективні (парні, групові) проекти; за характером партнерських взаємодій між учасниками – кооперативні, змагальні, конкурсні; за рівнем реалізації міжпредметних зв'язків

⁵⁹ Полат Е. С., Бухаркина М. Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Изд. центр «Академия», 2007. С. 190–191.

– монопредметні, міжпредметні, надпредметні; за тривалістю – короткотривалі, середньої тривалості, довготривалі; за метою і характером проектної діяльності – дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, прикладні.

Дослідницькі проекти – це проекти, для виконання яких діти реалізують усі етапи «дорослих» досліджень: постановка проблеми, огляд джерел інформації з теми дослідження, висунення гіпотези, організація експерименту, формулювання висновків, захист.

Творчі проекти не мають конкретної структури спільної діяльності учасників. Попередньо виконавці домовляються про оформлення результатів та форму представлення: колективний колаж, вечір, свято, газета, фільм тощо.

Інформаційні проекти – це такі, метою яких є створення інформаційних об'єктів: фрагмента підручника, міні-енциклопедії, довідника для молодшого школяра, словника (медіасловничка для молодших школярів).

Ігрові проекти – це проекти, під час реалізації яких учасники виконують ролі, зумовлені характером і змістом проекту. Це можуть бути як літературні персонажі, так і реальні особистості. Тут імітуються їхні соціальні і ділові стосунки, що можуть ускладнюватися вигаданими ситуаціями.

Прикладні проекти спрямовані на реалізацію соціальних інтересів учасників. Результатами їх виконання є документи: програма, рекомендації, проект шкільного саду тощо.

Основні етапи реалізації проекту

Першим етапом проектної діяльності є вибір теми та формулювання мети проекту; другим – розроблення плану. Планування передбачає визначення джерел, методів аналізу інформації, способів представлення результатів, а також встановлення критеріїв оцінки процесу і результату. Наступний етап – збирання інформації (спостереження, робота з літературою, анкетування, експеримент) та її аналіз, формулювання висновків.

На заключному етапі діяльності оцінюються результати (усний чи письмовий звіт із відповідною оцінкою за встановленими критеріями).

Один із найскладніших етапів проектної діяльності – вибір теми та формулювання мети проекту. Безперечно, допомогти школяру в цій діяльності повинні педагоги. Цікавими є такі проекти: «Жива вода» для збереження чистоти водних ресурсів нашої планети; «Підсніжник», спрямований на захист рослин, які перебувають на межі винищення; «Сувеніри від сусідів», «Традиції народів світу» для вивчення культури інших народів; «Особливості національної кухні» для ознайомлення з українськими стравами та правилами раціонального харчування. Для поглиблення знань із предметів початкової школи варто використовувати проекти: «Моя улюблена інформатика», «Казки з інформатики», «Перехід через Карпати», «Історія математики» та інші. Важливими для формування ключових компетентностей молодших школярів стануть проекти: «Мої права й обов'язки», «Чи знаю я символи України?», «Що означає вміння вчитися?», «Як уникнути загроз інформаційних технологій?», «Сучасні технічні пристрої в руках школяра: плюси й мінуси», «Як дотримуватися здорового способу життя?», «Історія моєї школи» тощо.

Основні етапи проектної технології представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Основні етапи проектної технології

№	Назва етапу роботи над проектом	Зміст діяльності учнів	Зміст діяльності вчителя
1.	<i>Підготовчий етап</i> – визначення теми і мети проекту.	Обговорення теми. Добір інформації.	Представлення теми, мотивація, допомога у формулюванні завдань та розподілі обов'язків.
2.	<i>Планування:</i> • визначення джерел, засобів збору і методів аналізу інформації; • вибір способів представлення результату; • вироблення критеріїв оцінки процесу і результату.	Визначення завдань й створення плану дій.	Коректування, висування пропозицій, ідей.

Продовження таблиці 4

3.	<i>Збір матеріалів:</i> робота з літературою, спостереження, анкетування, експеримент.	Добір інформації.	Спостереження, спрямування діяльності учнів.
4.	<i>Аналіз:</i> узагальнення зібраних матеріалів, оформлення висновків.	Аналіз інформації, відбір найістотнішого матеріалу.	Спостереження, коректування, порада.
5.	<i>Подання й оцінювання результатів:</i> усний та письмовий звіт, оцінювання процесу і результату дослідження.	Участь у колективному обговоренні процесу роботи та результату проекту. Оцінювання зусиль, ступеня реалізації творчого підходу до виконання завдання.	Участь у колективному обговоренні, оцінюванні процесу роботи над проектом та його результату.
6.	<i>Презентація проекту:</i> публічний захист проекту (літературний вечір, виставка, альбом тощо).	Представлення, захист проекту.	Допомога учням у презентації проекту.

В основі проекту завжди лежить проблемна ситуація. Проте вчитель не повинен пропонувати проблему в готовому вигляді, як це є в проблемному навчанні. Завдання педагога полягає в тому, щоб за допомогою різноманітних прийомів та методів підвести школярів до самостійного формулювання проблеми і висунення гіпотез щодо її вирішення.

Проектна діяльність у школі першого ступеня є успішною лише тоді, коли вчитель дотримується низки вимог до її організації: враховує вікові та психологічні особливості учнів, контролює всі етапи реалізації проекту, оскільки теоретичних і практичних знань та вмінь у молодших школярів ще мало; обмежує час виконання роботи, щоб проекти не були довготривалими.

Вагомою є роль батьків у підготовці проектів у школі першого ступеня, адже дитина не має достатньо досвіду пошуку, збору, узагальнення інформації. Проте дорослі повинні допомагати (порадою, інформацією), а не підміняти роботу дитини своїм виробом. Інакше молодший школяр не опанує вміння навчатися, не стане самостійним. Звичайно, проект, створений дитиною, виглядатиме менш привабливо, ніж батьківський, однак значно ціннішим є набутий дитиною досвід, позитивні емоції від досягнутого успіху.

2.5. Технологія проблемного навчання

У новому Державному стандарті початкової освіти акцентується увага на формуванні в учнів наскрізних умінь, зокрема й умінь розв'язувати проблеми⁶⁰. Отже, у закладі початкової освіти доцільно реалізовувати технологію проблемного навчання, яка зберігає свою актуальність у вітчизняній педагогіці впродовж півстоліття. Її важливість пояснюється також необхідністю розвитку мотивації учнів до навчання. Педагоги помітили, що міцності засвоєння знань сприяє їх відкриття, а не отримання інформації від учителя в готовому вигляді. З огляду на потребу навчати школярів так, щоб вони відчували себе дослідниками, першопрохідниками у світі науки, самотужки прокладали стежини до таємниць природи й суспільства, задовольняли в навчальній діяльності свої інстинкти, виникла ідея проблемного навчання. За його допомогою не можна вирішити всіх завдань активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, але воно має суттєві переваги, як порівняти з пояснювально-ілюстративним типом.

Характеристика основних понять

У дидактиці розглядають різні підходи до визначення сутності проблемного навчання. Його трактують як тип навчання (відносно автономна дидактична система), метод навчання (шляхи і способи

⁶⁰ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

вирішення задач). Окрім того, проблемне навчання вважають технологією.

Суть проблемного навчання полягає у створенні вчителем ланцюга проблемних ситуацій і керуванні діяльністю учнів для самостійного вирішення цих проблем.

Проблемна ситуація – це співвідношення обставин і умов, у яких розгортається діяльність людини або групи, що містить протиріччя і не має однозначного вирішення. Пошук призводить до вирішення протиріччя та продуктивного розвитку того, хто здійснював пошукову діяльність⁶¹.

Оскільки проблемне навчання передбачає етапність дій (створення проблемної ситуації – висунення гіпотез – перевірка гіпотез – прийняття рішення), то його називають технологією. *Технологія проблемного навчання* – це така організація навчального процесу, під час якої у свідомості учнів під керівництвом учителя створюються проблемні ситуації і забезпечується активна діяльність школярів з їх вирішення, у результаті чого відбувається формування нових знань та вмінь, розвиток психічних функцій⁶².

Історія розвитку проблемного навчання

Передумови проблемного навчання були закладені в стародавньому світі. Першим його прикладом є евристична (сократична) бесіда, суть якої полягає в пошуку учнем істини через відповіді на добре продумані вчителем запитання. Принцип постановки питань, на які важко відповісти, використовувався в піфагорійській школі і школах софістів. Згодом ідеї активізації навчання через включення учнів у самостійну роботу обґрунтовували видатні класики педагогіки: Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці, Ф. В. А. Дістервег тощо.

Проблемне навчання було започатковане в кінці XIX ст. Дж. Дьюї, який заснував у Чикаго дослідну школу. У ній домінували трудова й ігрова діяльність. Заняття проводилися

⁶¹ Словник базових понять з курсу «Педагогіка»: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / укладач О. Є. Антонова. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. С. 70.

⁶² Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. Москва: НИИ школьных технологий, 2006. Т. 1. С. 219.

тільки відповідно до потреб дітей. У цій школі реалізовувалися нові методи, прийоми й принципи навчання, які не були теоретично обґрунтовані, а сформульовані як концепція. Акцент у школі робився на практичній формі засвоєння знань.

Проблемне навчання в нашій країні набуло поширення у 20-х роках ХХ ст. Проте в 1932 р. було заборонено радше через ідеологічні мотиви. Посилений інтерес до нього відродився в середині 60-х років минулого століття.

Серед українських класиків педагогіки ідеї проблемно-пошукового навчання розробляли В. Сухомлинський, О. Захаренко та ін. В. Сухомлинський розглядав проблемне навчання як чинник розвитку мислення. Цей процес ефективно відбувається тоді, коли в дітей з'являється потреба відповідати на запитання. Учитель повинен уміти збуджувати таку необхідність, зокрема, практикуючи уроки під відкритим небом. О. Захаренко, розвиваючи ідеї проблемного навчання, залучав учнів, учителів, батьків і жителів села до вирішення проблемних ситуацій, які виникали в житті поза школою або в процесі навчання в закладі освіти.

Основні етапи технології проблемного навчання

Для проблемного навчання притаманна етапність дій: створення проблемних ситуацій, формулювання гіпотез, їх перевірка, втілення в матеріальні й нематеріальні продукти, узагальнення результатів вирішення проблеми.

Основні етапи технології проблемного навчання представлені в таблиці 5.

Існує декілька способів створення проблемних ситуацій: повідомлення вчителем інформації, яка містить суперечність; сприймання й осмислення різних тлумачень одного і того ж явища; невідповідність між сформованими компетентностями учнів та новим фактом, явищем; використання сукупності способів і прийомів, під час реалізації яких виникає проблемна ситуація. Ефективними для створення навчальних проблемних ситуацій є такі завдання, у яких пропущені якісні дані. За цих умов учні постають перед необхідністю поглибленого аналізу умов і вимог задачі, самостійного формулювання запитань.

Таблиця 5

Основні етапи технології проблемного навчання

№ етапу	Діяльність учителя	Діяльність учнів
Перший	Створення проблемної ситуації через визначення суперечностей у навчальному матеріалі шляхом вербальних і невербальних засобів із використанням методичних прийомів.	Постановка запитань.
Другий	Надання допомоги через сукупність навідних запитань. Реалізація індивідуального і диференційованого підходів.	Початок активного пошуку. Усвідомлення сутності суперечності, формулювання проблеми.
Третій	Надання необхідної допомоги.	Пошук рішень. Висунення гіпотез.
Четвертий	Організація рефлексії щодо знайденого розв'язку. Висновки й узагальнення.	Реалізація розв'язку. Створення продукту.
П'ятий	Здійснення контролю результатів навчання. Повернення до проблемної ситуації.	Проведення самоаналізу результату вирішення проблеми.

Для створення навчальних проблемних ситуацій доцільно аналізувати учнівські помилки. Наприклад, унаслідок неправильного розв'язання задачі «До числа 12 додайте різницю чисел 5 і 3» (відповідь 20, а не 14) виникають такі запитання: «Чому одержано неправильну відповідь?», «Яку помилку тут допущено?», «Чому?»

Технологія проблемного навчання передбачає виявлення активності, ініціативності молодшими школярами, можливість висловлювати власну позицію. Проте вагомою залишається роль учителя, який повинен враховувати вікові й індивідуальні особливості учнів, навчати з опорою на їх досвід. Молодші школярі ще недостатньо володіють методами розумової праці й не мають необхідних знань, щоб організувати самостійний пошук. Тому вирішення навчальних проблемних ситуацій відбувається через спільну пошукову діяльність учителя й учнів на різних етапах уроку. Педагог повинен бути уважним до школярів,

стежити за ходом їхніх думок, намагатися знайти раціональні ідеї у відповідях і, зрештою, побачити в дітях успішних людей.

Для учня молодшого шкільного віку важливо, як його працю оцінюють учитель, батьки. Тому в класі необхідно створити позитивний емоційно-психологічний клімат, де немає страху помилитися, висловити власну думку, почуття, а дитина відчуває себе особистістю, яка досягнула успіху в навчанні. Учень повинен повірити в себе, відчути силу зростання, радість самоствердження.

Технологію проблемного навчання ще називають *проблемно-діалогічною*. Така назва підкреслює її розвивальний характер, адже учень є суб'єктом навчання в діалогічній взаємодії з учителем.

Проблемно-діалогічне навчання дає змогу сформувати в школярів уміння, визначені в новому Державному стандарті початкової освіти, а саме: творчо мислити, розв'язувати проблеми, ефективно спілкуватися, досліджувати.

Важливим чинником успішного впровадження технології проблемно-діалогічного навчання є формування творчого самопочуття вчителя, що дає йому змогу реалізувати креативні проекти, стимулювати розвиток творчих якостей школярів. Урок пояснення нового матеріалу з використанням цієї технології перетворюється у відкриття знань. Готуючись до такого уроку, педагог повинен запитати себе: що цікавого є в темі; де в житті можна використати отриману інформацію; які проблеми залишаються невирішеними; як їх можна розв'язати?

На сучасному етапі технологія проблемного навчання, що має багаторічну історію розвитку, доповнюється новітніми педагогічними й психологічними концептуальними положеннями та підходами, зокрема особистісно зорієнтованого виховання й навчання, діалогічного спілкування тощо.

2.6. Технологія кейсів (case-study)

Характеристика основних понять технології

В останні два десятиріччя у вітчизняному освітньому просторі посилюється інтерес до інновацій зарубіжної педагогіки, одна з яких – кейси. *Кейс* (від англ. case – випадок, обставина) – це сукупність навчальних матеріалів, у яких описані практичні проблеми, що виникають у житті і передбачають колективне й

індивідуальне вирішення. Діяльність, яка розпочинається з ознайомлення із ситуацією і завершується прийняттям рішення й оформленням результатів, має алгоритмічний характер, тому часто трактується як технологія або метод.

У педагогіці технологію кейсів ще називають ситуаційним навчанням, методом ситуаційного аналізу, методом конкретних ситуацій або казусів (незвичайних випадків), діловою грою в мініатюрі. Її суть полягає в тому, що навчальний матеріал засвоюється учнями в процесі активної діяльності з вирішення мікропроблем. Метод передбачає ознайомлення школяра з реальною ситуацією, її аналіз і діагностику, представлення ідей і пошук оптимального рішення під час групової дискусії.

Технологія кейсів за практичним спрямуванням нагадує проєкту: молодший школяр усвідомлює необхідність використання сформованих компетентностей у житті.

Історичні аспекти розвитку технології

Метод case-study вперше був реалізований у школі права Гарвардського університету в 1870 р. На початку ХХ ст. викладачі Гарварду організовували студентські обговорення конкретних юридичних проблем як доповнення до лекцій. Розглядалися різноманітні варіанти вирішення, навіть на перший погляд нереальні.

Одними з перших використовували метод конкретних ситуацій також викладачі Гарвардської бізнес-школи (1924 р.). Причиною впровадження інновації стала відсутність необхідних підручників. Було запропоновано колективно аналізувати ситуації, які трапилися в конкретних організаціях, і шукати шляхи ефективного вирішення проблем. Метод кейсів швидко поширився в інших навчальних закладах багатьох країн світу, здобуваючи нових прихильників. Сьогодні він практикується в процесі викладання різних навчальних предметів, зокрема й у школі першого ступеня.

Основні етапи технології кейсів

Учені розробили алгоритм дій кейс-технології. Її основні етапи відображено в таблиці 6.

Технологія реалізовується в три основних етапи. На першому з них учні ознайомлюються із ситуацією та аналізують її. На

другому – пропонують рішення, відбираючи найбільш оптимальні для вирішення ситуації варіанти, на третьому – приймають рішення та оформлюють результати.

Таблиця 6

Алгоритм дій технології кейсів

Назва етапу	Обсяг часу, відведений на роботу	Зміст діяльності вчителя й учнів
Перший етап (індивідуально-організаційний)	30 %	1. Ознайомлення із ситуацією (на основі читання тексту, перегляду фрагмента фільму або розповіді педагога). 2. Виявлення проблем. 3. Аналіз інформації (встановлення причиново-наслідкових зв'язків).
Другий етап (інтерактивної (групової) діяльності)	50 %	1. Уточнення проблем і їх ієрархія. 2. Створення альтернативних рішень. 3. Виявлення переваг і недоліків кожного рішення. 4. Оцінка альтернатив.
Третій етап (індивідуально-групової роботи)	20 %	1. Прийняття рішення. 2. Підготовка звіту і презентація результатів.

Учителю, якщо він прагне здійснювати практично спрямоване навчання, варто підготувати ситуації (кейси) для кожної теми шкільних предметів та інтегрованого курсу.

Учитель початкової школи може запропонувати учням для обговорення та пошуку правильної відповіді такі ситуації:

Для чого рослині листя?

У кожного з нас, звичайно, є кімнатні рослини. Вони різноманітні і по-своєму унікальні. У одних гарне листя, у інших яскраві квіти, а є й такі, які схожі на колючого їжака. Напевно, і у нас стоять на підвіконні ці дивні рослини. Їх не часто поливають, ростуть вони повільно, а цвітуть ще рідше. Ці зелені колючі кульки на перший погляд не подають жодних ознак життя, але якщо вони несподівано зацвітуть, то тішать нас незвичайними, красивими квітами. Про що це я? Звичайно ж, про кактуси! Кактуси – це не просто рослини, це – чудеса природи! Адже і справді, вони незвичайні. У них немає листя, але є м'ясисте

стебло, з якого стирчать страхітливі колючки. А якщо кактус все-таки зацвітає, то на ньому з'являються незвичайні і красиві квіти.

Чому кактус не має листя? Чому кактуси дуже рідко цвітуть? Для чого рослині листя? У кого його найбільше?

Чому бджоли надають перевагу шестикутникам?

Максимко влітку любить проводити час у селі. Його дідусь захоплюється бджільництвом. Одного разу Максимко уважно розглядав стільники.

– Дідусю! Чому стільники складаються з шестикутників? Чому не прямокутників? – запитав дідуся. – Як у зошиті в клітинку?

– Та я якось не задумувався над цим, онучку. А й справді, чому? Треба поцікавитися. Знаю, що бджоли – одні з найкращих «математиків» у природі. Давай пошукаємо відповідь на Твоє запитання про математичні здібності бджіл в Інтернеті.

То чому стільники у бджолиних вуликах складаються з шестикутників? Як бджолам вдається будувати вулик архітектурно досконало?

Орієнтування на місцевості

Василько пішов до лісу збирати суниці. Ішов поближче до дороги, щоб не заблукати. Але раптом дорога зникла. Кругом зі всіх боків тільки дерева. Василько не на жарт злякався. А потім згадав, як його вчили орієнтуватися на місцевості.

Якими правилами орієнтування на місцевості має скористатися Василько?

Здоровий спосіб життя

1. Миколка відкрив коробку чіпсів і сів поближче до телевізора, щоб насолодитися фільмом сповна.

– Миколко, хіба Тебе не вчили в школі, що не можна сидіти близько біля телевізора? Та ще й ці чіпси. Вони ж шкідливі.

– Мамо, а яка різниця, де сидіти? І чому Ти постійно щось забороняєш: читати в маршрутці, їсти чіпси. Чіпси – це ж смажена картопля. Я читав у Інтернеті, що якщо забороняти дітям робити так, як вони вважають за потрібне, у них виникатимуть стреси. Діти мають отримувати позитивні емоції. А ще вони ніколи не стануть самостійними, якщо в усьому будуть покладатися на батьків.

Чи правильно розмірковує Миколка?

2. Миколка з матір'ю ходив до лікаря, оскільки в хлопчика болів живіт, а ще колело в боці, слабшав зір тощо. Товариш Миколки, Юра, вважає, що зараз варто частіше звертатися до фахівців у галузі нетрадиційної медицини. Скажімо, він ходив до лікаря, який здійснює іридодіагностику (встановлення діагнозу на основі змін структури, кольору та рухливості райдужної оболонки ока).

Чи можна стверджувати, що такі фахівці можуть правильно встановити діагноз?

Які можуть бути причини поганого самопочуття Миколки? Що йому можна порадити робити для профілактики захворювань?

Чому виникає страх під час усних відповідей?

Дмитрик ретельно готувався до уроку. Навіть мамі й татові переповів, про що розповідатиме завтра. А коли підняв руку, то дуже захвилювався. Звідкись підкотився клубочок страху. Прискорилося дихання. Встав, почав говорити і відчув, що тремтить голос. І від того геть усе забув.

Чому таке трапляється з молодшими школярами? А в старших учнів таких хвилювань немає? Як вони їх подолали?

Що ж таке страх? Як він виникає? Як побороти страх, тривогу й хвилювання під час відповідей у класі й відповідальних виступів?

Яких людей ми називаємо харизматичними? Чи їм притаманні страхи під час публічних виступів?

Розміри планет

Миколка допомагає Петрику виконувати домашні завдання. Проте іноді не знає відповіді на питання, які на перший погляд згаються легкими. Ось нещодавно Петрик прочитав: «Місяць – єдиний природний супутник планети Земля, п'ятий за величиною супутник планет Сонячної системи. Його діаметр – 3476 км. Сонце – центральне й наймасивніше тіло Сонячної системи. Його маса приблизно в 333 000 разів більша за масу Землі та у 750 разів перевищує масу всіх інших планет разом узятих. Його діаметр – 1,392 x 10⁶ км. *То чому ж тоді ми їх бачимо на небі приблизно однаковими за розмірами? І чому місяць ми бачимо вночі, а сонце вдень?»*

Використання цієї технології дає змогу поглибити теоретичні знання, переконатися, що вони мають практичну спрямованість і

життєву цінність, набути досвід вирішення проблем, вивчити складні питання в емоційно забарвленій атмосфері, розвинути комунікативні якості. Проте не варто забувати й про недоліки ситуаційного навчання. Конкретні випадки, які розглядаються на уроках, зазвичай важко повторити. Тому інколи недоцільно відтворювати рішення, які були прийняті на уроці, в інших умовах. Зрештою, потрапивши в аналогічну ситуацію в реальному житті, учасник не завжди зможе швидко пригадати, до яких висновків дійшли на уроці. Ще однією перешкодою для ефективної реалізації методу кейсів можуть стати слабка активність учнів, якщо в них недостатньо сформована мотивація до вивчення навчального предмета або низький рівень знань. Окрім того, учителям важко об'єктивно оцінити кожного учня, який працює в групі.

Технологія кейс-стаді, як і кожна інновація, має переваги й не позбавлена недоліків.

Отже, не можна абсолютизувати ситуаційне навчання; під час занять його необхідно поєднувати з іншими технологіями, орієнтованими на активність учнів.

2.7. Портфоліо як освітня технологія і метод діагностики

Характеристика основних понять технології

Портфоліо – це зібрання (колекція) робіт учня; виставка його навчальних досягнень з певного предмета. Слово походить від англ. «portfolio», що означає портфель або папка для документів. Портфоліо – це спосіб фіксування, накопичення, оцінки і самооцінки особистих досягнень за певний проміжок часу. Саме на основі такого тлумачення портфоліо виконує подвійну функцію: з одного боку, сприяє формуванню компетентностей школярів у процесі його створення, а з іншого – дає змогу вчителю всебічно оцінити рівень освітніх досягнень учня й докладених зусиль. Використання портфоліо як форми контролю є особливо актуальним на адаптаційно-ігровому циклі початкової освіти, під час якого вчителі не ставлять дітям традиційних оцінок. Водночас портфоліо – це важливий засіб для оцінювання досягнень молодшого школяра, під час якого враховуються його індивідуальні особливості. Це джерело інформації про дитину та

спрямованість її інтересів. Під час його виготовлення розвиваються партнерські стосунки учнів, батьків та вчителів.

Історичні аспекти технології

Портфоліо, як і інші навчальні технології, має давню історію розвитку. Термін «портфоліо» потрапив у педагогіку з мистецтва. В Італії так називали альбом із фотографіями. В епоху Відродження існувало ще одне тлумачення терміна «портфоліо». Це особлива папка, у якій зберігалися проекти будівельних робіт, що їх архітектори представляли замовникам.

Ідея створення і використання портфоліо у сфері освіти виникла в середині 80-х років ХХ ст. спочатку в Сполучених Штатах Америки, Канаді, а згодом у Японії і країнах Європи. На початку ХХ ст. ідея портфоліо набула широкої популярності в Україні. Згідно із сучасними трактуваннями, це повна збірка власних досягнень, своєрідне досє.

Види портфоліо

У зарубіжній та вітчизняній освіті портфоліо є однією з найбільш популярних технологій, орієнтованих на результат. Саме в цьому і полягає сенс створення портфоліо: перенести акцент із того, що учень знає, на те, що він уміє й може показати всім. Розрізняють декілька *видів учнівських портфоліо*: портфоліо досягнень, портфоліо розвитку, портфоліо теми, портфоліо проектної діяльності. Проте є й інші підходи до класифікації портфоліо, зокрема, виокремлюють такі його види: документації, презентаційне, робоче, оцінне, тематичне.

Основними *функціями портфоліо* є: діагностична (фіксує прогрес у навчанні за певний проміжок часу); цілетворча (дає змогу оволодіти вміннями визначати цілі і контролювати їх досягнення), мотиваційна (заохочує учнів до навчання); змістова (забезпечує можливість формувати знання, охопити весь зміст матеріалу); розвивальна (сприяє розвитку дитини); рейтингова (визначає рівень сформованості знань та вмінь).

Аналіз роботи над портфоліо дає змогу визначити етапи технології та приблизний відрізок часу для виконання кожного з них, що відображено в таблиці 7.

Алгоритм дій технології портфоліо

Назва етапу	Обсяг часу, відведений на роботу	Зміст роботи учня
Перший етап (індивідуально-організаційний)	20 %	<i>Цілеутворення.</i> На цьому етапі учень визначає цілі створення портфоліо, способи виконання роботи, джерела інформації; складає план дій; обговорює зміст, критерії оцінки.
Другий етап (корекційно-реалізаційний)	60 %	<i>Комплектування матеріалів.</i> Учень уточнює проблему, накопичує матеріали, окреслює основні та специфічні компоненти, здійснює оформлення, формулює висновки роботи.
Третій етап (результативно-аналітичний)	20 %	<i>Осмислення, рефлексія, презентація.</i> Відбувається демонстрування результатів, що супроводжується аналізом та коментарями.

Портфоліо як технологія має широкі перспективи, оскільки в процесі його виконання забезпечується зв'язок навчання з життям, теорії з практикою, що є актуальним на сучасному етапі, коли головним завданням освітньої діяльності визначено формування в учнів компетентностей на противагу здобуттю знань.

Існує думка, що кожна людина є автором власного життя, а тому повинна написати хоча б одну книжку. Такою книжкою може стати портфоліо – повне зібрання власних досягнень⁶³.

Орієнтовна структура портфоліо досягнень

Портфоліо на таку тему може включати декілька розділів: «Мої досягнення», «Я у світі людей», «Погляд на себе і в майбутнє».

Розділ «Мої досягнення» може складатися з таких рубрик: «Офіційні документи» (посвідчення про участь у конкурсах, фестивалях; грамоти; журнальні й газетні публікації тощо),

⁶³ Свтімович Н. А. Портфоліо як засіб оцінювання особистих досягнень учнів. URL: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-4E5C030C3CF87/list-211469C1327> (дата звернення: 15.07.2018).

«Життєвий досвід» (есе), «Моя творчість» (малюнки, аплікації та інші вироби).

Розділ «*Я у світі людей*» може містити рубрики: «Участь у громадському житті», «Друзі», «Люди, яких я люблю», «Мій родовід», «Люди, яких я наслідую», «Улюблені заняття».

Розділ «*Погляд на себе і в майбутнє*» зазвичай передбачає наявність таких рубрик: «Я» (погляд на своє «Я», сильні і слабкі сторони); «Мої цінності й ідеали»; «Світ навколо мене» (оцінка подій, що відбуваються навколо мене і у світі); «Мої життєві цілі й плани» (цілі й плани на близьку, середню й далеку перспективи; способи й засоби їх досягнення); «Мій девіз» (девіз, життєве кредо).

Запитання для обговорення

1. Як інтерактивне навчання впливає на індивідуальний розвиток особистості?
2. У чому полягають специфіка й труднощі реалізації інтерактивного навчання в школі першого ступеня?
3. Чи можна вважати гру технологією? Чи варто розмежовувати гру й забаву?
4. Як учитель має враховувати вікові особливості дітей у початкових класах під час реалізації проектного й проблемного навчання?
5. Які причини популярності кейс-стаді? Чим відрізняються технології проблемного навчання і кейсів?
6. Чому портфоліо вважають водночас технологією навчання та методом педагогічної діагностики?

Практичні завдання

1. Підготуйте фрагмент інтегрованого уроку з використанням інтерактивних методів навчання.
2. Наведіть приклади проблемних ситуацій у школі першого ступеня.
3. Створіть методичну розробку квесту для учнів молодшого шкільного віку та реалізуйте її в літньому оздоровчому закладі.
4. Сформулюйте теми навчальних проєктів, які б Ви порадили виконати молодшим школярам (не менше 10).
5. Складіть портфоліо за вибраною Вами темою.

III. КОМПЛЕКСНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ТЕХНОЛОГІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ

У Державному стандарті початкової освіти передбачено формування в учнів молодшого шкільного віку низки наскрізних умінь, що є спільними для всіх компетентностей: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; критичне та системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; творчість; ініціативність; уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми; здатність співпрацювати з іншими людьми⁶⁴.

Для формування цих умінь, зокрема критично мислити, бути творчим, розв'язувати проблеми, учителям необхідно впроваджувати відповідні технології: як комплексні (формування творчої особистості, розвитку критичного мислення), так і загальнометодичні (інтерактивні, ігрові, проблемного навчання, кейс-стаді, портфоліо).

Різниця між цими технологіями полягає передусім у цілеутворенні. Компонентами комплексних технологій є сформульовані цілі та діагностичний інструментарій для перевірки відповідності результату визначеній меті. Наприклад, у технології формування критичного мислення результатом є рівень сформованості критичного мислення, який встановлюється за допомогою спеціальних діагностичних методик. Компонентом цієї технології є інтерактивні вправи, ігрова діяльність, проектне навчання тощо.

Зрозуміло, що диференціація технологій на загальнометодичні й комплексні (ті, що спрямовані на формування наскрізних умінь і компетентностей), є відносною, адже технологія формування творчої особистості водночас може реалізовуватися для розвитку інноваційності, інформаційно-комунікаційної, культурної

⁶⁴ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

компетентностей як ключових для життя та творчості як наскрізного вміння.

3.1. Технології формування творчої особистості

Формування творчої особистості є одним із тих завдань школи, на необхідності реалізації якого акцентувалася увага завжди, особливо в періоди реформування суспільства. Зазвичай перетворювальні процеси в державі спричиняють посилений інтерес до проблеми творчості в освіті.

Водночас, у формуванні творчих якостей учнів у закладах освіти, зокрема й початкової, не подолана суперечність. З одного боку, уміння творчо мислити є наскрізним умінням початкової школи⁶⁵. З іншого – від моменту, коли дитина переступила поріг школи, її вчать, що відповідь на запитання готова, що її вже знайдено раніше. І більше – дітей навчають, що їхній успіх мав би полягати в тому, щоб знати обмежений набір цих відповідей, засвоєних від учителя, і вміти їх «видати» в потрібний момент, зокрема на контрольній роботі. А це не шлях, який провадить до інновацій в освіті⁶⁶.

В останнє десятиріччя звичний термін «творчість» усе частіше замінюють на «креативність». Наявність тотожних термінів є одним із чинників проектування декількох технологій, мета яких полягає у вихованні творчої людини: технологія розвитку (формування) творчої особистості, технологія розвитку креативної особистості, технологія креативного багаторівневого кодування інформації, технологія вирішення винахідницьких завдань тощо.

Характеристика основних понять технології

На сучасному етапі використовують два подібні поняття: творчість і креативність. Іноді вчені їх ототожнюють, проте частіше розмежовують, вважаючи, що творчість – ширше поняття,

⁶⁵ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. С. 2. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-rochatkovoju-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

⁶⁶ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 205.

ніж креативність, і включає, крім креативності, інші необхідні властивості (понад тридцять).

Термін «креативність», як порівняти з терміном «творчість», є більш сучасним. У психології він виник у 60-ті роки ХХ ст. й означав здатність швидко та нестандартно вирішувати інтелектуальні (навчальні) завдання.

Творча особистість повинна поєднувати креативні (власне творчі) та додаткові якості (допитливість, сміливість, готовність до ризику, ініціативність, впевненість у своїх силах та здібностях, фантазію тощо). Інакше кажучи, творча людина – це креативна особистість, яка володіє додатковим потенціалом для підсилення креативності.

Проте не всі вчені поділяють такі думки стосовно диференціації творчої та креативної особистості, припускаючи, що ніяких особливих творчих якостей чи здібностей немає. Творча особистість – це та, у якої високорозвинений інтелект, що здатний до продукування нестандартних ідей.

Основними ознаками творчості є перетворення речей, явищ, процесів або їх зразків, а також новизна, оригінальність створених ідей, системи дій, матеріальних об'єктів тощо. У навчально-творчій діяльності творчим може бути не лише результат діяльності, а й прийоми та операції, за допомогою яких вона здійснюється.

Розвиток творчих якостей школярів є складним процесом, у якому простежується послідовність дій, притаманна технологіям. *Технологія формування творчої особистості* – це алгоритм дій педагога та учнів, який супроводжується педагогічною діагностикою і спрямований на формування в особистості здатності до створення оригінального нового або вдосконалення того, що вже існує.

Історичні аспекти розвитку технології

Творчі якості людини почали формуватися ще в первісному суспільстві, оскільки вони забезпечували кращі шанси збути симпатію представника протилежної статі завдяки проявам нестандартної поведінки для отримання їжі. З часом прагнення діяти творчо лише посилювалися, що було зумовлено різними

потребами: фізіологічними, безпеки, спілкування, визнання, самореалізації, продовження роду тощо.

З початком практики навчання й виховання у школах, із зародженням педагогічної думки необхідність розвитку творчих здібностей постійно посилювалася. У кожного народу формувалися характерні ознаки творчості. Скажімо, українці, на думку Г. Ващенко, відрізняються від представників інших народів природною спостережливістю та прагненням до деталізації⁶⁷.

Джерелом творчості для українця є краса. Тому вітчизняні педагоги рекомендували в навчальній діяльності здійснювати спостереження за красою рідної природи, споглядати витвори мистецтва тощо.

Здатність до розвитку творчих здібностей учнів, на думку класиків педагогіки, є тим критерієм, за яким можна оцінювати роботу школи. Наприклад, С. Русова вважала щасливою ту націю, котра має національну школу, у якій діти можуть розвинути культурні творчі сили⁶⁸.

Значну увагу формуванню творчої особистості вчителя та школяра приділяв В. Сухомлинський. Він зазначав, що навчання не повинно зводитися до безперервного нагромадження знань, до тренування пам'яті, зубріння, яке завдає шкоду здоров'ю і розумовому розвитку дитини. Учні повинні мати багате інтелектуальне життя, що включає творчу діяльність. Проте заклики до творчості в школі навіть на сучасному етапі супроводжуються домінуванням репродуктивного типу освітнього процесу, за якого діти повинні запам'ятовувати якомога більше інформації та відтворювати її на різних випробуваннях. У зв'язку з цим набуває актуальності проблема впровадження технологій творчості.

Етапи творчого процесу

Учені однозначно не встановили основні етапи технології формування творчої особистості. Існує кілька підходів до їх

⁶⁷ Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад. О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Знання, 2005. С. 449.

⁶⁸ Русова С. Національна школа. Русова С. *Вибрані педагогічні твори: у 2 кн.* / За редакцією Є. І. Коваленко. Упоряд. прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: Либідь, 1997. Кн. 1. С. 85.

визначення. Майже тотожними є алгоритми дій у технології формування творчої особистості (Л. Шелестова) та технології формування креативної особистості (Г. Уоллес). У структурі обох технологій є чотири етапи. Л. Шелестова визначає такі: підготовчий етап; процес вирішення проблеми; інсайт (осяяння); упорядкування інтуїтивно отриманих результатів⁶⁹. Г. Уоллес вважає, що найважливішими етапами мають бути: підготовка (натхнення); визрівання (інкубація); осяяння (інсайт); перевірка дієвості продукту творчої істинності (експертна оцінка)⁷⁰.

Окрім того, учені обґрунтували технології шкільних занять, які сприяють творчому процесові. На таких уроках доцільно використовувати різноманітні нестандартні прийоми зацікавлення учнів своїм предметом, а саме: надлишковий вступ, шкільна дошка як спортивний майданчик тощо.

Суть надлишкового вступу полягає в тому, що вчитель використовує цікаву інформацію, яка привертає увагу учнів. Вона може не мати безпосереднього відношення до теми, що вивчається, але сприяє переходу до неї. Наприклад, принісши до класу зігнутий стержень, учитель пропонує поміркувати, як надати форму твердому тілу. Такі роздуми можуть стати перехідною ланкою для характеристики агрегатних станів води. Інші речовини також можуть існувати в трьох станах, це залежить від фізичних умов. Змінити стан твердого тіла, наприклад цвяха, можна, але це потребує додаткових зусиль.

Під час навчання доцільно шкільну дошку перетворювати у спортивний майданчик. Тоді біля неї працюватимуть не випадкові діти, а командні гравці.

Розвитку творчих якостей школярів сприяє вивчення однієї і тієї ж інформації (теми) під різними кутами зору декілька разів. Зокрема, О. Яновицька вирізняє п'ять рівнів роботи: дилетантський, базовий мінімум, квазіконтрольна робота, зв'язок нового з уже вивченим, контроль з усієї теми⁷¹.

⁶⁹ Як допомогти дитині стати творчою особистістю / упоряд. Л. Шелестова. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2003. С. 8–9.

⁷⁰ Практикум з курсу «Сучасні педагогічні технології»: навчально-методичний посібник / укл. Солова В. М., Яковець Н. І., Мушенко Т. А.; за заг. ред. Н. І. Яковець. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. Ч. 2. С. 155–157.

⁷¹ Яновицька О., Адамський М. Нова дидактика і 1000 дрібниць / перекл. із рос. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2005. С. 22.

На дилетантському рівні нова інформація розглядається з точки зору здорового глузду. Учитель на цьому етапі прагне розвинути у школярів зацікавленість до теми, використовуючи театралізацію, розповідь про історію науки, експеримент, фокус, загадку, шараду тощо. Педагог може бути в ролі артиста, режисера, конференсьє тощо. Наступний рівень – базовий, який передбачає вивчення необхідного мінімуму за підтримки вчителя, що виконує роль ментора та помічника. Далі рекомендується квазіконтрольна робота для самоперевірки засвоєного. На четвертому рівні проводиться ретельний аналіз вивченого. Детально відстежуються зв'язки матеріалу теми з вивченим раніше або з іншими предметами. На цьому рівні приділяється увага творчому використанню знань. Тему завершує контрольне заняття, на якому перевіряються базовий рівень, рівень встановлення зв'язків з іншим навчальним матеріалом, виявлення особистих здібностей школярів та рівня їх креативності.

Не варто думати, що розвиток творчих якостей є результатом упровадження лише технологій формування творчої (креативної) особистості. Здатність до творчості розвивається також під час реалізації освітніх систем, компонентами яких є нестандартні завдання.

Результати експериментальної роботи педагогів засвідчують, що творчі якості дитини молодшого шкільного віку доцільно розвивати, скориставшись *технологією розв'язання винахідницьких задач*. Створена у 1946 р. письменником, ученим Г. Альтшуллером у технічній сфері, ця технологія може реалізовуватися для вирішення і нетехнічних творчих завдань. У сучасній початковій школі вона модернізується на основі адаптивної теорії винахідницьких завдань, забезпечуючи розвиток оригінального мислення учнів, їх творчої уяви. Компонентами технології, що забезпечують її ефективність і сприяють оптимізації освітнього процесу, є методи «Робінзон Крузо», «Золота Рибка», прості прийоми фантазування, інверсія, фантастичне додавання й віднімання тощо⁷².

⁷² Примакова В. В. Впровадження сучасних технологій у роботу початкової школи як можливий шлях формування наукової картини світу молодших школярів. *Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка»* / Редкол.: Ігор Пасічник (головний редактор) та ін. Рівне, 2008. № 4. С. 143.

Необхідно визнати, що школярі, як порівняти з дошкільнятами, мислять більш стандартно. Причиною цього є стереотипи, які нав'язують учням у процесі навчання та виховання. Дітей у школі навчають сприймати доведені істини, незважаючи на рекомендації класиків педагогіки забезпечувати формування знань через дослідження. Отже, школа привчає радше до репродуктивної діяльності, ніж до творчої. Необхідність формування творчої особистості частіше декларується і менше реалізується в освітній практиці.

У початковій школі для розвитку в учнів креативності необхідно в ігровій діяльності вчитися шукати суперечності та шляхи їх розв'язання.

Існує орієнтовно 40 принципів вирішення протиріч. Найчастіше для цього застосовують такі прийоми:

- перетворення невдач на користь (у казці «Гай-гай» хлопець, щоб уникнути злиднів, вимушений вирушати в дорогу, де й знаходить своє щастя – царівну-наречену);

- копіювання (замість справжнього об'єкта використовується його копія, наприклад, у казці «Як заєць ошукав ведмедя» ведмедем є відображення цього звіра в криниці);

- зміна агрегатного стану (серце замерзає і тому стає злим, як у казці Г.-Х. Андерсена «Снігова королева»);

- перетворення живих об'єктів у неживі і навпаки (у казці «Залізний вовк» чоловік і вовк закам'яніли, а згодом завдяки цілющій і живильній воді ожили; у казці «Дідова дочка і бабина дочка» неживі об'єкти (піч, криниця) здатні розмовляти);

- непослідовність дій у часі (у казці «Дванадцять місяців» пори року, як і місяці, з'являються непослідовно);

- зміна об'єкта (у казці «Царівна-жаба» жаба перетворюється на принцесу; у казці «Кривенька качечка» качка перетворюється на дівчину);

- зміна властивостей та розмірів об'єкта в десятки й сотні разів (у казці «Летючий корабель» Об'їдайло здатний протягом обіду з'їсти дванадцять биків, сорок печей хліба, Обпивайло за одним разом випиває сорок сорокових кухлів меду і стільки ж квасу).

Діти з яскраво вираженою уявою більш успішно вирішують творчі завдання і протиріччя. Для розвитку уяви школярів

розроблено спеціальні вправи, а саме: «Фантазери», «Салат із казок», «Що було б, якби...» тощо.

Наприклад, дітям можна запропонувати на інтегрованих заняття та уроках поміркувати над проблемами, що було б, якби:

– що було б, якби вчені створили такий комп'ютер, інформацію з якого можна автоматично перекачувати в голову людини?

– що було б, якби восени з дерев не опадало листя?

– що було б, якби люди могли творити лише добрі справи?

– що було б, якби Земля не оберталася навколо Сонця?

– що було б, якби було винайдено ліки від усіх захворювань?

Учням, у яких недостатньо виражені творчі здібності, ознайомлення з уже відомими прийомами суттєво допомагає у вирішенні винахідницьких завдань і протиріч.

Для розвитку творчого мислення вчені рекомендують застосовувати перелік дієслів, що стимулюють творення ідей: замінити, скомбінувати, пристосувати, модифікувати, збільшити, використати по-іншому, вилучити чи зменшити, перевернути чи переставити⁷³.

Ефективним є також такі прийоми продукування нових ідей:

- поділити щось – як бікіні чи міні-спідниця;

- поширити щось – як торгові центри з прибудовами чи Боїнг 747;

- висушити щось – як суп із пакета;

- порізати щось на шматки – як хліб;

- розтягнути щось – як стрейчеві джинси чи лімузин⁷⁴.

Для розвитку творчого мислення ефективними є такі методи: мозковий штурм, фокальні об'єкти, моделювання маленькими чоловічками тощо.

Метод фокальних об'єктів завдячує своїй назві латинському слову focus – осередок. Отже, ідеться про об'єкти, які перебувають у фокусі, тобто в центрі уваги⁷⁵. Суть методу полягає в перенесенні властивостей одного предмета на інший. Фокальному

⁷³ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 198.

⁷⁴ Там само. С. 201.

⁷⁵ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. С. 219.

об'єкту можна додати невластиві йому елементи. Наприклад, учням пропонується скласти казку (розповідь) про фокальний об'єкт, яким є вовк. Слова-помічники: пароплав (білий, великий, пливе, світиться вогнями) та піч (велика, балакуча, наповнена смачними пиріжками).

Можливий варіант виконання завдання: «Жив на розкішній віллі в Антарктиді сірий Вовк. Так-так, в Антарктиді. Там розсунулися льодовики і звільнили родючу землю, на якій вирости пальми, магнолії, бананові дерева. Одного разу йому зателефонував з Африки Лев і запросив погостювати.

Сірий Вовк підготував до плавання великий білий пароплав, що світився яскравими вогнями. Пароплав розтинав голубі хвилі. Аж раптом на моніторі навігаційного техновізора засвітився сигнал із волянням про допомогу. Це потрапила в аварію велика Піч, у якій випікалися рум'яні смачні пиріжки. Сірий Вовк кинувся до клавіатури техновізора, натиснув потрібну клавішу – і гігантський пліт опустився на воду. Балакуча Піч схопилася за нього руками, видряпалася на його суху поверхню і попливла до пароплава. Втішився сірий Вовк. Він не лише врятував Пічку, але й має смачні пиріжки, щоб пригостити Лева в Африці. А ще друзі слухатимуть цікаві морські історії балакучої Пічки».

Метод моделювання маленькими чоловічками використовується для пояснення сутності та механізмів певних процесів, наприклад, внутрішньої будови речовини. Дитина розглядає всі предмети, явища як такі, що складаються з великої кількості маленьких чоловічків. Ними можуть бути хімічні елементи, органіди та органели клітини, звуки та частини мови тощо. Наприклад, дітям пропонується уявити приголосні звуки синіми чоловічками, а голосні – червоними; метали – білими чоловічками, неметали – чорними.

Під час виконання завдань із використанням методів та прийомів вирішення винахідницьких задач у школярів розвиваються творчі якості та прагнення до творчої діяльності.

Варто пам'ятати, що творчу особистість може виховати тільки той учитель, який сам є креативним і прагне до розвитку. Формування творчих якостей – це взаємозалежний і взаємодоповнювальний процес: розвиваючи творчі якості в учнів, педагог підвищує і рівень власної творчості, тобто здатності

знаходити нестандартні вирішення проблеми чи нові способи вираження, привносити в життя щось цікаве.

Вправи для розвитку творчих якостей

«Банани»⁷⁶

Вправа допомагає зламати стереотипи роботи лівої півкулі мозку та логічного, раціонального мислення.

Організація роботи:

1. Запишіть на дошці букви ШБІАСНТЬАЛІНТЕИР.

2. Учням необхідно закреслити в цьому рядку шість літер таким чином, щоб літери, які залишаються (без зміни своєї послідовності), склали добре знайоме слово.

Правильна відповідь: треба закреслити букви ш – і – с – т – ь – л – і – т – е – р. Залишається слово БАНАНИ.

«Божевільні ідеї»⁷⁷

Вправа допомагає учням вийти з тупикової ситуації, адже діти повинні запропонувати нетрадиційні шляхи вирішення проблеми.

Організація роботи:

1. Розкажіть учням про винаходи на основі божевільних ідей, наприклад: десяток найбільших винахідників автомобілебудування були висміяні за ідеї автоматичної передачі, електричного стартера, використання бензину тощо.

2. Запропонуйте учням знайти інформацію про такі «божевільні ідеї», які згодом стали відомими винаходами.

3. Разом із дітьми пригадайте нестандартні ідеї учнів класу, які були відкинуті однокласниками як нераціональні.

4. Шляхом мозкового штурму виберіть ту ідею, яку учні хочуть опрацювати.

⁷⁶ Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи / упорядн. Стребна О. В., Соценко А. О. Харків: Вид. група «Основа», 2005. С. 21. (Б-ка журн. «Початкове навчання»; Вип. 4 (16)).

⁷⁷ Там само. С. 20.

«Робінзон Крузо»

Вправа допомагає помічати і використовувати приховані властивості випадкових предметів, формувати креативність і винахідливість.

Організація роботи:

1. Розкажіть учням про Робінзона Крузо, який потрапив на безлюдний острів. У моряка є багато потреб цивілізованої людини, які, на перший погляд, неможливо задовольнити. Проте в пригоді стануть речі з корабля, який потрапив у аварію (перелік речей придумайте з учнями; це можуть бути велосипед, цукерки, іграшки, парасоля, посуд, хліб, сірники, книги, комп'ютер тощо).

2. Запропонуйте школярам уявити себе на цьому острові.

3. На окремому аркуші необхідно записати й ранжувати свої потреби.

Критеріями для ранжування є такі: безпека, пиття, добування їжі, захист від дощу й вітру, засоби пересування, інструменти, розваги й долання самотності, евакуація (як добратися з острова додому).

4. Діти повинні знайти способи задоволення всіх потреб, використовуючи приховані властивості об'єктів.

5. Разом з учнями оцініть винайдені способи використання традиційних речей у змінених умовах.

Вправу можна реалізувати ще й у такий спосіб:

Запропонуйте дітям уявити, що вони знаходяться на безлюдному острові й можуть замовити щось із запропонованого списку, але тільки одне і через певний проміжок часу (через годину, день, тиждень, місяць, рік): солодощі, книги, іграшки, друг, телевізор, комп'ютер, мама, тато.

Згодом діти об'єднуються у дві групи:

1-ша група – учасники (учні);

2-га група – статисти (ті, хто будуть підраховувати результати).

На аркушах паперу діти повинні написати, що (або кого) хотіли б замовити через годину, день, тиждень, місяць, рік.

Зібравши всі аркуші, учасники передають їх статистичній групі, яка аналізує результати.

Отже, мама проти комп'ютера! Хто переможе?

До розмови можна залучити психолога, який допоможе з'ясувати, чи школярі спілкуються з друзями за допомогою

Інтернету, на яких сайтах зареєстровані, добре це чи погано (відповіді учнів).

3.2. Технології формування критичного мислення

Критичне мислення, його значення для особистості

В останні два десятиріччя стрімко розвиваються інформаційно-комунікаційні технології. Учні вже в початковій школі користуються Інтернет-мережею, у якій закладені унікальні можливості доступу до найрізноманітнішої інформації і контактів з представниками інших культур. В Інтернеті є велика кількість рефератів на різні теми. Там школярі можуть віднайти і відповіді до домашніх завдань – так звані розв'язники. З'являються сайти, які пропонують ключі до тестів. Зникає потреба думати, напружуватися, адже все можна скачати.

Проте необхідно враховувати, що інформаційне середовище створює сприятливі умови для маніпулювання свідомістю користувачів. Крім того, не завжди пропонована інформація є достовірною та якісною з наукової точки зору, що може завдати непоправної шкоди інтелектуальному розвитку людини. Щоб запобігти цим негативним процесам, а також не стати жертвою шахраїв в Інтернеті, які стають все більш винахідливими, потрібно розвивати самостійне критичне мислення.

Учні молодшого шкільного віку мають недостатньо життєвого досвіду, отже, легко піддаються сугестії (навіюванню) друзів, батьків, учителів. На жаль, такий вплив не завжди позитивний. Трапляється, що з добрими намірами дорослі критикують дітей, щоб заохотити їх до навчання, праці, спорту тощо. Але часто школярі замість того, щоб активізуватися, звикають до негативних характеристик з боку найближчих людей і поводяться ще гірше відповідно до того, як їх оцінюють.

Тому критичне мислення необхідно формувати в дитини не тільки через небезпеки, які криються в сучасних медійних засобах.

Поняття та ознаки критичного мислення

У літературі можна знайти велику кількість визначень критичного мислення. Деякі автори ототожнюють його з неформальною логікою, інші – з творчим мисленням. Проте

критичне мислення відрізняється і від творчого, і від інших видів мислення.

Критичне мислення – це ретельно обдумане, зважене рішення стосовно певної думки. Це інтелектуально організований процес, спрямований на активну діяльність осмислення, застосування, аналізу, узагальнення або оцінки інформації, отриманої чи утвореної шляхом спостереження, досвіду, рефлексії, розмірковувань чи комунікації як керівництва до дії.

Також критичне мислення трактують як процес, що найчастіше починається з постановки проблеми, продовжується пошуком і осмисленням інформації, закінчується прийняттям рішення щодо поставленої проблеми⁷⁸. Таке мислення є порівняльним. У його основі не рівень запам'ятовування інформації, а здатність людини її самостійно аналізувати, аргументувати свою думку, переглядати власне бачення проблеми, якщо воно не витримує критики. Критичне мислення є протилежністю догматичному і спонукає людину до осмислення, зіставлення, оцінювання явища або події.

Це здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно вирішити; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; логічно побудувати міркування, дібрати переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і одночасно принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Помилковим є ототожнення критичного мислення з такими процесами, як запам'ятовування, розуміння, із творчим, інтуїтивним мисленням. Розвиток інтелекту більше пов'язаний не з відтворенням того, що запам'яталося, а з формуванням самостійного мислення. Стосовно творчого мислення, то для нього не характерні аналітичні, оцінні судження.

Поняття технології формування (розвитку) критичного мислення

У педагогічній літературі використовують два взаємозамінні терміни: «технологія формування критичного мислення» та «технологія розвитку критичного мислення», – які відрізняються словами «формування» й «розвиток». Розвиток – це процес зміни

⁷⁸ Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Вид група «Основа»: «Тріада +», 2008. С. 13.

якості чогось, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого. Формування – це створення чогось. Формування відбувається через становлення й розвиток. Очевидно, у молодших школярів критичне мислення формується, натомість у старшокласників – розвивається сформоване в початковій школі.

Проте нерідко слова «формування» й «розвиток» використовують як синонімічні. Зокрема, ототожнюються й технології формування та розвитку критичного мислення.

Технологія формування критичного мислення – це система діяльності, яка супроводжується педагогічними вимірюваннями і спрямована на розвиток здатності до самостійного пошуку, вибору та оцінки корисності інформації як для суспільних, так і для особистих потреб та цілей.

Історичні аспекти розвитку технології

Передумови виникнення технології формування критичного мислення необхідно шукати ще в стародавньому світі та в епоху Відродження. Зокрема, основоположник педагогічної науки Я. А. Коменський у творі «Велика дидактика» зазначав, що метод викладання всіх предметів показує, що школи прагнуть навчити дивитися чужими очима, мислити чужим розумом. На його думку, щоб знання були істинними, їх необхідно черпати з неба і землі, з дубів і буків⁷⁹. Отже, Я. А. Коменський пропонував розвивати в школярів здатність осмислено сприймати інформацію, тобто критично мислити. Таку ж ідею переконливо відстоював у ХІХ ст. американський педагог Дж. Дьюї. Він вважав, що навчати дітей думати – це чи не найважливіше завдання закладу освіти.

На необхідність критично сприймати інформацію вказувала українська просвітителька С. Русова, зазначаючи, що критичне мислення допоможе дитині уникнути дії негативної сугестії.

Реалізація технології передбачає інтерактивний режим занять, спільний пошук вирішення проблем, а також партнерські відносини між педагогом і тими, хто навчається.

⁷⁹ Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика / під ред. А. А. Красновського. С. 136–137.

Алгоритм дії технології

Технологія формування критичного мислення містить три етапи: виклик (актуалізація), осмислення (реалізація) та рефлексія (таблиця 8).

Таблиця 8

Основні етапи технології формування критичного мислення

Назва етапу	Основні завдання	Дії учнів	Методи та прийоми
Виклик	Актуалізувати знання. Сформувати мотивацію до вирішення проблеми.	Пригадують відомі факти, систематизують дані, складають список джерел для опрацювання.	Методи графічного відтворення інформації.
Осмислення	Набути нові знання для вирішення проблеми.	Слухають, записують інформацію; переглядають фільми, файли на цифрових носіях; складають таблиці; ведуть щоденники.	Аналіз інформації.
Рефлексія	Виконати практичні роботи, творчі завдання.	Порівнюють відомі факти з новими.	Встановлення причиново-наслідкових зв'язків; дискусії; інтерактивні методи.

На першому етапі відбувається пошук суперечливої (неоднозначно сприйнятої) або неповної (що потребує уточнення) інформації. Завдання вчителя на цьому етапі уроку – викликати зацікавлення в учнів, прагнення до пізнавальних дій. Діти мають згадати, що їм уже відомо з проблеми, котра розглядається, скласти список джерел, систематизувати їх, а також визначити питання, на які хочуть отримати відповіді.

На цьому етапі школярам можна запропонувати розповідь із навмисно допущеними помилками (прийом «Лови помилку»), вправи «Запитання – відповідь», «Вірю – не вірю» (приклади таких вправ запропоновані в завданнях до теми).

Доцільно скористатися методом «Допомога», який передбачає читання тексту із такими помітками на полях:

«+» – я це знаю;

«-» – я цього не знаю;

«?» – хотів би знати більше.

Згодом учні обговорюють прочитаний текст, відповідаючи на запитання:

— Які ваші знання отримали підтвердження в тексті?

— Які нові знання ви отримали?

— Про що ви б хотіли більше дізнатися?

На другому етапі відбувається поступове просування до нових знань різними шляхами: слухання розповідей учителя, читання текстів, перегляд відеофрагментів, проведення самостійних досліджень, а також актуалізація власного досвіду. Завдання вчителя – зберегти інтерес учнів до теми при роботі з новою інформацією, намагаючись якомога менше втручатися в роботу школярів. Вони можуть працювати як індивідуально, так і в групах.

На етапі рефлексії учні зіставляють нову інформацію з уже відомою, висловлюють власну думку, формують свої переконання. Учитель має повернути школярів до початкових записів, порадити внести зміни. Учнів доцільно залучити до організації круглих столів, різних дискусій. На цьому етапі можна використати методи інтерактивних технологій «Займи позицію», «Акваріум» тощо.

Методи формування та розвитку критичного мислення

Метод «Прес»

Цей метод допомагає навчитися знаходити вагомні аргументи і формулювати свою думку стосовно суперечливих питань. Стратегія може бути використана на будь-якому уроці.

Етапи методу:

- 1) учні висловлюють свою думку: «Я вважаю...»;
- 2) пояснюють причину такої думки: «Тому що...»;
- 3) наводять приклади додаткових аргументів на підтримку своєї позиції: «Наприклад,...»;
- 4) узагальнюють, формулюють висновки: «Отже,...», «Таким чином,...».

Зразки інтелектуальних ігор для молодших школярів

Об'єднайте учнів у команди, кожна з яких набиратиме по одному балу за правильну відповідь. Якщо команда відповіді не знає, то можливість відповісти з'являється в суперників. Запитань має бути не менше 30, щоб дати можливість висловитися всім.

1. «Вірю – не вірю»

№ з/п	Запитання	Відповідь
1.	Чи віриш Ти, що людина пізнає світ за допомогою трьох органів чуттів: зору, слуху, дотику?	Ні, людина пізнає світ за допомогою таких органів чуттів: зору, слуху, дотику, нюху, смаку.
2.	Чи віриш Ти, що Київ є столицею України?	Так, Київ є столицею України.
3.	Чи віриш Ти, що вода може перебувати в чотирьох агрегатних станах: твердому, рідкому, напіврідкому, газоподібному?	Ні, вода може перебувати у трьох агрегатних станах: твердому, рідкому, газоподібному.

2. «Запитання – відповідь»

№ з/п	Запитання	Відповідь
1.	Що таке звук?	Елемент людської мови, утворений за допомогою органів мовлення.
2.	Що таке буква?	Письмовий знак, що позначає один звук або сполучення двох звуків.
3.	Скільки букв в українській абетці?	33.

Прийом «Лови помилку» можна реалізовувати в захоплюючій грі «Шерлок Холмс».

«Шерлок Холмс»

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в декілька команд і обрати свого Шерлока Холмса – кмітливого й успішного учня.

2. Повідомте правила гри. Кожна команда повинна скласти схеми, тексти, малюнки до теми, що вивчається, припустившись помилок. Наперед має бути обумовлена кількість помилок (однакова) у роботах кожної групи.

3. Шерлок Холмс кожної команди повинен віднайти допущені іншою командою помилки.

4. Переможцем стає та команда, Шерлок Холмс якої виявився найкращим детективом, тобто за найкоротший час знайшов найбільше помилок.

«Наведи порядок»

Учні отримують аркуші з написаними реченнями, у яких переплутані слова. Завдання полягає в тому, щоб правильно сформулювати речення.

«Вилучи зайве»

Школярам пропонується перелік слів із теми, серед яких зустрічаються поняття, що не мають відношення до неї. Учням необхідно провести смисловий аналіз понять і вилучити зайві.

Зважаючи на актуальність питань, пов'язаних із формуванням критичного мислення учнів у початковій школі, педагогічні працівники в Україні та за кордоном запропонували й інші шляхи вирішення цієї проблеми, зокрема створили методичні розробки спеціальних медіаосвітніх уроків, що можуть слугувати зразками для вчителів (додатки В (1) і В (2)).

Технологія розвитку критичного мислення має багато переваг: спонукає аналізувати кожен ситуацію, робити висновки, сприймати дійсність усебічно, спрямовує до творчості і вчителя, і учнів. Проте, як і більшість відомих, технологія має також недоліки. Її впровадження неможливе без високого рівня професійної майстерності вчителя, який, натомість, може виявитися психологічно не готовим до партнерських стосунків зі школярами. Результати реалізації технології залежать від учнів, їх наполегливості та бажання здобувати нову інформацію. Оскільки школярам буває важко знайти необхідне в інформаційних потоках, то педагог має запропонувати список джерел, які доцільно використати в роботі.

Одним із недоліків на шляху реалізації технології є існування загроз соціального характеру. Особистість із критичним мисленням може «не вписатися» в реалії сучасного життя. Зазвичай директори загальноосвітніх закладів, вчителі воліють працювати з учням, які є хорошими виконавцями, а керівники підприємств, фірм добирають до свого колективу тих, хто охочіше погоджується з прийнятим рішенням, ніж піддає його аналізу й заперечує доцільність. Отже, водночас із розвитком критичного мислення необхідно навчати школярів толерантності у взаєминах із людьми.

Запитання для обговорення

1. Чи може бути притаманний алгоритмічний характер творчому процесу? Відповідь аргументуйте.
2. Яких негативних чинників треба уникати, реалізуючи в навчальному закладі технологію розвитку критичного мислення?
3. Як допомогти учневі розвинути творчі якості? Чи достатньо лише впровадити технології розвитку творчої особистості?
4. Чому вчені однозначно не встановили основні етапи технології формування творчої особистості?

Практичні завдання

1. Створіть текст, який можна використати на уроках літературного читання, природознавства, припустившись у ньому помилок. Запропонуйте учням під час педагогічної практики знайти ці помилки.
2. Підготуйте розповідь для молодших школярів про винаходи на основі неймовірних ідей.

ТЕХНОЛОГІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Спеціально розроблених технологій формування ключових компетентностей немає. Актуальність упровадження компетентнісного підходу в освітній процес початкової школи зумовила визначення групи технологій, результатом упровадження яких є сформованість цих компетентностей і наскрізних умінь в молодших школярів. Це технології, що можуть бути використані під час вивчення інтегрованого курсу, предметів школи першого ступеня, а також під час проведення виховних справ. Необхідність формування комунікативних, математичної компетентностей, компетентності в галузі природничих наук тощо, очевидно, є підставою для розробки нових технологій.

Тривалий час термін «компетентність» визначався по-різному. Зважаючи на розбудову школи компетентностей замість старої школи знань і необхідність формування компетентностей в учнів, в освітніх документах подається тлумачення основних понять, пов'язаних із реалізацією компетентнісного підходу. Зокрема, у Концепції Нової української школи (2016) *компетентність* трактується як динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність⁸⁰. У цьому документі виокремлено ключові компетентності, тобто такі, які є значущими для особистої реалізації, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії, працевлаштування, досягнення життєвого успіху.

3.3. Технології формування інформаційно-комунікаційної компетентності

Технології формування інформаційно-комунікаційної компетентності – це група технологій, що передбачають опанування основ цифрової грамотності для розвитку і

⁸⁰ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенко. С. 14. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

спілкування, здатність безпечно та етично використовувати засоби інформаційно-комунікаційної компетентності в навчанні та повсякденних життєвих ситуаціях⁸¹. У межах цієї групи виокремлюємо найбільш популярні сьогодні в закладах початкової освіти інформаційні та медіаосвітні технології.

3.3.1. Інформаційні технології: сучасний стан та перспективи розвитку

Серед освітніх технологій найпоширенішими є інформаційні. Без них неможливо обійтися не тільки в закладі освіти, а й у жодній галузі життя. Ось уже понад два десятиріччя поспіль інформаційні технології розвиваються прискореними темпами й активно реалізуються в освітньому процесі початкової школи. Проте в галузі інформатизації освіти чи не найбільше плутанини щодо використання термінології.

Характеристика основних понять

На жаль, ученим не вдалося уникнути розбіжностей у трактуванні понять «інформаційна технологія», «інформаційно-комунікаційна технологія», «комп'ютерна технологія».

На основі аналізу визначень науковців з'ясовано, що *інформаційні технології* – це узагальнена назва технологій, що відповідають за пошук, зберігання, передачу, обробку, захист та відтворення інформації з використанням комп'ютерів та іншої новітньої техніки⁸².

Часто поняття «інформаційні технології» та «комп'ютерні технології» ототожнюють, що є помилковим, оскільки комп'ютер застосовується тільки як один із засобів інформаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційні технології – це освітні технології, які використовують спеціальні способи, програмні й технічні засоби (кіно-, аудіо-, відеозаписи; комп'ютери, телекомунікаційні

⁸¹ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

⁸² Трайнев В. А., Трайнев И. В. Информационные коммуникационные педагогические технологии (обобщения и рекомендации): учеб. пособие. Москва: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2004. С. 9–10.

мережі) і забезпечують та підтримують інформаційні й комунікаційні процеси, тобто процеси пошуку, збору, передачі, збереження, накопичення, тиражування інформації та процедури доступу до неї.

Отже, інформаційні технології спрямовані на роботу з інформацією, а в інформаційно-комунікаційних, окрім того, відображено аспект спілкування через телекомунікаційні мережі. Проте в багатьох дослідженнях ці поняття ототожнюються. Якщо інформаційні технології є посередниками в передачі інформації, то їх трактують як медіатехнології. При цьому часто ці поняття використовуються як синонімічні. Варто наголосити, що інформаційні технології є ширшим поняттям, а медіаосвітні – вузьким.

Етапи розвитку інформаційних технологій

Інформаційні технології, як, зрештою, й освітні, виникли ще в стародавньому світі. Проте історично першими є саме інформаційні. Вони виникли на зорі людства як обмін інформацією за допомогою жестів, звуків. Справжнім інформаційним вибухом в історії цивілізації стали поява мови й спілкування. Далі інформаційні технології розвивалися завдяки виникненню писемності, яка дала змогу збирати, переробляти, зберігати інформацію; а також завдяки знаходженню досконалих матеріалів для письма в допаперову еру. У той час інформація фіксувалася на глиняних табличках, на папірусі, на пальмовому листі тощо.

Для розвитку комунікації вагомим здобутком стало налагодження поштового зв'язку, який здійснювався спеціальними особами – гінцями, а також створення бібліотек, які були першими центрами інформації.

Революційною подією в генезисі інформатизації суспільства є винайдення паперу як матеріалу для письма та книгодрукування. У Європі перші книги надрукували в Німеччині у 1452 р. На вітчизняних теренах книгодрукування започаткував Іван Федоров, видрукувавши у Львові у 1574 р. книгу для богослужіння «Апостол».

Новий етап у розвитку інформаційних технологій розпочався з виникненням великої машинної промисловості, коли був

створений паровий двигун – основа машинного виробництва. Новітні досягнення в науці, вагомі відкриття в природознавстві, технічний прогрес сприяли винайденню нових способів фіксації й передачі інформації, якими стали багатотиражні газети, журнали, географічні карти, перші енциклопедії – інформаційно-пошукові системи на алфавітній основі. Надійність у передачі інформації забезпечив поштовий зв'язок, який з'явився в другій половині XIX ст. Важливими інформаційно-комунікаційними інноваціями цього періоду є винайдення телеграфа (1832 р.), телефона (1876 р.), радіо (1895 р.) тощо. На зміну «ручній» інформаційній технології, що передбачала обробку листів вручну, прийшла «механічна». Принципові зміни в передачі й збереженні інформації у другій половині XIX – на початку XX ст. відбулися з винайденням друкарської машини, диктофона⁸³.

Подальший прогрес у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій пов'язаний зі створенням у середині XX ст. перших електричних друкарських машин, копіювальних пристроїв, а також електронно-обчислювальної техніки, які є передумовою комп'ютерної технології. У цей час акцент зміщується з форми обробки інформації на зміст.

Проте головним винаходом людства, що впевнено рухалося від індустріального до інформаційного суспільства, є комп'ютер. Він був створений групою інженерів у США у 1946 р. у військових цілях. Проте немає однозначного трактування щодо того, який пристрій можна вважати комп'ютером. Ним може бути навіть машина Паскаля, створена у 1645 р. для здійснення арифметичних обчислень.

Перший персональний комп'ютер з'явився 1974 р. Тоді зразу декілька фірм оголосили про його створення на основі мікропроцесора Intel-8008. Через рік з'явилась інформація про появу першого комерційно розповсюдженого персонального комп'ютера «Альтаір-8800» на основі мікропроцесора Intel-8080. Його вартість становила 500 доларів. І хоча перший ПК мав чимало недоліків (оперативна пам'ять – всього 256 байт, клавіатура й екран відсутні), кілька тисяч комплектів машини були

⁸³ Трайнев В. А., Трайнев И. В. Информационные коммуникационные педагогические технологии (обобщения и рекомендации): учеб. пособие. Москва: Изд.-торг. корпорация «Дашков и К», 2004. С. 23–25.

швидко продані. Наприкінці 1975 р. персональний комп'ютер «Альтаір-8800» був удосконалений майбутніми засновниками фірми Microsoft П. Алленом і Б. Гейтсом. З цього часу інформаційно-комунікаційні технології розвивалися прискореними темпами.

У 80-х роках люди різних поколінь почали масово освоювати комп'ютерну техніку, оскільки, володіючи інформаційними компетентностями, вони ставали конкурентоспроможними на ринку праці.

У загальноосвітніх закладах України з 1985–1986 н. р. розпочалося вивчення нового предмета «Основи інформатики». У цей час були зроблені перші спроби застосувати комп'ютерні технології під час вивчення всіх шкільних предметів. Уже в 90-х роках інформаційні технології за темпами генезису значно перевершили всі відомі групи освітніх технологій, що є як позитивним, так і негативним чинником суспільного розвитку.

Класифікації інформаційних технологій

Стрімкий розвиток інформаційних технологій сприяв створенню їх нових видів. Тому на сьогодні існує декілька класифікацій інформаційних технологій: за способом побудови мережі (локальні, багаторівневі, розподілені, глобальні); за типом користувацького інтерфейсу (пакетні, діалогові, мережні); за способом реалізації інформаційних систем (традиційні й нові) тощо.

Серед мережних технологій найбільш популярною є технологія Інтернет. Слово «Інтернет» походить від англ. International Net і дослівно перекладається як «міжнародна мережа». Історія створення Інтернету розпочалася в кінці 50-х років ХХ ст. Саме тоді американські науковці проводили експериментальні дослідження з поєднання комп'ютерів між собою через телефонні лінії. У 1960 р. психолог і вчений у галузі комп'ютерних технологій Дж. Ліклайдер опублікував роботу «Симбіоз комп'ютера й людини» (Man-Computer Symbiosis), у якій чітко виражена ідея об'єднання комп'ютерів у мережу для зберігання та вилучення інформації. У грудні 1969 р. запрацювала перша комп'ютерна мережа, що складалася з 4 машин.

Інтернет належить до клієнт-серверних мереж. Такі мережі використовують для зберігання й опрацювання інформаційних даних спеціальні потужні комп'ютери – сервери, які передають інформацію іншим комп'ютерам мережі – клієнтам. Інтернет має у світі мільйони серверів та клієнтів, кожен з яких володіє унікальною адресою, записаною за єдиними правилами. Підключення окремих комп'ютерів та локальних мереж до Інтернету здійснюється спеціальними компаніями – провайдерами. Їх є дуже багато, і з кожним роком можливості цієї технології розширюються.

Найпопулярнішими серед інформаційних технологій в освітній галузі є мультимедійні. Вони, серед іншого, дають змогу створювати презентації, що супроводжуються звуком, відео, анімацією й іншими візуальними ефектами. Сьогодні мультимедійні технології є інструментальною основою екранного мистецтва. Зображення творів архітектури, скульптури й живопису супроводжуються текстовою інформацією, музичними вставками, анімацією. Усе це створює сильний емоційний вплив на дітей, розвиває естетичні смаки, формує знання з різних галузей культури й історії розвитку людства.

У своєму найвищому прояві технологія мультимедіа переростає в системи віртуальної реальності. Це комп'ютерні системи, що задіюють не тільки зоровий та слуховий аналізатори, а й дотик, нюх, вестибулярний апарат. В ідеалі віртуальна реальність дає змогу створити такі ситуації, реальність чи уявність яких людина не в змозі визначити. Цю властивість доцільно використовувати в освітній галузі під час моделювання різних навчальних ситуацій⁸⁴.

Основні напрями використання інформаційних технологій у початковій школі

Реалізація ІКТ у початковій школі передбачає: створення й демонстрацію презентацій, використання електронних навчальних посібників та інтерактивної дошки, розв'язування інтерактивних

⁸⁴ Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях: навч. пос. Київ: «Освіта України», 2006. С. 35.

кросвордів, тестовий комп'ютерний контроль, комп'ютерні дидактичні ігри, застосування Інтернет-ресурсів⁸⁵.

Демонстрація презентацій. Їх зручно використовувати на різних етапах уроку: як наочний матеріал під час вивчення нової теми, для закріплення вивченого матеріалу. Цікавими для дітей є анімації, рухомі схеми, ілюстрації, що з'являються й зникають. На уроках, елементами яких є презентації, не тільки формуються компетентності, а й розвивається інтерес учнів до навчального предмета.

Використання електронних навчальних посібників. Особливістю електронного посібника є те, що він може бути і довідником, і тренажером, і репетитором. Організаційно-технологічні можливості його застосування забезпечують умови для навчання в зручній для учнів час, у зручному місці і відповідному темпі. Отже, дотримуються вимоги щодо комфортності й зручності роботи з електронним посібником.

Уся інформація для програмних засобів навчального призначення має не тільки ретельно аналізуватися і відбиратися педагогом, а й дуже вміло готуватися до комп'ютерної реалізації з наданням чітких інструкцій і виділенням головного, суттєвого. Визначати хід уроку повинен учитель, а навчальні комп'ютерні програми мають бути лише інструментом для досягнення мети.

Інтерактивна дошка. На сучасних уроках учителі все частіше вдаються до використання інтерактивної дошки. Вона поступово витісняє традиційні засоби навчання в школі першого ступеня, оскільки поєднує простоту звичайної маркерної дошки з можливостями комп'ютера. Працюючи з інтерактивною дошкою, учень засвоює інформацію не тільки через аудіальний і візуальний канали сприйняття, але й через кінестетичний.

Використання інтерактивної дошки сприяє формуванню мотивації до навчання, надає більше можливостей для участі в колективній роботі, розвитку особистих і соціальних навичок,

⁸⁵ Співаковський О. В., Петухова Л. Є., Коткова В. В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Початкова освіта». Херсон, 2011. С. 38. URL: <http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/КТ%20в%20початковій%20школі.%20Посібник.pdf?id=4ab4f7d1-7328-4045-864d-6fafc8472b9e> (дата звернення: 15.07.2018).

створює додаткові умови для залучення до навчання дітей з особливими потребами⁸⁶. Проте її застосування не повинно перетворитися на самоціль, як демонстрація інноваційної діяльності вчителя, його здатності реалізовувати сучасні мультимедійні засоби. Інтерактивна дошка має допомагати досягати цілей та завдань уроку.

Розв'язування інтерактивних кросвордів. Це корисне заняття на будь-якому етапі навчання. Кросворди розширюють кругозір, допомагають краще орієнтуватися в потоці інформації, що постійно зростає. Розв'язування таких завдань тренує пам'ять, розвиває кмітливість, учить працювати з довідковою літературою, спонукає до поглиблення знань, виробляє вміння доводити розпочату справу до кінця.

Тестовий комп'ютерний контроль. Важливим етапом процесу навчання в початкових класах є контроль сформованості компетентностей учнів. Від того, як він організований, істотно залежить ефективність усієї навчальної роботи. У зв'язку зі зміною структури початкової школи, введенням адаптаційно-ігрового етапу, коли оцінки не виставляються, перед учителями постає завдання, як описати рівень розвитку дитини. Учні можуть проходити комп'ютерний контроль, який підсумовує вчитель термінами такого типу: «Прекрасно!», «Добре», «Тобі ще треба попрацювати». На другому етапі – основному – результати тестування з використанням комп'ютера вже виражаються балами.

У початковій школі необхідно сформуванати в учнів навички культури тестування, зробити цей процес буденним, що не викликає страху, а лише стимулює дітей до подальшого самовдосконалення. Проте необхідно відзначити, що тест повинен створюватися лише в тому випадку, якщо він може зафіксувати рівень навчальних досягнень більш коректно, ніж це давали змогу зробити інші методи.

⁸⁶ Співаковський О. В., Петухова Л. Є., Коткова В. В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Початкова освіта». Херсон, 2011. С. 38. URL: <http://www.ksru.edu/FileDownload.ashx/КТ%20в%20початковій%20школі.%20Посібник.pdf?id=4ab4f7d1-7328-4045-864d-6fafc8472b9e> (дата звернення: 15.07.2018).

Комп'ютерні дидактичні ігри. Комп'ютерні ігри тренують пам'ять, логіку, координацію рухів, уміння планувати свою діяльність, знаходити інформацію, необхідну для досягнення поставленої мети. Особлива увага до навчальних комп'ютерних ігор пов'язана з тим, що, по-перше, використання комп'ютера стало якісно новим етапом розвитку гри в освітньому процесі, а, по-друге, це пов'язано з розповсюдженням і популярністю комп'ютерних ігор. Посилений інтерес дітей до будь-яких ігор на сучасних гаджетах спонукає педагогів застосовувати ці нетипові завдання для реалізації дидактичних цілей.

Використання Інтернет-ресурсів. Уже в початковій школі Інтернет є цінним ресурсом з великою кількістю інформації, яку можна використати не лише для навчання, а й для отримання додаткових відомостей про явище, що цікавить, для змістовного проведення дозвілля тощо. Тому глобальну мережу застосовують і учні, щоб, наприклад, створювати цікаві проекти, і батьки для, зокрема, допомоги дітям виконувати домашні завдання. Звичайно, це далеко не повний перелік способів використання Інтернету. Проте необхідно пам'ятати, що він містить багато загроз. Отже, потрібно постійно стежити за тим, як молодший школяр використовує Інтернет, перевіряти сайти, на які заходить дитина.

З поширенням інформаційних технологій посилилася загроза замінювати реальне спілкування віртуальним, а рухливі ігри на свіжому повітрі – комп'ютерними. Знижується авторитет учителя як людини, яка навчає. Натомість зростає значення Інтернету як ресурсу, який володіє всією необхідною для учнів інформацією. За таких умов одним із провідних завдань закладу початкової освіти стає формування в молодших школярів уміння правильно і з користю взаємодіяти із сучасною технікою.

3.3.2. Медіаосвітні технології

У групі освітніх технологій, що спрямовані на формування ключових компетентностей, постійно зростає роль медіаосвітніх технологій (медіатехнологій). Це пов'язано з тим, що в житті людини розширюється сфера впливу й використання медіа. Вони є джерелом інформації, полегшують навчання та працю людям, зокрема й із особливими потребами. Без медіа неможливо уявити сучасну діагностику не лише в медицині, а й у навчанні та

вихованні, організацію змістовного відпочинку, здійснення покупок. І це не повний перелік сфер використання сучасних медіа. Водночас необхідно вказати на їх негативну роль, зокрема поширення медійних загроз: маніпуляції свідомістю, фейкові повідомлення, небезпечні знайомства, виникнення залежності від нових медіа, провокування агресії, жорстокості, насильства тощо.

Отже, набуває актуальності медіаосвіта, передусім для дітей, оскільки постійно знижується вік дитини, коли вона вперше контактує із засобами масової комунікації. Окрім того, як ніколи раніше, зараз важливо протистояти зовнішній інформаційній агресії та руйнівній зарубіжній пропаганді. І розпочинати таку роботу треба вже в початковій школі, реалізуючи медіаосвітні технології. Вони володіють потужним дидактичним, виховним і розвивальним потенціалом. І жодна з цих функцій не домінує, а залишається однаково важливою.

Зважаючи на значення медіа та відповідних технологій у всіх сферах сучасного життя, зокрема й у початковій освіті, необхідно встановити їх категоріально-понятійний апарат, визначити, як співвідносяться між собою медіаграмотність та медійна компетентність.

Характеристика основних понять

Термін «медіа» (з лат. *medium* – той, що знаходиться в середині, займає проміжну позицію) в англійській мові трактується як посередник: засіб або спосіб комунікації. Медіа – це щось, що є посередником між тим, хто надає інформацію, і тим, хто її отримує. Це канали та інструменти, які використовують, щоб зберігати, передавати й подавати інформацію. А ще це середовище, засіб, проміжна стадія, оточення, те, що знаходиться в спільному користуванні. Окрім того, медіа – це різного роду предмети і пристрої, що переказують споживачам інформацію через слова, образи, звуки та уможливають виконання окреслених інтелектуальних і мануальних функцій. Необхідно зауважити, що природа медіума (людини, яка є посередником) і медіа єдина.

Надзвичайно популярним є термін «*медіаосвіта*». У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) він трактується як частина освітнього процесу, спрямована на

формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, інтернет, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій⁸⁷.

Медіаосвіта в початковій школі – це насамперед практика підготовки дитини молодшого шкільного віку до ефективної взаємодії з медіа, завдяки якій зменшуються ризики негативного медійного впливу на процес соціалізації і збільшуються ресурсні можливості їхнього позитивного розвивального впливу.

В освітній галузі загалом і в галузі початкової освіти зокрема популярним є термін «медіаосвітні технології». У науковій літературі численними є трактування цього поняття. Учені розглядають медіаосвітні технології як спосіб організації освітнього процесу з використанням друкованих, аудіовізуальних, комп'ютерних та Інтернет-технологій для підготовки учнів до ефективної взаємодії з елементами сучасних медіасистем⁸⁸; як використання різних засобів інформаційних технологій в освітньому процесі, а саме: писемних, друкованих, електричних, телевізійних, цифрових⁸⁹. Але найповніше критеріям освітніх технологій (системність, алгоритмічність, науковість, прогнозованість тощо) відповідає таке визначення: *медіаосвітня технологія* – це технологічний процес усіх можливих дій, способів, методів побудови освітньої діяльності із залученням медіазасобів для формування медіакультури особистості на трьох основних рівнях: медіаграмотність, медіакомпетентність та медіаобізнаність⁹⁰.

⁸⁷ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprovsvita/mediasvita/kontseptsiya_vprovadzheniya_mediasoviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/ (дата звернення: 15.07.2018).

⁸⁸ Бешок Т. В. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти. Київ, 2014. С. 10.

⁸⁹ Бесова О. Г. Медіаосвітні технології у формуванні інформаційної компетентності майбутніх учителів математики. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp18/besova_o.g-tezi.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

⁹⁰ Сахневич І. А. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців нафтогазового профілю: автореф. дис.

Результатом упровадження медіаосвітніх технологій є *медіаграмотність*, потрактована в Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) як складова медіакультури, яка стосується вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують⁹¹.

Окрім терміна «медіаграмотність», використовується термін «*медіакомпетентність*». У ньому відображено ціннісний аспект, як порівняти з медіаграмотністю, який, зокрема, засвідчує її здатність бути носієм і передавачем медіакультурних цінностей, смаків і стандартів, ефективно взаємодіяти з медіапростором, створювати нові елементи медіакультури сучасного суспільства, реалізувати активну громадянську позицію.

Історичні аспекти розвитку медіаосвітніх технологій

Історичні передумови становлення нової галузі знань, спрямованої на виховання медіакультури, були закладені у 30–50-х роках ХХ ст. Саме тоді розпочався прискорений розвиток телекомунікацій у суспільстві загалом та в освіті зокрема, що зумовлювало як численні переваги для людини, так і небезпеки стати жертвою маніпуляцій чи неправдивого висвітлення інформації.

За свідченням фахівців ЮНЕСКО, медіаосвіта з'явилася як інструмент захисту від шкідливих наслідків і трендів медіа. Першою країною, яка застосувала так звану парадигму «щеплення», стала в 30-х роках ХХ ст. Велика Британія. Самого терміна «медіаосвіта» на той час ще не існувало (він з'явився лише у 70-х роках ХХ ст.).

... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут вищої освіти Нац. акад. пед. наук України. Київ, 2012. URL: <http://refdb.ru/look/2472987.html> (дата звернення: 15.07.2018).

⁹¹ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprovsvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/ (дата звернення: 15.07.2018).

У 40-х роках минулого століття відбулося подальше становлення медіаосвіти, зокрема й у загальноосвітніх школах. Цьому сприяло відкриття учнівських кіноклубів, де переглядалися та обговорювалися фільми. Така робота стала передумовою розвитку медіаосвіти.

Уперше термін «медіаосвіта» було використано 1973 р. Саме тоді Міжнародна рада з питань кіно і телебачення висунула пропозицію щодо впровадження в освітній процес вищої та середньої школи навчання засобам масової комунікації.

1982 р. у Грюнвальдській декларації виокремлено галузь медіаграмотності, що привернуло увагу до впливу медіа на освіту. У 1989 р. Рада Європи, згідно з резолюціями і рекомендаціями ЮНЕСКО, прийняла «Резолюцію з медіаосвіти й новітніх технологій». У ній ідеться про те, що медіаосвіта повинна готувати людей до життя в інформаційному демократичному суспільстві.

Інтенсивний розвиток медіаосвіти у вітчизняних загальноосвітніх, зокрема й початкових, школах розпочався у ХХІ ст. Важливим етапом у цьому процесі є розгортання з липня 2011 р. Всеукраїнського експерименту з упровадження медіаосвіти. *Метою медіаосвіти* є формування в дітей, молоді, батьків конкретних знань, умінь і навичок, що дають змогу свідомо й активно відбирати інформацію зі ЗМІ, а також підготовка до критичного вибору віртуальних співрозмовників, до використання медійних засобів як інструментів для самоосвіти, отримання, переробки й узагальнення інформації. Адже водночас із позитивними тенденціями розвитку медіаосвітніх технологій спостерігаються й негативні: надмірне використання комп'ютерної техніки, недооцінка друкованих засобів, недостатня робота для навчання дітей і батьків критичного ставлення до медійної продукції тощо.

Форми й методи медіаосвітніх технологій у початковій школі

Незважаючи на популярність медіаосвітніх технологій, учені не встановили алгоритм їх дій. Як відомо, одним із основних критеріїв освітніх технологій є алгоритмічність. Доводиться брати до уваги підхід, згідно з яким медіаосвітні технології є процесом, структурними компонентами якого є всі дії, способи, методи

освітньої діяльності із залученням медіазасобів з метою формування медіаграмотності особистості. Такий процес мусить включати мотивацію до використання медіа, знання про сучасні медіа, формування вмінь їх використання і створення медійних продуктів, аналіз сформованої інформаційно-цифрової компетентності. Окрім того, якщо йдеться про медіаосвітні технології початкової освіти, повинні бути враховані особливості розвитку учня молодшого шкільного віку та освітнього процесу в початковій школі.

Медіаграмотність школярів формується передусім під час уроків та інтегрованих занять. Також у багатьох початкових школах вивчається предмет «Сходинки до медіаграмотності» як компонент варіативної частини.

Уроки й інтегровані заняття в початковій школі володіють потенціалом для втілення *структурних компонентів медіаосвіти*: навчання про медіа (формування знань про інформаційні технології та опанування вмінь користуватися ними), освіта через медіа (отримання інформації з мережі Інтернет, телевізійних програм, преси та інших засобів) та освіта для медіа (пізнання мови медіа, формування морально-етичних цінностей під час перебування в медіапросторі, створення медійних продуктів різних жанрів та форм тощо). Необхідність виховання медіакультури молодшого школяра спонукає педагогів розширювати функції навчальних занять, акцентуючи увагу на особистій відповідальності за свою поведінку, дотриманні морально-етичних норм у щоденному житті.

У початкових школах щораз частіше проводяться уроки з мультимедійною підтримкою. Мультимедіа використовується для посилення навчального ефекту. Учитель залишається одним із головних учасників освітнього процесу, часто й основним джерелом інформації, а мультимедійні технології застосовуються ним для посилення наочності, підключення одночасно декількох каналів представлення інформації, більш доступного пояснення навчального матеріалу. На таких уроках використовуються статичні чи динамічні таблиці, мультимедіа-тренажери, фонохрестоматії, блок-теми, медіатексти, віртуальні екскурсії тощо.

Терміни «блок-тема», «слайд-твір», «медіатекст», «мультимедіа-тренажер», «фонохрестоматія», незважаючи на популярність, є зрозумілими не кожному вчителю, а тому потребують додаткового пояснення.

Блок-тема – комплексний матеріал за певною великою темою, розташований у послідовному порядку і поділений на мікротеми; для зручної роботи з текстом використано функцію гіперпосилання. Фактично, це віртуальний підручник за відповідною темою.

Важливим мультимедійним продуктом є *мультимедіа-тренажери*. Це навчально-тренувальні програми, орієнтовані на відпрацювання учнями вмінь і набуття навичок із конкретної дисципліни.

Нині є багато широкодоступних мультимедіа-тренажерів. Особлива велика їх пропозиція для учнів молодшого шкільного віку. Наприклад, у першому класі на уроках читання (навчання грамоти) школярі в ігровій формі можуть вивчати українську абетку, використовуючи такі програмні продукти: «Українська абетка», «Абетка-Малятко» із циклу «Уроки тітоньки Сови», «Абетка імен», «Букварик з Тигриком та Вінні», «Букварик Котигорошко», «Грамотійка допомагає звірятам» та ін.

Фонохрестоматія – це педагогічний програмний засіб (музичні твори, декламації майстрів художнього слова), розроблений відповідно до навчальної програми з певного предмета (літературного читання, музичного мистецтва, іноземної мови тощо). Використання фонохрестоматій забезпечує необхідний емоційний фон для сприйняття літературного твору, дає змогу порівняти різні трактування акторами того ж образу. Професійне акторське виконання сприяє вдосконаленню традиційного читання за ролями.

Ефективною формою перевірки знань учнів є *самодиктант у мультимедійному форматі*: у тексті, представленому на слайдах, навмисно пропущено знаки, букви, цифри, символи. Під час роботи учні виправляють помилки, обґрунтовуючи відповідні правила. Така форма роботи реалізовується лише після вивчення навчального матеріалу на етапі поглиблення знань.

Поняття «*медіатекст*» не має однозначного тлумачення. У широкому розумінні вся медіакультура може бути

інтерпретована як медіатекст. У більш вузькому розумінні медіатекст – це продукт або частина комунікації, яка конструюється системою інформаційно-комунікаційних технологій, а також журналістський, публіцистичний текст, тобто результат діяльності журналіста. Таким чином, медіатекст може бути продуктом і базовим елементом медіакультури.

Найбільш популярними медіатекстами є анімаційні фільми, кінофільми і телевізійні програми, відеоролики, малюнки, графіка, фотографія, матеріали сайтів.

Віртуальна екскурсія – це відеорозповідь про музеї та історичні місця не лише України, а й усього світу. До кожного відеосюжету розробляються відповідні завдання, які учні виконують під час уроку. Таким чином, віртуальна екскурсія знайомить учнів з історією, природою, економікою, культурними надбаннями, видатними людьми обраної держави, розширює кругозір школярів, сприяє їх розвитку навіть в умовах, коли справжня екскурсія з певних причин неможлива.

Медіауроки мають низку переваг, як порівняти з традиційними, а саме:

- сприяють більш ефективній реалізації освітніх функцій;
- дають змогу опрацювати більшу кількість матеріалу;
- надають можливість добирати більш цікаві й різноманітні вправи та завдання;
- унаочнюють процес навчання, ураховуючи індивідуальні особливості сприймання та переробки інформації;
- мають здатність впливати на емоційну сферу учнів, забезпечуючи позитивний настрій та підвищуючи мотивацію до навчання тощо.

Оптимальне, дозоване використання інформаційних технологій на уроці активізує та розвиває розумові здібності дитини, сприяє діяльному й свідомому набуттю знань, умінь і навичок самоосвіти та культурного спілкування. Лише впровадження ІКТ в освітній процес, за оцінками спеціалістів, здатне підвищити ефективність навчання на 30–40 %.

Учені припускають, що під час медіауроку запам'ятовування інформації відбувається краще. Загальновідомий факт, що більшість людей запам'ятовує 5 % почутого і 20 % побаченого під час першого сприйняття. Зважаючи на те, що кожна людина має

індивідуальні особливості психічних процесів переробки інформації, адже є візуали, аудіали, кінестетики чи дистетики, то відсоткові показники можуть відрізнятись. Отже, на медіауроках рівень запам'ятовування підвищується до 40–50 %. Також доведено, що на таких уроках підвищується мотивація до навчання та активізується самостійна діяльність учнів.

Характеристика медіауроків була б неповною, якби не були названі їх негативні сторони.

Захоплені можливостями новітньої техніки, учителі часто пропонують дітям для сприймання не предмети і явища, які можна спостерігати в реальному світі, а їх аналоги на цифрових носіях. Часто маленькі школярки дізнаються про листочки, квіти, плоди, своє рідне місто чи село тощо не в природі під час екскурсій, а під час перегляду мультимедійних презентацій чи фільмів. Необхідно пам'ятати, що ознайомлення з натуральною наочністю можна замінити лише в тому випадку, коли об'єкти віддалені в просторі чи часі, є мікроскопічними або їх спостереження небезпечне для життя.

Медіауроки заохочують до використання комп'ютерної техніки вдома, а це часто спричинює порушення санітарно-гігієнічних вимог.

Згідно з нормами, визначеними Міністерством охорони здоров'я України, неперервне перебування за комп'ютером протягом доби не повинно перевищувати в 1–2 класах 10 хв., у 3–5 класах – 15 хв. Для дітей 1 класу загальний час використання комп'ютера з рідкокристалічним монітором має обмежуватися 30–45 хв. на тиждень, 2–3 класів – 2 год. на тиждень, але не більше 1 год. на добу⁹².

Найголовніша проблема під час роботи з комп'ютерною технікою – це навантаження на зір. Тривала робота за комп'ютером призводить до зорової перевтоми, яка, у свою чергу, до зниження гостроти зору. Стиснена поза спричинює порушення постави. Окрім того, виникає психічне навантаження. Комп'ютер

⁹² Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чепань М.-Л. А., Бугайова Н. М. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі (посібник для батьків). Київ: видавництво: Тов «Видавничий будинок “Аванпост-Прим”», 2010. С. 18. URL: http://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizazija/kijiv_star.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

вимагає не меншої зосередженості, ніж водіння автомобіля. Чимало вчителів забувають акцентувати увагу учнів та батьків на цьому.

Необдумане і методично необгрунтоване використання комп'ютера здатне зашкодити освітньому процесу і призвести до небажаних наслідків. Практика показує: якщо пояснення вчителя замінити інформацією, яку учень читає з екрана дисплея, то вже через 10–15 хв. роботи якість засвоєння навчального матеріалу різко падає, увага школяра розпорошується, сприйняття матеріалу відчутно погіршується. Це засвідчує потребу обережного і виваженого використання комп'ютера на уроці, пошуку оптимального поєднання різних джерел інформації⁹³, а також реалізації різноманітних методів навчання, спрямованих на розвиток активності учнів. Тому необхідно пам'ятати, що медіаосвітні технології в початковій школі – це дієвий допоміжний, але не основний засіб навчання⁹⁴.

Ефективність медіаосвіти учнів на уроках підвищується, якщо вона доповнюється різними формами позаурочної виховної роботи (сценарії медіаосвітніх уроків представлені в додатку В).

Для забезпечення системності медіаосвітньої діяльності важливо, щоб були реалізовані такі основи напрями формування медіаграмотності: розвиток умінь отримувати інформацію, спілкуватися в медійному просторі; пізнання мови медіа; креативне використання медіа; дотримання етичних засад і моральних цінностей в медіапросторі; безпека дитини; правові засади, економічні аспекти діяльності медіа. У зарубіжних, зокрема й польських, загальноосвітніх школах реалізуються спеціальні медіаосвітні уроки на ці теми для учнів різних вікових категорій.

Ефективність освітньої роботи з формування медіаграмотності посиляться, якщо в ній братимуть активну участь родини школярів. У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні визначено, що *батьківська медіаосвіта* забезпечує ефективність медіаосвіти сім'ї як провідного чинника і соціального середовища

⁹³ Беженар Г., Волинко О. Нові інформаційні технології у навчальному процесі сучасної школи. *Директор школи*. 2005. № 37 (373). С. 14.

⁹⁴ Полякова Г. О. Використання медіаосвітніх технологій у початковій школі. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizh_2016_63_13 (дата звернення: 15.07.2018).

ранньої соціалізації дитини; здатність убезпечувати дитину раннього віку від негативного впливу на її розвиток. Така освіта має стати частиною цілісної системи медіаосвіти, зокрема бути включеною до психологічного блоку підготовки фахівців різних профілів у вищій школі, громадських шкіл свідомого батьківства, діяльності бібліотек, соціальних служб і центрів роботи з сім'ями тощо⁹⁵.

Для розвитку медіаграмотності батьків доцільно проводити бесіди з батьками щодо безпечного використання нових медіа, дотримання етичних засад і моральних цінностей в медіапросторі, правових засад діяльності в Інтернеті (зразок бесіди представлено в додатку В (3)).

Під час роботи із сім'єю важливо наголосити, що небезпеки легше уникнути, ніж боротися з її наслідками. Для цього батьки повинні виховувати дитину в атмосфері родинних свят, традицій, знаходити час для спільних розмов. Медіа часто є способом втечі від сірої, неприємної, буденної реальності. Якщо дитина не знаходить підтримки в родині, не відчуває батьківської любові, вона задовольняє свої потреби в інший спосіб – через медіапростір.

Часто батьки так зайняті кар'єрою, зароблянням грошей, що спеціально дарують комп'ютерні ігри, щоб дитина не заважала працювати, не підозрюючи, які загрози принесли у власний дім. Безперечно, ігри повинні розвивати навчально-пізнавальну діяльність особистості. Але якщо ними займати весь вільний час, то вони стають джерелом деструктивних впливів.

Нерідкісні випадки, коли батьки не знаходять взаєморозуміння з дітьми. Діти віддаляються, усамітнюються з привабливою «іграшкою», якою є нові технічні засоби.

Найкращим профілактичним засобом формування узалежнень є створення атмосфери родинної любові, а також залучення дитини до соціально цінної діяльності, до розвитку її інтересів у спортивних секціях, музичних школах, танцювальних студіях, де можна себе реалізувати. Зазвичай успішна в обраному виді діяльності, щаслива в колективі ровесників дитина, що захищена

⁹⁵ Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprovsvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzheniya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/ (дата звернення: 15.07.2018).

вчителями, батьками, друзями, не потрапляє під згубний вплив Інтернет-знайомств, не шукає визнання в сумнівних компаніях, не осягає космічну енергетику в школах магії, щоб примножити гроші чи керувати іншими людьми тощо.

Таким чином, у початковій школі набувають актуальності технології формування вміння вчитися, організації успішної діяльності та ін.

3.4. Технології формування в учнів початкової школи вміння вчитися

Одним із найважливіших завдань у початковій школі є сформувати в учнів ключову компетентність – уміння вчитися впродовж життя. Зважаючи на значущість для досягнення життєвого успіху, ця компетентність визначена як необхідна для формування в кожного учня у «Європейській довідковій рамці ключових компетентностей для навчання впродовж життя», Концептуальних засадах реформування середньої освіти «Нова українська школа»⁹⁶, Державному стандарті початкової освіти⁹⁷.

Метою технологій, спрямованих на формування в учнів початкової школи вміння вчитися як ключової компетентності, є опанування вміннями і навичками, необхідними для подальшого навчання, організації власного навчального середовища, отримання нової інформації і застосування її для оцінювання навчальних потреб, визначення власних навчальних цілей та способів їх досягнення, навчання працювати самостійно і в групі⁹⁸.

Класики педагогіки, сучасні вчені, учителі створили численні статті, монографії, посібники, методичні розробки з формування вміння вчитися в учнів загальноосвітніх закладів загалом та в початковій школі зокрема. Проте потребує уточнення суть поняття і структура вміння вчитися як ключової компетентності.

⁹⁶ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

⁹⁷ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

⁹⁸ Там само.

Характеристика поняття та структура вміння вчитися

Існують різноманітні трактування поняття «вміння вчитися»: здатність організувати своє навчання та бути зосередженим і наполегливим у навчанні; опанування необхідними навчальними діями й операціями, здатність до самоорганізації; якість особистості, що містить мотивацію, готовність задовольняти індивідуальні та соціальні потреби пізнання тощо. На думку Я. Кодлюк, вміння вчитися – це ключова компетентність початкової загальної освіти, яка охоплює змістовий (знання про культуру розумової праці, про змістову основу загальнонавчальних умінь і навичок та про вміння вчитися як інформаційну цінність), мотиваційний (усвідомлення значущості знань, наявність стійкого інтересу до навчання), процесуальний (вміння організувати робоче місце, планувати навчальну діяльність, працювати з підручником; аналізувати, порівнювати, узагальнювати; здійснювати само- і взаємоконтроль) компоненти і формується в цілісному освітньому процесі школи першого ступеня, при чому ядром цієї компетентності є вміння працювати з підручником⁹⁹. Отже, вміння вчитися – це ключова компетентність, володіючи якою молодший школяр хоче вчитися, знає, як правильно навчатися, уміє ефективно організувати навчальну діяльність.

Інтерес до вміння вчитися є високим також у зарубіжній педагогіці. Польський науковець І. Комінарєць визначає його як цілеспрямоване, свідоме і систематичне здобуття знань, умінь і навичок, що сприяє формуванню нових видів діяльності й виникненню нових форм поведінки¹⁰⁰. Очевидно, обґрунтовуючи суть поняття, автор орієнтувався на дослідження знаного в Україні польського дидактика В. Оконя, який зазначав, що самонавчання – це одна з провідних форм діяльності людини, як і праця, гра, суспільно-культурна діяльність¹⁰¹.

⁹⁹ Кодлюк Я. П. Молодший школяр як суб'єкт навчальної діяльності. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету (серія: педагогіка)*. 2002. Вип. 4. С. 5.

¹⁰⁰ Kominarec I. *Pedagogika ogólna: podstawowe zagadnienia*. Częstochowa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej „Śląsk”, 2009. S. 54.

¹⁰¹ Kolber M. *Uczymy się, jak się uczyć – kilka uwag o umiejętności uczenia się*. URL: <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/1792/Magdalena%20Kolber%20Uczymy%20sie%20jak%20sie%20uczyc%20kilka%20uwag%20o%20umiejetnosci%20uczzenia%20sie.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 15.07.2018).

Історичні аспекти технології

Незважаючи на популярність у сучасній школі поняття «вміння вчитися», необхідно зазначити, що його історія налічує стільки ж років, як і сама школа.

Шляхи, способи, підходи до формування вміння вчитися відображені у творчості зарубіжних класиків педагогіки (Я. А. Коменського, Й. Г. Песталоцці, Ф. В. А. Дістервега) та українських (Г. Сковороди, К. Ушинського, В. Сухомлинського тощо).

Уміння вчитися В. Сухомлинський трактував як складне інтегроване утворення, яке поєднує бажання учня вчитися, його інтелектуальні, сенсорні та вольові якості. Важливим чинником розвитку цього вміння класик вітчизняної педагогіки вважав відповідальність, почуття обов'язку школяра, які в розвиненому вигляді мають бути згармонізовані (він писав про гармонію «Хочу» і «Треба»)¹⁰². Обґрунтована В. Сухомлинським система роботи щодо формування вміння вчитися потрактована сьогодні Я. Кодлюк як технологія¹⁰³.

Інноваційні підходи до вирішення проблеми вміння вчитися притаманні творчості Ш. Амонашвілі, який вважав, що навчити учнів можна й того, чого сам не вмієш, проте, навчивши дітей, і сам опануєш таке мистецтво: «...треба стерти у свідомості думку: «Вчити можна тільки того, чого сам навчений». У ній обман, і вона згубна. Натомість слід утвердити закон: «Навчаючи – вчимося». У ньому Істина, а вона рятівна. Тільки не забудемо додати до цього закону віру, надію, любов, щирість, красу і творче терпіння»¹⁰⁴.

Формуванню вміння вчитися у вітчизняній школі особлива увага приділялася у 80-х роках ХХ ст. Саме тоді в початковій освіті України запроваджено міжпредметну програму «Формування загальнонавчальних умінь і навичок», у якій наголошувалося, що для успішного проходження всіх етапів

¹⁰² Савченко О. Уміння учнів вчитися у дидактичній системі В. О. Сухомлинського. URL: file:///D:/Users/PC_User/Downloads/Psh_2013_9_3.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

¹⁰³ Кодлюк Я. П. Технологія формування в молодших школярів вміння вчитися в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 241–244.

¹⁰⁴ Амонашвили Ш. *Спешите, дети, будем учиться летать!* Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2004. С. 32.

навчальної діяльності учні початкових класів у співробітництві з учителем мають оволодіти такими загальнонавчальними вміннями і навичками: організаційними, загальнономовленнєвими, загальнопізнавальними і контрольно-оцінними (О. Савченко)¹⁰⁵.

Вагомий внесок для вирішення питань, пов'язаних із формуванням в учнів молодших класів цієї ключової компетентності, зробили українські вчені, а саме: Н. Бібік, І. Гавриш, Я. Кодлюк, О. Савченко, – які створили відомі наукові школи, присвячені вивченню проблем, пов'язаних з умінням вчитися в школі першого ступеня.

Обґрунтовану О. Савченко методику формування навчально-організаційних, навчально-мовленнєвих, загальнопізнавальних, оцінних і рефлексійних умінь молодших школярів разом із діагностичним інструментарієм сформованості вміння вчитися як ключової компетентності молодшого школяра цілком можна вважати освітньою технологією.

Окрім того, у рамках проекту «Інтелект України» розроблено технологію формування вміння вчитися в початковій школі (автор М. Ломберг), яка базується на запровадженні навчального предмета «Навчаємося разом».

Характеристика основних технологій формування вміння вчитися

В. Сухомлинський уперше представив формування вміння вчитися саме в початковій школі як технологічний процес. Спеціального терміна «технологія вміння вчитися» класик української педагогіки не використовував. Але він обґрунтував систему роботи щодо формування компонентів цього вміння: спостерігати явища навколишнього світу; читати; писати; думати; висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю. Педагог акцентував увагу на умовності такої структури: «Уміння думати тісно пов'язане з умінням спостерігати; уміння висловлювати думку починається з уміння спостерігати й уміння думати»¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Програми середньої загальноосвітньої школи 1–4 класи / [О. Я. Савченко та ін.]; М-во освіти УРСР. Голов. упр. шк. Київ: Рад. шк., 1986. 224 с.

¹⁰⁶ Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 4. С. 408.

Діяльність із формування цих умінь сьогодні розглядається як технологія.

Уміння вчитися у творчій спадщині В. Сухомлинського, зазначає Я. Кодлюк, починається з *уміння спостерігати*, стосовно якого Василь Олександрович акцентував увагу на таких моментах: вказував на його значущість, підкреслював важливість спеціального формування зазначеного вміння. Результативність активного спостереження педагог вбачав у формуванні в молодших школярів спостережливості та допитливості як важливих якостей особистості. Початкова школа, на думку В. Сухомлинського, має бути школою спостережливості¹⁰⁷.

В учнів молодшого шкільного віку важливо також сформувати *вміння читати*. Педагогічний колектив Павлівської школи під керівництвом В. Сухомлинського розробив спеціальну методику швидкого свідомого читання, яка давала змогу учневі зосереджуватися не лише на процесі читання, а й на змісті прочитаного. Обов'язковим елементом кожного уроку було зразкове, емоційно насичене, виразне читання вчителя, а потім діти читали самостійно, причому не тільки матеріал підручника, а й книжку, яка їм сподобалася. Для розвитку техніки читання педагог використовував різні засоби активізації навчальної діяльності учнів: колективне слухання (учень, який добре оволодів навичкою читання, читав текст, а клас слухав), малювання, складання книжок-картинок про природу тощо¹⁰⁸.

Формування *вміння писати* швидко, чітко і грамотно в технології В. Сухомлинського передбачає використання відповідної системи вправ для вироблення техніки і темпу письма. Дитина не лише повинна звертати увагу на процес письма, а й розуміти те, про що вона пише.

Уміння читати й писати тісно пов'язані з *умінням думати*. У Павлівській середній школі практикувалися уроки думки, під час яких поєднувалися праця душі, мислення й рук. Уроки думки часто відбувалися на природі, де діти могли ставити тисячі

¹⁰⁷ Кодлюк Я. П. Технологія формування в молодших школярів уміння вчитися в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 241.

¹⁰⁸ Там само. С. 242.

запитань. Оскільки праця думки неможлива без творчості, В. Сухомлинський залучав учнів до складання казок, творів, самостійного вивчення окремих тем.

Подорожі до джерел рідного слова сприяли формуванню в молодших школярів *уміння висловлюватися*. Пізнаючи найтонші відтінки предметів і явищ, учень може сказати щось своє, у слові (найчастіше у казці, поезії) виразити почуття, настрої¹⁰⁹.

У технології В. Сухомлинського визначено форми (уроки; Свята рідного слова, Свята книги; Куточки книги, Кімнати книги), методи (екскурсії в природу, ігри, проблемне навчання та ін.), засоби формування вміння вчитися, якими є книги (обов'язковою вимогою до дітей було за шкільні роки перечитати 200 книг із золотого фонду світової літератури), створення високого інтелектуального фону – постійний обмін знаннями в класі між учнями¹¹⁰ тощо.

У формуванні вміння вчитися важливу роль відіграє особистий приклад педагога. Тому В. Сухомлинський рекомендував учителям багато читати, передавати своє захоплення книгою школярам.

Актуальність проблеми вміння вчитися як ключової компетентності в початковій школі спонукала М. Ломберг розробити авторську технологію з його формування. Алгоритм дій цієї технології складають мотиваційно-ціннісний, змістовно-процесуальний, оцінно-результативний етапи, що відображено в таблиці 9.

¹⁰⁹ Кодлюк Я. П. Технологія формування в молодших школярів уміння вчитися в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 242.

¹¹⁰ Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія української школи і педагогіки: короткий виклад курсу: навчально-методичний посібник. Тернопіль: РВВ ТДПУ імені В. Гнатюка, 1999. С. 87–88.

Таблиця 9

Основні етапи технології формування в учнів початкової школи вміння вчитися як ключової компетентності

Назва етапу	Змістове наповнення етапу	Діяльність вчителя та Учні
Мотиваційно-оцінний	Розвиток мотивації до формування вміння вчитися як основи для досягнення життєвого успіху.	Організація бесід на теми про цінність сформованого вміння вчитися, виконання вправ із формування мотивації до навчання.
Змістовно-процесуальний	Вивчення предмета «Навчаємося разом».	Реалізація методів, виконання вправ, проведення бесід для формування організаційних, загальнонавчальних, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних умінь, якостей особистості, які дають змогу успішно навчатися, розвиток емоційного інтелекту тощо.
Оцінно-результативний	Діагностика сформованості компонентів уміння вчитися (мотиваційного, когнітивного, особистісно-діяльнісного і рефлексивно-корекційного).	Реалізація діагностичних методів.

Метою авторської технології М. Ломберг є становлення учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності¹¹¹. Такий школяр володіє комплексом якостей та вмінь, зокрема є зацікавленим у навчанні, має сформовані почуття відповідальності та обов'язку, уміє докладати вольових зусиль для досягнення позитивного

¹¹¹ Ломберг М. В. Формування в учнів початкової школи уміння вчитися як ключової компетентності : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2017. С. 104.

результату. У нього кожна річ має своє місце; він цінує власний час; уміє скласти матрицю Ейзенхауера, визначаючи важливі й неважливі, термінові та нетермінові справи; створювати щоденник справ, виокремлюючи гнучкі та жорсткі справи. Молодший школяр правильно розподіляє час у процесі виконання великих за обсягом справ/задач («справи-слони»: підготуватися до контрольної роботи, що буде за тиждень, прочитати великий об'єм тексту тощо). Він дотримується правил цілеутворення; уміє визначати мету, термін і обов'язкові та посилені щоденні дії для її досягнення; складає план реалізації цілей та вчасно його втілює; дотримується алгоритму досягнення цілей тощо. Учень уміє визначати причини труднощів (не виходить розв'язати задачу, запам'ятати вірші) та як їх усунути (отримати нові знання, тренувати пам'ять). Школяра необхідно навчити докладати зусиль, робити правильний вибір між «треба» і «хочу». Наприклад, коли хочеться дивитися фільми весь вечір, треба спочатку виконати домашнє завдання, а потім відпочивати.

Важливими є вміння працювати в команді (уважно слухати одне одного, поважати думку однокласників, чітко висловлювати свою думку, називати однокласників на імена, завжди бути доброзичливим, посміхатися, щиро радіти успіху друга, говорити ввічливо, допомагати в складній ситуації, захищати, підтримувати та підбадьорювати) та навички ефективного спілкування (використовувати принципи «Я-висловлювання», психологічного айкідо) тощо.

Сформованість умінь вчитися передбачає розвиток емоційного інтелекту дитини молодшого шкільного віку. Зокрема, це такі вміння: розпізнавати власні емоції та емоції близьких; виявляти причини виникнення певної емоції («Я засмутився, тому що...», «Мене лякає...», «Я радію через те, що...»); конструктивно, безпечно для оточення виражати негативні емоції; управляти своїми емоціями (приборкувати гнів, долати страх).

Згідно із задумом авторки технології, з 1-го класу кожний навчальний предмет повинен мати своїх головних казкових героїв: у «Людина і світ» є Центаврик, який завжди повідомляє учням щось цікаве та корисне, а в «Навчаємося разом» – це Розумниця, вона розповідає дітям, чому любить школу, навчатися, які існують правила відмінника та відмінниці. Також є спільні для всіх

навчальних предметів герої: Кнопочка (діти вчать її, як стати організованою); Незнайка, який робить помилки і не бажає навчатися; Поспішайка – неуважний герой; а також Знайка, Читайлик, які допомагають Розумниці навчати учнів.

Варто додати, що формування мотивації відбувалося в три етапи: формування знанневих мотивів, діяльнісних та особистісних. Тобто спочатку від головних героїв учні отримували знання (про організованість, увагу, правила відмінників), висловлювали свою думку, наприклад, про важливість та значення бути організованою людиною, потім доводили свою думку Незнайкові (вчили його бути уважним, організованим), у процесі виконання завдань самі набували цих якостей та вмінь.

Технологією передбачені виконання різноманітних вправ («Мій вибір», «Учитель», «Броунівський рух», «Ерудит», «Найкраща дикторська група», «Сорока і черепаха», «Повітряні кульки», «Знайди помилки диктора», «Піктограми», «Фотоапарат», «Кола на воді»), реалізація методів для розвитку мислення, пам'яті, уваги, мовлення, організаторських здібностей та організаційних умінь (фізкультхвилинки та хвилинки релаксації; ситуаційно-рольові ігри «Актор», «Фантазер»; дискусії та інші вправи), що дадуть змогу молодшим школярам сформувати вміння вчитися впродовж життя. Фрагменти уроків, під час яких реалізуються ці методи, представлені в додатку Г.

Метод формування вміння вчитися «Учитель»

Метод дає змогу сформувати мотивацію до навчання через виконання функцій учителя, розвинути мислення, пам'ять та комунікативні вміння.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням об'єднатися в групи, у кожній з яких обрати вчителя. Учень, який виконуватиме роль учителя, повинен ознайомитися з інструкцією до роботи і виконати завдання:

– Прочитай фрагмент тексту. Підкресли незрозумілі слова (якщо вони є). Підніми руку та з'ясуй у вчителя їхнє значення.

– Перекажи текст собі стільки разів, скільки потрібно, щоб вільно та зрозуміло розповісти учням.

– Сформулюй і запиши в робочому зошиті запитання до фрагмента, які ти поставиш учням.

– Перекажи фрагмент учням. Постав складені тобою запитання й запропонуєй переказати почуте. Працюєй з учнями стільки часу, скільки потрібно для засвоєння навчального матеріалу на «відмінно». Обов’язково підтримай і похвали учнів.

2. Підводячи підсумки виконання завдання, підкресліть успіхи своїх помічників-учителів.

Метод для розвитку мислення «Рюкзак»¹¹²

Метод дає можливість залучити кожного учня до роботи на уроці (виділити головне, визначити важливість уроку); внести в урок елемент гри, викликати зацікавленість до уроку; сприяє розвитку позитивних емоцій; надає вчителю інформацію про кожного учня, про те, які методи важливі учневі, які сподобалися; створює основу для розвитку мотивації на наступних уроках.

Організація роботи:

1. Запропонуєйте кожному учневі стисло записати на папері відповідь на запитання: «Які з тих знань, умінь, способів дій, що отримані на уроці, Ти візьмеш із собою для використання на інших уроках, у житті, при виконанні домашніх завдань, тематичного оцінювання тощо?» Аркуші з відповідями учні складають у рюкзак (тому й назва методу – «Рюкзак»).

2. Вибірково ознайомте клас із відповідями.

Вправи для розвитку пам’яті

«Фотоапарат»

Можливі декілька варіантів виконання цієї вправи.

Організація роботи:

I

1. Покажіть учням картку із зображенням і попросіть запам’ятати те, що там намальовано.

2. Діти повинні якомога детальніше описати малюнок.

¹¹² Гаряча С. А. Формування в учнів ключової компетентності «Уміння вчитися» відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: ЧОПОПП, 2014. С. 29. URL:

<http://library.ippro.com.ua/attachments/article/363/формування%20в%20учнів%20ключової%20комп..pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

II

1. Розкладіть на столі предмети (не більше 7) і запропонуйте дітям запам'ятати протягом 30 с., що де лежить.
2. Після цього перекладіть або замініть предмети.
3. Діти повинні виявити, що змінилося.

«Хто відгадає?»

Метод, окрім того, що розвиває пам'ять, сприяє розвитку кмітливості.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням вибрати одного однокласника, який виконуватиме роль вашого помічника.
2. Учень отримує завдання по пам'яті описати будь-який предмет у класі так, щоб інші діти відгадали, що це. При цьому дивитися на предмет не можна.
3. Підведіть підсумки виконання вправи і визначте переможця.

«Геометричний диктант»

Метод дає змогу поглибити знання про геометричні фігури.

Організація роботи:

1. Зачитайте назви геометричних фігур, попередньо попросивши учнів запам'ятати послідовність:
 - коло, квадрат, ромб, коло, трикутник;
 - трикутник, коло, квадрат, ромб, трикутник;
 - ромб, квадрат, трикутник, ромб, коло.
2. Учні повинні по пам'яті відтворити послідовність, намалювавши у зошиті відповідні геометричні фігури.
3. Підведіть підсумки виконання вправи.

«Хто більше?»

Метод дає змогу поглибити знання з інтегрованих тем.

Організація роботи:

1. Зачитайте певний уривок чи правило з підручника, попередньо запропонувавши учням запам'ятати текст.
2. Повідомте про проведення конкурсу на найдовший дослівно відтворений уривок.
3. Разом зі школярами визначте переможців.

«Агент 007»

Метод дає змогу розвинути позитивний емоційний стан.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням підвестися, подивитися на 2–3 перших парти впродовж 20 с. і запам'ятати розташування предметів на них.
2. Учасники виходять із класу, а «власники» парт змінюють розташування 2–3 предметів.
3. Після повернення учням потрібно розставити все, як було.
4. Підведіть підсумки виконання вправи.

3.5. Технології формування інноваційності та громадянських і соціальних компетентностей

Технології формування інноваційності та громадянської і соціальних компетентностей – це група освітніх технологій, що передбачають відкритість до нових ідей, активність у житті класу і школи, ініціювання змін у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо), формування знань, умінь, ставлень, що є основою компетентнісного підходу, забезпечують подальшу здатність успішно навчатися, провадити професійну діяльність, а також дбайливо ставитися до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей, дотримуватися здорового способу життя¹¹³.

3.5.1. Технологія колективного творчого виховання

Це одна з небагатьох технологій, яка зберігає актуальність за різних суспільно-економічних та політичних формацій. Адже в її основі цінності, які ніколи не втрачають значення: співпраця сім'ї та школи у вихованні дітей, партнерські стосунки учнів і вчителів, творення добра тощо.

Особливістю технології колективного творчого виховання є реалізація суспільно значимих справ у співпраці батьків, учителів та учнів. Вони здійснюють пошуки найоптимальніших шляхів вирішення спільних завдань. Виконання колективних творчих справ забезпечує формування суспільно активної, гуманної, творчої особистості.

¹¹³ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

Технологія колективного творчого виховання вважається особистісно зорієнтованою, оскільки педагоги разом з учнями та батьками знаходять такі справи, які враховують інтереси кожної дитини.

Трактування основних понять

Технологію колективного творчого виховання називають по-різному: орлятська педагогіка, педагогіка загальної турботи, методика колективного творчого виховання, методика колективних творчих справ. Термін «методика» є виправданим тоді, коли в технологічному процесі відсутні діагностичні процедури. Під час колективного творчого виховання їх проводять радше як виняток, оскільки точно виміряти рівень розвитку навіть однієї якості дитини майже неможливо. Технологія ж передбачає формування багатьох ключових якостей і компетентностей. Це патріотизм, колективізм, прагнення до виконання свого громадянського обов'язку, працелюбність, активність, ініціативність і підприємливість, відповідальність; гуманізм, добросердечність, дисциплінованість, мужність тощо. Для вимірювання рівня розвитку такої великої кількості якостей і компетентностей необхідні досконалі методики, які, на жаль, ще не створені. Отже, трактування колективного творчого виховання як технології є суперечливим.

Історичні аспекти технології

Автором технології є І. Іванов. Однак він відтворював у своїй діяльності окремі елементи педагогічних систем класиків педагогіки, зокрема реалізував ідеї С. Шацького про здійснення керованого впливу на соціальне середовище (педагогізація соціального середовища) та А. Макаренка про створення перспективних ліній, організацію зведених загонів тощо.

Технологія колективного творчого виховання розроблялася в 50-ті роки ХХ ст. у школах м. Ленінграда (нині Санкт-Петербурга). На початку 60-х років вона набула цілісного характеру й успішно поширювалася в інших навчальних закладах. У радянській школі її реалізовували піонерські та комсомольські організації, проте термін «технологія» щодо колективного творчого виховання не використовувався.

На сучасному етапі це одна з найпопулярніших технологій, зокрема й у початковій школі. Створюються нові види колективних творчих справ.

Види колективних творчих справ

Основними видами колективних творчих справ є: суспільно-політичні, трудові, екологічні, пізнавальні, спортивні, оздоровчі, художньо-естетичні, організаційні, благодійницькі тощо. Форми колективних творчих справ представлені в таблиці 10.

Таблиця 10

Види колективних творчих справ

Види колективних творчих справ	Форми діяльності
Суспільно-політичні	Диспути, круглі столи «Твоє майбутнє, моя Україно»; захист проектів «Мое місто у 2025 р.».
Трудові	Упорядкування та прибирання території школи, ділові ігри економічного спрямування.
Екологічні	Екологічні свята, толоки.
Пізнавальні	Віртуальні мандрівки краєм; аукціон знань, турніри ерудитів, інтелектуальний хокей; подорож у небувалі країни (утворення дитячої казкової держави).
Оздоровчі	«Зимові забави», «Веселі старты».
Художньо-естетичні	Літературний вечір; свято поезії; конкурс художньої самодіяльності; осінній бал.
Організаційні	День народження колективу; колективне планування роботи «Ми прогнозуємо своє завтра», ділова гра «Програма дій класу».
Благодійницькі	Благодійні ярмарки, збір іграшок для дитячого будинку.

У таблиці відображені окремі поширені форми роботи. Оскільки технологія реалізовується багато десятиліть, то, зрозуміло, завдяки колективній та індивідуальній творчості розроблено велику кількість різноманітних форм і методів спільної роботи учнів, батьків та педагогів. Створення суспільно зорієнтованих справ продовжується, особливо зараз, у зв'язку з відродженням ідей філантропізму та меценатства.

У роботі сучасної початкової школи доцільно реалізовувати різноманітні за спрямуванням та значенням для розвитку учнів колективні творчі справи. Як приклад, наводимо такі форми роботи: віртуальні мандрівки «Духовні святині України», «Найкраща у світі – моя Україна – у цілому світі одна», екологічне свято «Збережемо Землю», бал «Осінь-чарівниця», забави «Козацькому роду нема переводу».

Віртуальна мандрівка «Духовні святині України»

Віртуальну мандрівку за участю школярів, педагогів, батьків, представників духовенства доцільно здійснювати напередодні великих християнських свят для духовного очищення, наповнення серця радістю. Отже, на визначення цілей справи впливають релігійні традиції.

Реалізація діяльності передбачає створення ради справи та 6–7 інтерактивних груп. Рада справи складає сценарій заходу, допомагає кожній групі визначитися з вибором святині, рекомендує план виступів, встановлює регламент та місце проведення. Далі відбувається розподіл обов'язків між учасниками справи. До роботи груп долучаються вчителі та батьки, які допомагають дітям шукати інформацію та виготовляти презентації. На етапі проведення віртуальної мандрівки кожна група представляє історію духовної святині України, ілюструючи її невеликими фільмами чи презентаціями. Коментувати значення святині для духовного очищення допомагає священнослужитель.

Після завершення віртуальної мандрівки відбувається детальний аналіз справи. Продовженням віртуальної подорожі можуть стати реальне паломництво до однієї зі святинь, дії зі сприяння її відновленню чи реставрації.

Аналіз запропонованих форм роботи дає змогу простежити алгоритмічний характер колективного творчого виховання.

Алгоритм дій технології

Основні етапи технології та діяльність учасників на кожному з них представлені в таблиці 11.

Основні етапи технології колективного творчого виховання

Назва етапу	Діяльність учасників
1. Колективне цілеутворення.	Вибір колективної творчої справи.
2. Колективне планування справи.	— Створення ради справи; — розроблення плану роботи та сценарію.
3. Колективна підготовка справи.	Розподіл і виконання обов'язків з підготовки справи; визначення її тривалості.
4. Проведення справи.	Реалізація ролей.
5. Колективний аналіз.	Визначення досягнень та недоліків організації справи.
6. Найближча післядія.	Розробка перспектив подальшої спільної діяльності.

Одним із найскладніших завдань технології колективного виховання є *вибір справи*, яка б цікавила і школярів, і дорослих. Щоб його полегшити, доцільно організувати бесіди з батьками, педагогами, волонтерами, громадськими діячами краю про актуальні проблеми міста (села, селища), а також про позитивний досвід соціально цінної діяльності дитячих колективів. На етапі вибору колективної творчої справи ефективним є метод «Мозковий штурм».

Колективне планування справи передбачає розробку сценарію реалізації мети. На цьому етапі створюються рада справи або тимчасові ініціативні групи. Педагоги та батьки мають брати участь у спільній діяльності, щоб учні відчували себе співорганізаторами, а не виконавцями роботи. Учителі ненав'язливо пропонують своє керівництво, займаючи позицію старшого товариша, який вірить у можливості дітей. Під час спільної діяльності між учнями та їх учителями з'являється духовна єдність.

На етапі *проведення справи* виникають спільні емоційні переживання дітей, батьків і педагогів, створюється можливість для кожного учасника реалізувати свою роль.

Колективний аналіз передбачає визначення досягнень і недоліків організації справи. Аналіз дає змогу навчатися на власних помилках і використовувати набутий позитивний досвід.

Обов'язковим етапом технології колективного творчого виховання є найближча *підсліддя*. Вона передбачає визначення перспектив подальшої роботи.

Незважаючи на те, що технологія колективного творчого виховання була обґрунтована в середині ХХ ст., вона й сьогодні актуальна та потрібна. Сучасні педагоги доповнюють її новими елементами.

3.5.2. Технологія формування учнівського колективу

Одне з найскладніших завдань учителя в початковій школі – формування згуртованого колективу класу. Аналіз практики виховання учнів молодшого шкільного віку засвідчує, що знижується рівень активності дітей, недостатньо проявляються колективістські якості (безкорислива допомога, відповідальність, співпереживання, готовність поступатися), відбувається поділ колективу на окремі мікрогрупи, створюється негативний психологічний клімат, учні не відчувають себе комфортно в класі й незадоволені життям у школі¹¹⁴. Останніми роками вчителі все частіше говорять про поширення шкільного булінгу (образ та цькувань).

Актуальність проблеми формування колективу в початковій школі посилюється також у зв'язку з тим, що становище дитини в системі міжособистісних стосунків, яке вона займає в перших класах, згодом стає стабільним. Окрім того, діти у віці шести років досягли соціальної зрілості, щоб створювати органи учнівського самоврядування. Перший досвід діяльності в таких органах повинен бути позитивним. Формування почуття колективізму саме в учнів молодшого шкільного віку потребує неабиякої майстерності вчителя, адже чим менші діти, тим досконалішим має бути вплив колективу на особистість; навіть незначні помилки

¹¹⁴ Каменева Н. С. Колектив учнів початкової школи як проблема сучасної педагогічної практики. URL: <http://intkonf.org/kameneva-ns-kolektiv-uchniv-pochatkovoyi-shkoli-yak-problema-suchasnoyi-pedagogichnoyi-praktiki/> (дата звернення: 15.07.2018).

педагогів можуть спричинити суттєві відхилення, що вплинуть на подальше життя школяра.

Трактування основних понять

Слово «колектив» походить від латинського «colligo», що в перекладі означає «об'єдную», а латинське «collectivus» – «збирати», «об'єднувати». Термін «колектив» трактується як об'єднання людей, між якими є певні взаємовідносини. У тлумачному словнику української мови зазначено, що колектив – це сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю, спільними інтересами¹¹⁵. У цьому визначенні вказано на найважливішу ознаку колективу – спільна діяльність.

Будь-яка діяльність передбачає формулювання цілей і завдань, отже, можна стверджувати, що ознакою колективу є також наявність мети. Об'єднання школярів мають, окрім того, органи самоврядування. С. Гончаренко зазначає, що колектив – таке об'єднання учнів, життєдіяльність якого визначається цілями й завданнями, що впливають із потреб суспільного, колективного та індивідуального розвитку, у якому функціонує самоврядування, а стосунки між учнями (ділові й особисті) є гуманними, характеризуються взаємною повагою і відповідальністю, спільним прагненням до загального успіху¹¹⁶. Отже, у трактуванні терміна «колектив учнів» втілено його виховну функцію – виховання гуманізму, відповідальності, прагнення до успіху.

Історичні аспекти розвитку технологій формування дитячого колективу

Проблеми виховання дітей в колективі набули актуальності в кінці XIX ст. На важливість колективного виховання дітей вказували класики педагогіки: П. Блонський, С. Русова, В. Сухомлинський. Вони зазначали, що в колективі діти демонструють кращі результати навчання, праці, адже людина в присутності колективу краще запам'ятовує, стає кмітливішою; її м'язова й психічна енергія підвищуються. Причому надавати

¹¹⁵ Тлумачний словник сучасної української мови / уклад. І. М. Забіяка. Київ: Арій, 2007. С. 185.

¹¹⁶ Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. С. 170–171.

перевагу колективній роботі, як порівняти з індивідуальною, більш схильні саме молодші школярі. Їхнє перебування в колективі впливає навіть на такі елементарні функції, як дихання чи кровообіг. Відомо, що їдять діти в колективі краще, ніж на самоті. Перебування в колективі мобілізує, і робота стає більш організованою¹¹⁷.

Водночас визначні педагоги, психологи наголошували на складності колективних взаємин між учнями й попереджали про можливі негативні наслідки внутрішньоклективного спілкування. Однією з перших в українській педагогіці на негативні наслідки колективного виховання вказувала С. Русова, яка писала: «Не треба все ж таки забувати, що оточення дає дуже часто й небажані впливи, цілком негативні напрямки, нахили до злочинства»¹¹⁸. До таких висновків вона дійшла на основі аналізу результатів наукових розвідок учених, які вважали, що вплив соціального і фізичного оточення зумовлює формування середніх типів людей, нівелюючи, уніформуючи характери: усі переймають один від одного одяг, звичаї, розпорядок. Лише в деяких випадках обставини дитячого життя складаються так щасливо, що сприяють суцільному розвитку індивідуального характеру й дають цілком гармонійну і бажану для суспільства постать¹¹⁹.

Запобігати негативним чинникам колективного виховання закликав В. Сухомлинський. Він зазначав: «Ця наївна віра в якусь фантастичну силу колективу часто приводить учителів до розчарування. ...Досвід свідчить про те, що неправильне, спотворене (на жаль, інколи буває й таке) включення людини в суспільство призводить до того, що вона стає важко сприйнятливою до виховного впливу інших людей, а інколи зовсім втрачає здатність бути виховуваною в рамках нормальних, ефективних щодо інших дітей, засобів впливу»¹²⁰.

¹¹⁷ Блонский П. П. Психология младшего школьника / под. ред. А. И. Липкиной, Т. Д. Марцинковской. Москва: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «Модэк», 1997. С. 353-354.

¹¹⁸ Русова С. Нова школа соціального виховання. *Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн.* / за редакцією Є. І. Коваленко; упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: Либідь, 1997. Кн. 2. С. 45.

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Київ: Вид-во «Радянська школа», 1971. С. 43-44.

Для профілактики негативного впливу колективу на особистість учня молодшого шкільного віку необхідно з перших днів перебування дітей у школі створювати згуртований колектив, використовуючи технології формування дитячого колективу, які розроблені як в українській, так і в зарубіжній педагогіці.

Характеристика основних етапів технології

Є різні підходи щодо визначення основних етапів формування учнівського колективу. Їх виокремлюють на основі характерних дій керівника та учнів, а також на основі якостей, властивих колективу на певному етапі його розвитку.

Історично однією з перших технологій формування дитячого колективу є технологія А. Макаренка. Український педагог виділив чотири етапи формування колективу:

- перший – колективу немає, існує диктат керівника;
- другий – посилення впливу активу, який бере на себе частину повноважень керівника;
- третій – створення органів самоврядування;
- четвертий – кожен член колективу перебуває на рівні самовиховання; він сприймає загальноприйняті вимоги як вимоги до себе.

Для формування колективу школярів учитель початкової школи може орієнтуватися на рівні розвитку учнівського колективу, назви яких відображають характерні якості класу на кожному етапі його становлення:

- «розсип піску»;
- «м'яка глина»;
- «мерехтливий маяк»;
- «пурпурове вітрило»;
- «розпалений смолоскип»¹²¹.

Основні етапи технології з властивими для них діями учасників представлені в таблиці 12.

¹²¹ Лутошкин А. Н. Эмоциональные потенциалы коллектива. Москва: Педагогика, 1988. С. 28–30.

Таблиця 12

Основні етапи технології формування учнівського колективу

Назва етапу	Діяльність учасників
1. «Розсип піску».	— Організація знайомства. — Обмін інформацією. — Формування привабливого образу школи.
2. «М'яка глина».	— Поглиблення знайомства. — Вибори активу. — Створення планів діяльності. — Налагодження взаєморозуміння.
3. «Мерехтливий маяк».	— Утвердження активу класу. — Реалізація планів діяльності. — Подолання нестабільності колективу. — Формувати емоційно-вольової та інтелектуальної єдності класу.
4. «Пурпурове вітрило».	Активна самореалізація кожного члена колективу.
5. «Розпалений смолоскип».	— Розвиток дитячого самоврядування. — Реалізація суспільно значимої діяльності. — Розвиток потреб у самовдосконаленні.

Початковим етапом розвитку колективу є *«розсип піску»*. У такому класі діти перебувають наче всі разом і водночас кожен окремо, що нагадує пісок, який складається з безлічі піщинок. В учнів на цьому етапі ще немає спільних інтересів, справ. Завдання вчителя полягає в тому, щоб задовольнити потребу школярів та їх батьків в інформації про норми, вимоги, режим, зміст, форми діяльності, традиції нового колективу; вивчити індивідуальні особливості учнів, здобутки їх родин.

Методами, які дають змогу вчителю зібрати інформацію про кожного учня або про сім'ю, є: інформаційна анкета, індивідуальні бесіди, тестування, аналіз документів школяра, щоденника педагогічних спостережень тощо.

Орієнтовні методи роботи з класом: «Знайомство», «Сімейні історії», «Крісла», «Автопортрет», «Пізнай мене і зрозумій мене», «Прогноз погоди», «Комплімент», «Кольорові фігури», «Пора року», «Пошукай когось, хто...».

«Знайомство»

Педагог пропонує учням познайомитися. Для цього можна скористатися одним чи декількома варіантами:

1. *Коротка розповідь.*

Учитель пропонує кожному учневі назвати своє ім'я, коротко розповісти про себе (сім'я, місце проживання, захоплення тощо). Починається знайомство за бажанням, а потім діти висловлюються по колу, не пропускаючи нікого. Учитель теж повинен розповісти про себе і не забувати дякувати кожному учневі.

2. *Історія імені.*

Учитель пропонує учням назвати своє ім'я та розповісти його історію.

3. *Ім'я та характер.*

Учитель пропонує учням назвати своє ім'я та рису характеру (таку, що подобається в собі, позитивну), яка починається на першу літеру імені. Можна продемонструвати рису за допомогою пантоміми. Необхідно пам'ятати про порядок проведення, визначений у варіанті 1.

4. *Я пишуся.*

Учитель пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та продовжити речення «Сьогодні я пишуся...». Необхідно пояснити, що пишатися можна будь-якими своїми рисами. Якщо хтось із присутніх відмовиться висловлюватися, його пропускають, однак повертаються до нього після того, як завершиться коло. Зазвичай такий учень знає, що буде говорити.

5. *Я змінюю своє ім'я.*

Учитель пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та ім'я, яке цей школяр хотів би мати, і за бажанням пояснити свій вибір.

6. *Я через 10 років.*

Учитель пропонує кожному учневі назвати своє ім'я та поміркувати, які зміни в житті відбудуться з ним через 10 років.

«Сімейні історії»

Учитель пропонує учням представити себе за допомогою стислої історії про сімейні традиції, анекдоти тощо. Залежно від кількості учнів діти можуть ділитися своїми історіями в парах, малих чи великих групах.

Після розповідей у групах учитель підсумовує роботу, акцентуючи увагу на розмаїтості класу (кожний має історію і може розповісти, ким він є, що цінує тощо).

«Крісла»

Учитель та учні розміщують крісла по колу, причому кількість крісел має бути на одне менша, ніж дітей. «Зайвий» школяр стає в центр кола та говорить що-небудь про себе. Наприклад, «Моє улюблене заняття – малювання», «Я маю трьох братів», «Я відвідую секцію з футболу» і т. д. Той, кого стосується ця фраза, повинен поступитися стільцем і сказати наступне твердження.

Після гри вчитель запитує учнів, що нового вони дізналися про клас, чи не виникло бажання вибрати нове заняття, яке є улюбленим для однокласників.

«Автопортрет»

Учитель пропонує учням намалювати самих себе, сконцентрувавшись на власній неповторності та індивідуальності. Малюнок може бути гумористичним, схематичним, абстрактним тощо. Головне, щоб учні впізнали, хто на ньому зображений, тобто в автопортреті треба втілювати передусім свої особливі риси.

Учитель збирає малюнки, перемішує їх, щоб ніхто не бачив, кому який автопортрет належить. Кожному з учнів педагог вручає один із малюнків, стежачи, щоб нікому не попався його власний портрет. Діти відгадують, хто з учнів класу зображений на малюнку. Підводяться підсумки, здійснюється рефлексія.

«Прогноз погоди»

Учитель пропонує учням розповісти про свій емоційний, душевний стан «мовою» прогнозу погоди, тобто якими погодними ознаками можна охарактеризувати їхній внутрішній стан саме сьогодні: який порі року відповідає; похмуро чи ясно; вітряно чи тихо; чи є опади; який час доби; яка температура (щодо встановлення температури висувається вимога – визначити її в інтервалі від 0 до +10°C). Варто, щоб педагог першим запропонував свою розповідь, задавши певний алгоритм опису.

Кожен учасник почергово (за годинниковою стрілкою) розповідає про свій внутрішній стан. Останню ознаку

(температуру) педагог фіксує маркером (крейдою) на аркуші паперу (дошці).

Після того, як висловилися всі учасники, педагог сполучає всі позначки температури в графік. Коли графік побудований, учитель запрошує учасників взаємодії проаналізувати зображення. Підводячи підсумки, педагог відзначає, що кожен з учнів є індивідуальністю, має право на свій емоційний стан, світосприйняття, а побудований графік підтверджує це.

«Кольорові фігури»

Наперед учні виготовляють різноманітні фігури на кольоровому папері (квіти, фрукти, овочі, предмети, тварини тощо); кожна фігура представлена в 2–3 екземплярах різного кольору. Учитель розкладає кольорові фігури. Учні пропонується з багатьох фігур вибрати одну, яка за формою та кольором відповідає їх індивідуальності або сьогоднішньому душевному, емоційному стану, і пояснити свій вибір. Учитель також повинен вибрати одну з фігур, обґрунтувавши, що символізують для нього колір і форма вибраної фігури.

Метод дає змогу відзначити індивідуальність кожного учасника.

«Пізнай мене і зрозумій мене»

Аркуш із чоловічком, який просить: «Пізнай мене і зрозумій мене» – ефективний спосіб отримати інформацію про учнів, особливо коли педагог працює з незнайомим колективом.

Учитель пропонує учням записати на листочку інформацію про себе за запропонованими пунктами (люблю, коли; не люблю, коли; мрію; хочу; мені не вистачає; пишаюся; радію, коли; сумую, коли; люди, яких ціную і якими захоплююся, бо; тощо).

Метод забезпечує можливість висловитися всім учасникам, зокрема тим, які не люблять або соромляться говорити про себе.

Після завершення вправи педагог може розмістити заповнені листки на великій дошці і використати їх під час зустрічі з батьками або подальшої роботи з дітьми.

Я люблю, коли

.....
.....
.....

Подивися, яким я є

Я не люблю

.....
.....
.....

Я мрію

.....
.....
.....

Я радію, коли

.....
.....
.....

Я пишаюся

.....
.....
.....

Люди, яких
я ціную

.....
.....
.....
.....

Я хочу

.....
.....
.....

Мені не
вистачає

.....
.....
.....

Я сумую,
коли

.....
.....
.....

«Комплімент»

Усім учасникам взаємодії вчитель пропонує сісти в коло і пояснює суть методу: кожний учень почергово (за годинниковою стрілкою) робить сусіду справа комплімент. Педагог розпочинає вправу. Усі наступні учасники почергово роблять комплімент сусіду. Останній з учасників робить комплімент педагогу. Організовується рефлексія взаємодії.

«Пора року»

Учитель пропонує учням почергово сказати голосно, у якій порі року вони народилися. Далі вчитель створює групи: весна, літо, осінь, зима. Кожна група сідає окремо. Розмовляючи між собою, учні шукають спільні й відмінні риси, які записують на аркуші паперу. Коли кожна група виконала завдання, учасники розвішують аркуші на дошці, а лідери почергово називають спільні риси (інтереси, уподобання, хобі тощо), а також специфічні якості кожного з учасників групи.

«Пошукай когось, хто...»

Учитель пропонує учням на спеціально підготовлених аркушах, розділених на частини, записати:

- посередині – своє ім'я;
- на краях – улюблену книжку; улюблену страву; улюблену постать (ідеал); улюблений колір; інтереси, хобі (можна виписати інші характеристики).

Після виконання цього завдання учням треба знайти однокласників зі схожими вподобаннями, зацікавленнями тощо.

Другий етап розвитку колективу називається *«м'яка глина»*. Така назва засвідчує, що колектив можна успішно формувати подібно до того, як із глини виробляють необхідні предмети. У класі, який перебуває на цьому рівні розвитку, помітні перші зусилля згуртування. Стосунки між дітьми можуть бути як дружлюбними, так і конфліктними. Учні за власною ініціативою рідко допомагають один одному. Хорошого організатора ще немає або йому важко проявити себе.

На цьому етапі дуже важливо дати можливість кожному висловитися. Необхідно виробити плани діяльності на найближчу та далеку перспективу. Оскільки в дітей ще немає напрацювань і досвіду спільної діяльності, дискусія може перерости в конфлікт. Організація заходу чи справи нерідко зупиняється на етапі підготовки.

Основними завданнями вчителя є: реалізувати процес поглиблення знайомства; організувати спільну діяльність у дитячому та батьківському колективах для визначення цілей,

завдань, принципів, законів життя класу; розвивати навички доброго слухача.

На етапі «м'яка глина» необхідно обов'язково провести батьківські збори, які сприятимуть взаєморозумінню між учителем та батьками, співробітництву школи і родин учнів. Формуванню довірливих стосунків допоможе класна газета «Портрет класу», створена школярами разом з учителем.

На цьому етапі доцільно реалізувати такі методи: «Павутиння», «Бажано. Обов'язково. Не можна», «Дві правди й одна брехня», «Екскурсія старими вулицями міста».

«Павутиння»

Учитель пропонує учням сісти в одне велике коло. Пояснює, що під час виконання цієї вправи в кожного буде можливість назвати своє ім'я та розповісти про себе щось особливе. Школярі протягом однієї-двох хвилин мають вирішити, що говоритимуть.

Педагог просить одного учня почати, назвавши своє ім'я та повідомивши щось про себе (наприклад: «Мене звать Антон, у мене чудова пам'ять»). Потім цей школяр повинен міцно взятися за кінчик довгої мотузки (вовняної пряжі), а весь клубок перекинути (або перекотити на підлозі) кому-небудь навпроти в колі. Учні продовжують цей процес доти, поки не висловляться всі (якщо хтось не хоче говорити, він має право сказати: «Пропускаю» і розповісти про себе після всіх) і не утвориться своєрідне «павутиння зв'язків» із пряжі.

«Бажано. Обов'язково. Не можна»

Учитель об'єднує учнів у малі групи. Кожна з груп отримує великий аркуш паперу і завдання: визначити норми поведінки в класі за такими критеріями: «У нашому класі бажано...», «У нашому класі обов'язково...», «У нашому класі не можна...». Напрацьовані правила кожна група записує на свій аркуш. Наприкінці всі групи презентують результати роботи.

Учитель пропонує знайти ті правила, які співпали у всіх групах, і виписати їх на окремий аркуш паперу. При цьому зміст і формулювання правил уточнюються й обговорюються.

Усі учні можуть доповнити список тими нормами, які були запропоновані групами раніше, але не ввійшли до загального списку, або запропонувати зняти якесь правило.

Після обговорення школярі приймають правила шляхом голосування.

«Дві правди й одна брехня»

Цим методом можна скористатися для поглиблення знайомства школярів.

Учитель пропонує кожному учневі написати про себе три речення: як ви любите проводити вільний час; обов'язки, які доводиться виконувати вдома; хобі тощо. Два з цих тверджень мають бути правдивими, а одне – ні. При цьому брехня має бути схожою на правду, а правдиві твердження мусять бути неправдоподібними.

Кожен учень по чергово зачитує свої речення, а інші учні класу (або малої групи) повинні здогадатися, котре є неправдою.

«Експерсія старими вулицями міста»

Учитель пропонує учням піти разом на прогулянку старими вулицями міста, а потім обговорити побачене.

Така експерсія дає змогу спостерігати за школярами в неформальній обстановці. При цьому виявляються здібності окремих учнів та неформальних лідерів. Учитель може довідатися, чи вміють діти слухати, зрозуміло висловлювати свої думки, самостійно робити висновки, наскільки вони товариські.

Успішна діяльність педагога, батьків та учнів на етапі «м'яка глина» завершується переходом до наступної стадії розвитку колективу – *«мерехтливий маяк»*. Така назва символізує нестабільність колективу: світло маяка періодично то з'являється, то зникає.

Учні турбуються про те, щоб кожен у колективі йшов правильним шляхом. На цьому етапі переважає бажання спільно трудитися, допомагати один одному, бути разом. У класі є на кого покластися, його актив авторитетний.

Учні в колективі цього рівня розвитку реалізують стратегію і тактику своєї поведінки. Час від часу можуть виникати

напруження і навіть конфліктні ситуації між різними групами учнів: дівчатами і хлопцями, фізично сильними і слабкими тощо.

Мета вчителя полягає у формуванні емоційно-вольової та інтелектуальної єдності класу. Для цього він повинен вивчити ступінь комфортності самопочуття кожного учня і динаміку міжособистісних взаємин; забезпечити взаємозалежність результатів діяльності і зусиль кожного члена колективу; створити можливість для переживання стану незадоволення розгрупованістю, недостатньою єдністю; організувати різноманітну діяльність, яка дає змогу виявити лідерство учнів; надати можливість вільного висловлювання і спільного обговорення будь-якої думки.

Ефективними формами, які дають змогу реалізувати завдання етапу, є: тематична класна година «Портрет однокласника», диспут «Я і мій клас», телеміст учнів і батьків «Від чого залежить успіх», свято «День народження класу».

На цьому етапі доцільно реалізувати такі методи: «Важкі ситуації», «Подаруй квітку», «Тасмні таланти», «Незакінчені речення».

«Важкі ситуації»

Учитель об'єднує клас у невеликі групи з 3–6 учнів. Завдання кожної групи – детально розповісти про основну проблему, з якою вони стикаються в школі чи вдома, й описати її на аркуші паперу. Після завершення роботи представник групи повинен розкрити суть проблеми класу. Учні можуть ставити запитання, щоб детальніше довідатися про складну ситуацію.

Далі кожна група має запропонувати свій варіант вирішення проблеми. Учні класу повинні прийняти рішення, як найоптимальніше діяти.

«Подаруй квітку»

Учитель першим дарує квітку комусь із присутніх і обґрунтовує свій вибір. Після цього всі учні по черзі дарують одне одному квітку, супроводжуючи подарунок відповідними поясненнями.

«Тємні таланти»

Учитель роздає маленькі аркуші паперу та просить учнів написати щось одне, що їм подобається робити і чого однокласники, напевно, не знають. Коли школярі завершать роботу, педагог збирає аркуші, перемішує їх і роздає, слідкуючи, щоб ніхто не одержав свою записку. Учні почергово намагаються знайти «власника» прихованого таланту.

Згодом відбувається обговорення: чи вдалося учням виконати завдання, що нового вони дізналися про своїх однокласників.

«Знайди собі подібного»

Вправа спрямована на розвиток умінь спілкуватися, знаходити й підтримувати друзів.

Для цього учні встають у коло. Учитель просить їх заплющити очі й не розмовляти між собою. Педагог прикріплює учням на спину один із маленьких малюнків (сонечко, хмарка, квітка, серце). Найбільш комунікабельній і товариській дитині має дістатися малюнок грозової хмари (він є тільки один). Учитель дає завдання дітям: знайти «собі подібного» і зайняти відповідні місця за столами (кожен «малюнок» має свій стіл). Розмовляти при цьому не можна. Тому один учень повинен допомогти двом іншим, привівши їх до столу з таким самим малюнком, як і на їх спинах.

Учитель звертає увагу дітей, що один учень (той, у кого намальована грозова хмара) залишився без пари, й обговорює з ними питання: «Як почуває себе той, хто залишився один і без друзів?»

Після виконання вправи необхідно провести обговорення:

- Які труднощі ви відчули під час виконання вправи?
- Чи змогли б ви впоратися без допомоги й підтримки?
- Який малюнок у вас на спині?

«Знайди друга»

Метод спрямований на те, щоб допомогти дітям знайти друзів через вивчення їх інтересів і здобутків. Окрім того, він спонукає до визначення нових цілей, включення в різні види діяльності, досягнення успіхів.

Учитель обирає помічника (найбільш комунікабельну дитину), який допомагає вибрати із запропонованих стільки малюнків, скільки є пар учнів у класі. Якщо комусь не вистачає пари, то помічник учителя також бере участь у грі. Малюнки необхідно розрізати приблизно навпіл, розкласти на столі, перемішати й прикрити серветкою. Кожен учень витягує половинку малюнка, не показуючи іншим, що там зображено. Далі діти по черзі описують своє зображення й намагаються знайти, у кого друга половинка малюнка. Учні з половинками одного малюнка об'єднуються в пари.

Діти в парі отримують завдання створити портфоліо досягнень друга. На виконання завдання відводиться від одного до восьми місяців. Терміни виготовлення портфоліо визначаються учнями за взаємною згодою.

Після виготовлення портфоліо учні в парі аналізують, чи вдалося їм подружитися.

«Незакінчені речення»

Учитель зачитує початок речення, а школярі за чергою завершують його. Наприклад, початок речення може бути таким: «Збираючись у школу щодня, я думаю, що...», «Коли я згадую прожитий день, прийшовши додому, то...», «Шкода, що в нашій школі не можна...».

Метод дає змогу визначити рівень задоволення життям у класному колективі.

Поглиблення розвитку дитячого колективу зумовлює перехід до етапу *«пурпурове вітрило»*, на якому школярі діють за принципом «один за всіх, і всі за одного». На цьому етапі виразно помітна згуртованість класу. Діти відчують гордість за свій колектив, захищеність, упевненість у ньому. Проте трапляються ситуації, коли учні не готові долати перешкоди.

Завдання вчителя полягає в організації діяльності, яка забезпечує активну самореалізацію учнів класу на користь шкільного колективу: створення умов, у яких можна «вивести з тіні» і реалізувати можливості дітей, котрі поки що є спостерігачами; підтримка всіх ініціатив школярів.

Учитель на цьому етапі виконує роль консультанта.

Ефективними формами роботи, які варто реалізувати, є: психолого-педагогічний тренінг, вечір пісні і поезії, рольова дискусія, тематична класна година «Людина – відкрита система», квест «Традиції і легенди нашої школи», захист проєктів «Майбутнє починається зараз».

На цьому етапі можна скористатися методом «Герб».

«Герб»

Учитель пропонує учням заповнити «віконечка» у схематично зображеному гербі, відповідаючи на подані ним запитання. Він наголошує на тому, що необхідно зображувати відповіді у вигляді малюнка, схеми, умовної позначки. Для кожного питання виділено «віконечко», а для останнього – стрічка під гербом.

Пропонуються такі запитання:

- дві речі, які я роблю найкраще;
- мій найбільший успіх у житті;
- я очима батьків і вчителів;
- я очима друзів;
- моя найбільша мрія;
- три слова, які я хочу почути на свою адресу;
- мій життєвий девіз.

Учитель просить когось із учнів відкрити одне «віконечко», описати зображення та його значення. Діти висловлюються по колу.

Через нестачу часу можна не відкривати всі «віконечка», а одне чи декілька за бажанням учнів.

Обов'язково необхідно провести рефлексію вправи за запитаннями: як вам працювалося; які думки та почуття викликала у вас ця вправа?

Педагог пропонує залишити герб на згадку, тому що в майбутньому думки учнів про себе можуть змінитися.

Завершальним етапом розвитку дитячого колективу є «розпалений смолоскип», що символізує живий вогонь, який горить завдяки особливому «паливу»: тісній дружбі, єдиній волі, чудовому порозумінню, діловому співробітництву, відповідальності не лише за себе, а й за весь колектив.

На цьому етапі колектив загалом і кожен учень зокрема усвідомлюють як цілі, так і мотиви діяльності. У класі добре розвинуте самоврядування, завдяки якому школярі постійно пропонують та реалізують соціально цінні ідеї.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб організувати пошук об'єктів суспільної турботи, створювати умови для формування в учнів навичок вирішення соціальних проблем, підтримати потребу кожного школяра в самовдосконаленні.

Ефективні форми роботи на цьому етапі: операція «Сюрприз», тематична класна година «Естафета поколінь», акції «Подарунок школі» і «Подарунок місту».

На цьому етапі можна скористатися також методами «Знайди собі супутників», «Допоможи здійснити мрію» тощо.

«Знайди собі супутників»

Учитель пропонує учням уявити, що вони здійснюють захоплюючу подорож до одного із чудес світу чи України (займаються пошуками скарбів).

З учнів класу необхідно вибрати для себе супутників та, наскільки це можливо, розподілити між ними ролі (кількість вибраних дітей не регламентується).

«Допоможи здійснити мрію»

Учитель пропонує учням пригадати, про яку важливу справу свого життя вони мріють та який суспільно значущий проект хотіли б здійснити.

Кожен учень повинен вибрати однокласників, які будуть сприяти досягненню мети, та визначити, які функції вони виконуватимуть. Учителю необхідно прослідкувати, щоб утворені групи були приблизно однаковими за кількістю учасників.

Модель проекту варто реалізувати в мультимедійній презентації, яку допомагатимуть виготовити вибрані учнем для допомоги однокласники.

Розглянуті методи, вправи й ігри описані С. Кашлевим, Б. Кубічек, О. Лепневою, О. Пометун, А. Соценко, О. Стребною, Є. Тимошко та адаптовані авторами пропонованого посібника.

3.5.3. Технологія «Організація успішної діяльності»

Питання успіху, успішності є особливо актуальними в останні декілька десятиріч, адже не виникає сумніву, що успішна особистість формує і розвиває таке саме суспільство. Часто успіх ототожнюють із матеріальною незалежністю і щастям, проте це не завжди так. В історії людства відомі випадки, коли славетна особистість не стала заможною (швейцарський педагог Й. Г. Песталоцці, українська художниця М. Примаченко тощо). Однак у сучасному житті інтерес до організації успішної діяльності і до законів, які лежать в її основі, постійно зростає: це засіб життєвої самореалізації, а часто ще й матеріального достатку; механізм формування ключових компетентностей у закладах освіти, зокрема й початкових школах.

Вік дитини, коли важливою проблемою її життя стає досягнення успіху, постійно знижується. Сьогодні ми все частіше говоримо про успішність дошкільників, учнів молодшого шкільного віку. Сім'я і школа стають партнерами дитини під час визначення нею цілей, вибору видів діяльності, аналізу результатів.

Зважаючи на актуальність, проблеми створення умов для формування успішності в закладах початкової освіти, гендерних аспектів досягнення успіху активно досліджуються сучасними науковцями. Один із напрямів наукових розвідок – створення понятійно-категоріального апарату в галузі успішної діяльності.

Трактування основних понять

Успіхом називають позитивний наслідок роботи, удачу, що супроводжуються переживанням позитивних емоцій від реалізації мети. Трактування цього поняття відрізняється залежно від того, якого віку дитина, що його досягає. Наприклад, молодший школяр не може себе об'єктивно оцінити без допомоги дорослого. Отже, *успіх дитини молодшого шкільного віку* – це досягнення бажаної мети (суб'єктивна складова) як результат прикладених розумових чи фізичних зусиль та виправдання очікувань оточення

(об'єктивна складова). Стверджувати, що учень початкової школи є успішним, можна за умови співпадання цих складових успіху¹²².

Вітчизняні та зарубіжні науковці акцентують увагу на суперечностях у трактуванні успіху: те, що одні вважають успіхом, інші можуть сприйняти, як невдачу. Залежно від обставин, учитель може вважати успіхом «відмінні» та «добрі» оцінки учнів або відсутність незадовільних, збільшення кількості учнів у школі або заборону її закриття тощо.

У закладах освіти, окрім терміна «успіх», використовується «успішність» – наявність успіхів у певних видах діяльності. Успішність є соціальною якістю, оскільки її оцінюють людина та оточення на основі сучасних суспільних норм, звичаїв, цінностей, еталонів¹²³.

Успішна дитина в початковій школі – це учень, який, досягнувши визначених цілей, отримує схвальну оцінку ровесників, батьків, учителів. Усвідомлення значення успіху в житті людини спонукає навчати дітей *організації успішної діяльності*. Це така соціально ціннісна (визнана) діяльність, результат якої відповідає визначеній меті.

Історичні аспекти технології

Проблема успіху та його досягнення інтенсивно розроблялася вченими з часів епохи Відродження. У XVII ст. Я. А. Коменський намагався вдосконалити навчальну діяльність. Він створив велику дидактику – універсальне мистецтво навчати всіх усьому так, щоб неуспіху бути не могло.

Засновником теорії «правильної діяльності» (хорошої роботи) є польський філософ і логік Т. Котарбинський, який розвивав її із середини 50-х років XX ст. Він започаткував праксеологічний підхід як особливий спосіб аналізу людської діяльності щодо її цілевідповідності, раціональності, ефективності. Термін «праксеологія» вперше використав французький філософ та історик А. Еспінас у другій половині XIX ст., запропонувавши ідею створення окремої навчальної дисципліни про чинники

¹²² Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 29.

¹²³ Там само. С. 36.

підвищення ефективності діяльності. Вагомий внесок у розвиток цієї науки зробили вітчизняні вчені, зокрема у 20-х роках ХХ ст. праксеологічні ідеї обґрунтував український економіст-математик Є. Слущкий.

Завдяки розвитку в громадян праксеологічних умінь можна вирішувати соціальні проблеми країни. Цей висновок зроблено на основі виявленого американським психологом Д. МакКлелландом зв'язку між потребою особистості в успіхові та економічним зростанням суспільства¹²⁴.

Спроби встановити залежність між наполегливістю в досягненні успіху та суспільним прогресом зробив російський фізіолог І. Павлов. Він вважав, що існує особливий інстинкт успіху, який може бути виражений у представників різних націй більшою чи меншою мірою. Наприклад, цей інстинкт краще розвинутий у людей, що належать до єврейської та англосаксонської націй, ніж у представників російської. Учений вважав, що вчителі та батьки мають допомагати формувати інстинкт успіху: «Якщо кожен з нас буде плекати цей інстинкт у собі як дорогоцінну частину своєї сутності, якщо батьки і все учительство всіх рангів зроблять своїм головним завданням зміцнення і розвиток цього рефлексу в масі, якою опікуються, якщо наша громадськість і державність відкриють широкі можливості для практики цього рефлексу, то ми станемо такими, якими повинні і можемо бути, судячи з багатьох епізодів нашого історичного життя та з деяких злетів нашої творчої сили»¹²⁵.

Одна з перших технологій успіху, відомих у педагогічній практиці, – це педагогічна технологія С. Френе. Його школу ще називають «Школою успіху і радості». Технологія С. Френе передбачала чітке і детальне планування діяльності учнів. Кожна дитина в школі з допомогою вчителя складала індивідуальний план, де було чітко передбачено обсяг навчальної роботи, який мав бути виконаний за тиждень. Щоп'ятниці школярі аналізували, чи вдалося їм виконати заплановане («Підсумок мого тижня»), користуючись умовними позначками:

– зеленим кольором: я виконав індивідуальний план цілком;

¹²⁴ Лукашевич Н. П. Самоменеджмент: как достигнуть успеха в деловой карьере. Харьков: ОКО, 1998. Кн. 1. Деловая карьера: путь к успеху. С. 88.

¹²⁵ Щербатых Ю. В. Психология успеха. Москва: Эксмо, 2004. С. 77–78.

- оранжевим: мені не вдалося цілком виконати свій план;
- червоним: мені не вдалося виконати свій план, і я потребую допомоги на наступний тиждень¹²⁶.

Школа мала багато переваг, як порівняти з традиційними закладами, а саме: уроки-прогулянки, розвиток мислення, використання природного методу навчання, єдність розумового та морального виховання, застосування механічної праці, демократизація шкільного життя та ін.

Значенню успіху в становленні особистості приділяв увагу американський педагог В. Глассер. У структурі базових потреб особистості він на перше місце ставив потребу в любові та почутті власної гідності; причиною всіх невдач, відповідно, є недостатня любов батьків і вихователів до дитини (яка ґрунтується на повазі до особистості дитини, знанні її інтересів, прагнень, на вмінні вчасно надати їй допомогу, дружню пораду) та занижена самооцінка¹²⁷.

Інтереси дитини, її прагнення досягнути визначеної мети є основними пріоритетами створеної В. Глассером «Школи без невдач». На його думку, якщо дитині вдається стати успішною в школі, у неї є хороші шанси на успіх у дорослому житті. Завдання школи полягає в забезпеченні системи, у якій успіх був би реальним, учні могли б реалізовувати свої здібності. В іншому разі дитина цілком може стати невдахою, що є не лише її проблемою, а й причиною соціальних негараздів. Зростання соціальної нестабільності, збільшення кількості ув'язнених, а також пацієнтів психіатричних лікарень відбувається тому, що втрачена будь-яка надія на успіх. Отже, у виховній системі В. Глассера простежується взаємозв'язок між життєвим успіхом особистості та благополуччям держави.

На сучасному етапі в Україні та зарубіжних країнах розробляється педагогіка успіху як напрям педагогічної науки, предметом дослідження якої є способи й умови досягнення успіху.

У зв'язку з популяризацією програм «Як стати успішною особистістю», «Зроби себе сам» тощо створено школи, місія яких

¹²⁶ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. С. 220.

¹²⁷ Глассер У. Школи без невдачників. Пер. с англ. / общ. ред. и предисл. В. Я. Пилиповского. Москва: Прогресс, 1991. С. 25.

полягає в сприянні дорослим і школярам досягнути успіху. При цьому враховуються вікові особливості дітей, зокрема й молодшого шкільного віку. Проте необхідно зазначити, що процесу формування успішності учнів початкової школи притаманні специфічні риси.

Особливості формування успішної особистості у початковій школі

Навіть доросла людина не завжди усвідомлює, що таке успіх, адже це суперечливе поняття. Молодший школяр, у якого недостатньо сформоване абстрактне мислення, і поготів потребує знань про успіх та успішність. Науковими дослідженнями доведено, що діти в початкових класах не стільки осягають успіх розумом, скільки переживають його на емоційному рівні. Для них успіх майже завжди супроводжується радістю, тому вони часто ототожнюють ці два поняття¹²⁸. Отже, на теми успішності вчитель повинен проводити бесіди, пояснюючи, що успіху досягають ті, хто багато працює, є наполегливими, терплячими, людяними. Доцільно реалізовувати також колективні творчі справи з участю батьків, адже вони не завжди обізнані з технологіями успіху, відповідно, не зможуть допомогти дитині сформувати якості успішної людини.

На досягнення успіху молодшими школярами впливають зовнішні та внутрішні чинники. *Зовнішні чинники* виявляються через соціально-педагогічний (оточення дитини, яке має безпосередній вплив на її виховання, тобто педагоги, однокласники, батьки, родичі, сусіди тощо) та ситуаційний (збіг обставин, що сприяє чи перешкоджає досягненню успіху) фактори. Безумовно, зовнішні чинники є надзвичайно важливими, однак самі по собі вони не принесуть людині успіху, оскільки необхідним є синтез зовнішніх умов і внутрішнього бажання, устремління й адекватної самооцінки¹²⁹.

¹²⁸ Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 58.

¹²⁹ Там само. С. 29.

До *внутрішніх чинників* відносяться: мотивація, самооцінка, рівень домагань, рефлексія, самоцінність, рівень розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольові особливості, здібності.

Одна з найважливіших проблем досягнення успіху в початковій школі – вибір діяльності. Це може бути гра, навчання, посильна праця, спілкування, а також продуктивна діяльність: малювання, аплікація, ліплення, конструювання, плетіння тощо. Учневі необхідно надавати можливість вільно діяти, але при цьому пояснювати, яких правил потрібно дотримуватися, яка суспільна значущість виконаної роботи, не допускаючи авторитарного впливу на дитину. Завдання педагога полягає в тому, щоб розвинути в школяреві потребу обирати гуманну поведінку, нести відповідальність за прийняті рішення і власні вчинки.

Якою б діяльністю не займалася дитина, вона прагне визнання. Це є той соціальний інстинкт, який спонукає людину в будь-якому віці бути активною, діяти, творити. У молодшому шкільному віці в дитини особливо розвинута потреба у визнанні, любові, які є чинниками формування впевненості в собі, високої самооцінки. З них починається успішний старт у доросле життя. Учений І. Бех визначає такі кроки, які зумовлюють повне прийняття дитини: надання їй дозволу бути такою, якою вона є; уважне ставлення до її думок, почуттів, готовність їх почути; підтримка вихованця; готовність ділитися своїми поглядами і цінностями; висловлення поваги до позиції вихованця, віри в його сили; готовність до відкритості й прийняття нового досвіду¹³⁰.

Необхідно акцентувати увагу на гендерних аспектах досягнення успіху. Виявляється, що ставлення до успіху відрізняється у хлопчиків та дівчаток. За умови однакових попередніх досягнень хлопчики більше орієнтовані на успіх, ніж дівчатка, самокритичність яких є вищою. Хлопчики, як правило, переоцінюють свої успіхи, довго не переживають через невдачі, намагаючись їх забути чи знецінити (те, що не вдається, за їхніми словами, «нікому не потрібне», «не дуже й старався це зробити»). Вони більше орієнтовані на зміст висловлювань. Дівчатка чутливіші до нарікань та похвал старших, ближче до серця приймають оцінні судження оточення, швидше виявляють тривогу

¹³⁰ Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. С. 46.

та страх. У взаєминах з ровесниками й дорослими хлопчики є активнішими, прагнуть керувати, вести за собою, дівчатка ж більше стежать за враженням, яке справляють на інших, фіксують зміни оцінок, швидше не діють, а завойовують¹³¹.

Учені також відстежили взаємозв'язок між успішністю учнів і їх статусом у дитячому колективі. Авторитетні в класі діти є доброзичливими, можуть організувати спільну діяльність, допомагають один одному. Неприятливе становище в колективі зменшує емоційне самовідчуття і впевненість у власних силах, викликає пасивність, заважає досягати успіхів. А підтримка і підбадьорювання педагога та однолітків надихають і спонукають до дій¹³².

Проте одним із найважливіших чинників формування успішності дітей у початковій школі є забезпечення динамічної рівноваги педагогіки успіху й педагогіки серця: досягати успіху, залишаючись людяним та сповненим любові.

Предметом дослідження педагогіки серця, яку обгрунтувала як напрям педагогічної науки польська письменниця й педагог М. Лопаткова, є способи спілкування «від серця до серця». Науковець, звернувши увагу на нестачу любові в житті дитини, припустила, що така особистість приречена на захворювання й психічне каліцтво. Особливо потребує любові, визнання учень молодшого шкільного віку. У його житті через любов досягається успіх, а, ставши успішним, він і сам випромінює любов.

Головні етапи технології

Метою технології «Організація успішної діяльності» є формування в молодших школярів *праксеологічних умінь*, тобто умінь ефективно організувати діяльність на основі дотримання визначеної етапності дій.

Організація успішної діяльності передбачає послідовне чергування таких етапів, що становлять алгоритм технології: підготовчий, цілетворчий, процесуальний, результативний.

¹³¹ Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 22–23.

¹³² Там само. С. 23.

Основні етапи технології й діяльність учасників на кожному з них відображені в таблиці 13.

Таблиця 13

Основні етапи технології «Організація успішної діяльності»

Назва етапу	Діяльність учасників
1. Підготовчий (діагностико-мотиваційний).	а) Проведення діагностичних процедур; б) створення психологічних передумов (формування мотивації, позитивного емоційного стану, психологічної стратегії «переможця», «принца»).
2. Цілетворчий.	а) Визначення мети діяльності; б) складання плану реалізації мети; в) визначення осіб, які долучаються до виконання завдань.
3. Процесуальний.	а) Реалізація початкового плану; б) усунення непередбачених перешкод; в) корекція початкового задуму; г) залучення додаткових ресурсів.
4. Підсумковий.	Аналіз відповідності результату визначеній меті.

Особливості підготовчого етапу

Підготовчий етап діяльності є найбільш необхідним тоді, коли в дитини занижена самооцінка або чітко проявляється психологія «невдахи».

Згідно з теорією американського психолога Е. Берна, усі люди поділяються на «переможців», «не-переможців» та «невдах»). Саме на цьому етапі необхідно реалізовувати сугестивну педагогіку, формувати в молодшого школяра психологічні риси переможця. Люди такого типу, зазнавши невдачі, створюють нову стратегію дій з урахуванням помилок. Невдахи ж завжди шукають і знаходять причини, які заважають їм досягати мети. Не-переможці вважають, що їм не призначено долею стати переможцями, але вони і не збираються ставати невдахами; від них вимагається клопітка робота не в надії перемогти, але щоб залишитися при досягнутому. На думку Е. Берна, не-переможці – це прекрасні працівники, члени групи, прислуга; вони старанні і вдячні, не схильні спричиняти неприємності оточенню. Е. Берн пише: «Найкращий спосіб відрізнити невдачу від переможця такий: переможець – це людина, яка знає, що вона буде робити,

якщо програє, але не говорить про це; невдаха – це той, хто не знає, що робити, якщо програє, але говорить про те, що буде робити, якщо виграє»¹³³.

Для дітей, залежно від їх життєвої позиції, Е. Берна пропонує іншу класифікацію: «принци» і «жабенята». Принцями він називає тих, які відчувають свою унікальність, поведуться незалежно, є автентичними, самостійними, відповідальними, приймають і себе, й інших такими, якими вони є (хоча реальність може бути далеко не ідеальною), визнають певні права за собою й іншими. Жабенята – це діти, які живуть у відчутті своєї безпорадності й залежності від оточення. Їм завжди хтось чи щось заважає жити, вони постійно скаржаться, часто прикидаються, намагаючись відповідати вигаданим стандартам. Маючи такі різні життєві позиції, ці категорії дітей по-різному ставляться до успіху: «...для жабенят успішність їх діяльності пов'язана не з власними зусиллями, а з везінням, з роком, фатумом, долею, і значить змінити в житті нічого неможливо, можна лише жаліти себе. Принци ж, навпаки, свою успішність творять самі, тому для них важливо проаналізувати свої дії і покращити їх, якщо необхідно. Будь-яка дія принципів, навіть не дуже результативна, підтверджує, що вони хороші, тоді як навіть успіх жабенят нічого не може змінити у їх самовідчутті»¹³⁴.

Очевидно, ці твердження є дещо перебільшеними. Проте в житті часто трапляється, що люди, невпевнені в собі, бояться визнати успіх власною заслугою і тому «виправдовуються» везінням¹³⁵. Отже, завдання батьків і педагогів – формувати в молодших школярів стратегію «переможців», не допускаючи розвитку психології «жабенят».

Крім того, для підвищити самооцінки школяра необхідно дотримуватися відповідних правил. Батьки й учителі повинні частіше хвалити дитину, у якій помітили зародки комплексу неповноцінності. Самому учневі допоможе частіше нагадування

¹³³ Щербатых Ю. В. Психология успеха. Москва: Эксмо, 2004. С. 17–18.

¹³⁴ Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. С. 34.

¹³⁵ Там само. С. 33.

про його успіхи (необхідно виконати вправу «Мое сонце», яка наведена нижче в переліку рекомендованих вправ).

Не варто порівнювати себе з іншими школярами (так само батькам не треба порівнювати свою дитину з іншими), адже кожен має як свої переваги, так і недоліки; завжди будуть ті, кого неможливо перевершити. Треба жити власним життям. Людина ніколи не відчуватиме себе повноцінною і щасливою, якщо робитиме не так, як хочеться їй, а керуючись чужими вказівками. Якщо ж рішення прийняті лише тому, що їх схвалюють друзі й родина, то це свідчить, що така особистість не щира із собою, відповідно, матиме низьку самооцінку.

Треба спілкуватися з позитивними і впевненими людьми, готовими підтримати. Допоможе також перегляд телепередач та фільмів про людей з інвалідністю, які досягли успіху: якщо ті, хто волею випадку чи від народження мають фізичні відхилення, зуміли досягнути успіху, то просто неможливо не спробувати це зробити тому, кого природа наділила здоров'ям.

Окрім того, необхідно більше давати іншим. Ідеться не про щось матеріальне. Це передусім самовіддача через вчинки, якими можна допомогти іншим або змінити світ на краще. Коли людина робить щось корисне, то почувається більш потрібною, важливою, при цьому зростає самооцінка і настрої поліпшуються.

Отже, головне для підвищення самооцінки – це діяти. Коли людина щось робить, незалежно від отриманого результату, зростає почуття самоповаги, виникають приємні відчуття у ставленні до себе. Якщо ж особа зволікає з діями через страх або інше занепокоєння, з'являється тільки внутрішній розлад, постійні сумніви, що, звичайно, призведе до зниження самооцінки.

Цілеутворення та його значення для досягнення успіху

Найважливіший етап технології – визначення цілей, зокрема й вибір виду діяльності, який відповідав би інтересам та здібностям дитини.

До визначення цілей висуваються певні вимоги:

- суспільна значимість (цілі не повинні суперечити суспільним потребам);
- реалістичність (цілі мають бути не занадто складними і не занадто легкими);

- визначеність термінів реалізації;
- конкретність;
- точність у формулюванні;
- фіксація в письмовій формі.

Результати досліджень засвідчують, що менше трьох відсотків людей у світі записують власні цілі на папері. Менше одного відсотка з них регулярно перерішують і переосмислюють написане.

Люди не визначають цілі з таких причин:

- невміння визначати мету;
- безвідповідальність стосовно власного життя;
- відсутність розуміння важливості життєвої мети;
- страх невдачі;
- низька самооцінка і яскраво виражене відчуття провини;
- побоювання бути розкритикованим або отримати відмову.

Проте, як показує практика, низька самооцінка та страх невдачі – це головні причини, через які люди не ставлять перед собою мету. Більше того, ці причини безпосередньо пов'язані між собою.

Основними чинниками, що впливають на визначення мети, є: природні здібності та можливості, бажання дитини, суспільна корисність вибраної діяльності.

Життєвих цілей має бути декілька. Вони повинні стосуватися різних сфер життя і не суперечити одна одній. Цілі треба визначати на далеку та близьку перспективи.

Реалізація життєвих цілей та планів

Найважливішим етапом у процесі досягнення мети є виконання задуму. Зазвичай його реалізація пов'язана з подоланням перешкод, що неминуче виникають на шляху до успіху.

Успішні люди вважають, що найчастіше досягнення успіху неможливе без поразок, які необхідно сприймати як стимул до ще більш напруженої праці. Більше того, вони переконані, що є пряма залежність між кількістю спроб та ймовірністю досягнення запланованого результату.

Т. Едісон здобув найбільших успіхів серед усіх винахідників сучасності. Він отримав патенти на 1093 винаходи, 1052 з яких були впроваджені у виробництво ще за його життя. Але як

винахідник він зазнав у своєму житті найбільшої кількості невдач. Кількість невдалих спроб у його експериментах із розробки нових видів продукції переважає число невдач, з якими зіткнувся в житті будь-який інший учений або бізнесмен. Зокрема, Т. Едісону довелося провести більше 11 тисяч експериментів, перш ніж він винайшов вуглецевмісну нитку розжарювання, що дало змогу створити першу електричну лампочку. Молодий журналіст, дізнавшись про 5 тисяч невдалих спроб, запитав, чому вчений настійливо продовжує експериментувати, зазнавши стількох невдач. Винахідник відповів, що насправді ніяких невдач не було: з успіхом визначено 5 тисяч способів, які не підходять для практики. Отже, зараз він перебуває на 5 тисяч кроків ближче до відкриття¹³⁶.

Автором однієї з методик подолання перешкод є Ю. Щербатих. Основними способами роботи з перешкодами він визначив такі:

- пробити перешкоду;
- обійти перешкоду;
- усунути перешкоду;
- домовитися з перешкодою;
- залучити інших людей, щоб допомогли усунути перешкоду;
- використати перешкоду як опору для відштовхування;
- змінити проміжну мету;
- змінити кінцеву мету¹³⁷.

Зіткнувшись із перешкодою, необхідно визначити всі можливі способи її подолання. Зазвичай успіху досягають ті люди, які вміють використовувати невдачі у своїх інтересах, перетворювати невдачу на перемогу, повернувши на свою користь несприятливий збіг обставин, а також здатні аналізувати проміжні етапи власної діяльності, корегувати плани.

Вагома роль у досягненні успіху учнями молодшого шкільного віку належить батькам та вчителям. Практичні поради для батьків та вчителів, як виховати успішну дитину, представлені в додатку Д. Досягненню успіху сприяє виконання вправ та реалізація методів.

¹³⁶ Щербатих Ю. В. Психология успеха. Москва: Эксмо, 2004. С. 147–148.

¹³⁷ Там само. С. 204.

Рекомендовані вправи і методи для учнів, студентів, батьків та вчителів, що прагнуть бути успішними

«Моє сонце»

Візьміть чистий аркуш паперу, у центрі намалуйте коло.

Це майбутнє сонце, але поки воно не світить. Ви можете запалити його. Для цього потрібно намалувати промені. Але це можливо тільки тоді, коли пригадаєте ваші успіхи і досягнення. Кожний промінь – це один епізод вашого життя, про який ви згадуєте з гордістю.

Наприклад, у 10 років ви спіймали великого окуня. Тепер можна домалувати до сонця один промінь і підписати його – «окунь». Відремонтована праска, закінчена з медаллю школа, призове місце на спортивних змаганнях, вдала ділова домовленість, розгаданий кросворд – у цій вправі немає обмежень. Головне – намалувати побільше променів. Мінімум десять, а якщо зразу намалюєте двадцять, то за вас можна не переживати, позаяк фундамент майбутнього успіху вже закладений¹³⁸.

«Віяло можливостей»

Виберіть якусь життєву проблему (для першого тренування можна взяти середньої важливості). Потім на аркуші паперу окресліть якомога більше можливих шляхів її вирішення. Згодом відкиньте ті способи, які вам не підходять. Залишіть 2–3 варіанти ефективного просування до глобальної мети, на шляху до якої постала визначена перешкода.

«День схвалень»

Протягом дня похваліть 5 різних людей. Відзначте про себе їх реакції та ваші почуття.

«Постава успішної людини»

Визначте у своєму записничку 5 хвилин у першій половині дня, протягом яких ви будете тримати поставу впевненої в собі людини: випрямлена спина, плечі розведені і злегка опущені, голова дивиться прямо. У другій половині дня відведіть на цю вправу ще 5 хвилин. До кінця тижня доведіть загальний час

¹³⁸ Щербатых Ю. В. Психология успеха. Москва: Эксмо, 2004. С. 213.

збереження постави успішної людини до години щоденно (2 рази по 30 хвилин). Після завершення вправи оцініть свій стан і реакцію інших людей.

«Контроль невиробничих витрат часу»

Найунікальнішим ресурсом є час. Запропонована вправа допоможе звести до мінімуму даремні його витрати.

Протягом одного тижня фіксуйте час, витрачений на перегляд телевізійних передач чи стрічки в соцмережі, розмови по телефону, обговорення чужих справ («носіння мавпи»).

Наступного тижня старайтеся звести втрати часу до мінімуму. Потім порівняйте результат.

«Метод Френе»

1. Складіть з учнями план спільної роботи на тиждень. У кінці тижня проаналізуйте результати.

2. Складіть власний план роботи на тиждень. У кінці тижня проаналізуйте результати.

«Звіт перед собою»

Щодня перед сном упродовж тижня звітуйте перед собою про виконану роботу. Порівняйте результативність діяльності з попереднім періодом, коли таке звітування не проводилося.

«Ситуація успіху»

Оберіть для експерименту трьох осіб. Ними мають стати недостатньо впевнені в собі люди. Створіть їм ситуацію успіху. Спостерігайте, як змінюється їхнє життя.

Обирайте для проведення експерименту сором'язливих учнів, яким необхідно схвалення й визнання.

«Усмішка»

Протягом місяця розпочинайте день з усмішки. Згадайте, як оцінив її психолог і письменник Д. Карнегі: «Її ціна – нуль, але вона багато чого варта. Вона збагачує тих, хто її приймає, і не збіднює тих, хто її дарує. Вона триває лише мить, але пам'ять про неї залишається назавжди. Ніхто не є таким багатим, щоб обійтися без неї, і нікого не збіднюють, а тільки збагачують її наслідки.

Вона створює щастя в домі, заохочує до добрих справ і є ознакою дружби.

Вона – відпочинок для стомлених, світло для зневірених, сонячний промінь для засмучених і найкращий засіб від неприємностей.

Однак її не можна купити, випросити, позичити або вкрати, оскільки вона не може по-справжньому робити добра, доки її не віддають з доброї волі...»¹³⁹.

Усміхнене обличчя є незамінною складовою іміджу, а усмішка – початок сходження до вершини, позаяк вона створює оптимізм, без якого неможливе досягнення успіху.

Безперечно, у кожної людини є багато проблем, пов'язаних із навчанням, роботою, матеріальним забезпеченням тощо. Проте вони легше вирішуються за умови, коли є віра у власні можливості, упевненість у собі, оптимізм. Імідж щасливої людини сприяє вирішенню проблем, засмученої – перешкоджає.

Отже, упродовж місяця спостерігайте за змінами у своєму житті завдяки початку дня з усмішки. Усміхайтеся частіше, адже це Вам пасує!

Розвивальні ігри для дитини молодшого шкільного віку

«Коробка зі значками»

Запропонуйте дитині розглянути коробку зі значками. На кожному написано певне висловлювання, що зацікавить дитину. Можна зачитувати написи і розкладати значки послідовно.

Потім запропонуйте дитині вибрати значки з тими висловлюваннями, котрі передають її думки, настрої та інтереси (наприклад: «Дітей потрібно хвалити щодня», «Я часто сумую», «Шукаю друга на все життя», «Я вчуся подобатися собі та іншим», «Не панікуй»). Дитина може пояснити, чому обрала саме цей значок, і пришпилити його до свого одягу.

«Дерево почуттів»

Створіть із картону дерево, розвішайте на ньому «плоди» з кольорового паперу, які символізують почуття (жовтий – радість, зелений – задрощі, синій – печаль, червоний – роздратованість

¹³⁹ Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей. Київ: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1990. С. 49.

та ін.). Потім запропонуйте дитині зривати «плоди», пригадуючи, коли і за яких обставин вона переживала відповідне певному кольору почуття.

«Уяви, що ти це можеш»

Якщо дитина на прохання щось зробити відповідає: «Я не знаю, не вмію», хоча бачила багато разів, як це виконують інші, запропонуйте їй уявити, що вона знає, як це зробити, і має показати вам. Надихайте дитину словами: «Так ти і сам майже все вмієш», «Ти просто вдаєш, що нічого не вмієш, а насправді багато можеш зробити сам», «Чудово, уже дещо виходить, залишилося ще трішечки». В уявній ігровій ситуації дитина відчуває себе більш розкуто і не боїться, що в неї щось не вийде. Впоравшись із завданням самостійно, вона буде допомагати іншим дітям.

«Я та інші»

Запропонуйте дітям розповісти про своїх друзів, членів сім'ї. Попросіть висловити ставлення до них, підкреслити їхні позитивні й негативні риси. Після цього дайте завдання розповісти про себе, також виділяючи власні позитивні й негативні якості.

«Як вчинити»

На столі розкладіть сюжетні картинки конфліктного змісту (наприклад: усі садять дерева, овочі, квіти, а одна дитина сидить без діла; діти збирають урожай, і одна дівчинка збрала стільки, що не може втримати в руках; дві дитини їдять тістечко, а поруч стоїть третя; діти граються, а одна дитина не має іграшок; дитина плаче) зображенням донизу. Дитина, взявши і розглянувши картинку, пропонує власний вихід із ситуації (її можна розіграти).

Розглянуті методи та вправи для підвищення коефіцієнта успіху пропонуються І. Вагіним, О. Максимовою, К. Потьомкіною, О. Потьомкіною, Ю. Щербатих, а також авторським колективом посібника.

Досягаючи визначених цілей, учень має проявляти наполегливість, але сплачувати тільки прийнятну ціну за їх здійснення, не допускаючи зради, підступу чи інших аморальних проявів. На всіх етапах досягнення цілей дитина повинна перебувати в гармонії з Богом та своєю совістю.

3.6. Технології дотримання здорового способу життя

Здоров'язбережувальні технології

На важливості дотримання учнем здорового способу життя акцентовано увагу в Концепції Нової української школи¹⁴⁰ та в Державному стандарті початкової освіти¹⁴¹. Серед ключових компетентностей у цих документах визначені і дбайливе ставлення до власного здоров'я, і збереження здоров'я інших людей.

Отже, здоров'язбережувальні технології є одними з найважливіших для реалізації в початковій школі. Їх актуальність посилюється у зв'язку з погіршенням стану здоров'я молодших школярів, що викликає занепокоєння в медиків, педагогів, психологів. Якщо у 2001 р. до школи було прийнято 52,0 % здорових дітей, у 2002 р. – 43,9 %, 2005 – 38,8 %, то в 2006 р. – 34,2 % здорових учнів. Навіть попри те, що з 2011 р. намітилися позитивна тенденція до зниження рівня захворюваності дітей молодшого шкільного віку, ситуація залишається складною¹⁴².

На жаль, у школі стан здоров'я учнів погіршується. Одна з причин цієї негативної тенденції – дидактогенії або дидактогенні неврози. Це негативні психічні стани учня, що є наслідком неправильної організації освітнього процесу, передусім порушення педагогічного такту з боку вчителя (вихователя). І тоді в дитини виникає тривожність або й страх.

Основними шкільними страхами молодших школярів науковці називають такі: страх не відповідати очікуванням інших, який має тенденцію до зменшення в кінці навчання в початковій школі; страх самовираження та страх, що виникає при спілкуванні з учителем і зберігається впродовж усього періоду початкової школи; страх перевірки знань. Одним із головних у молодшому

¹⁴⁰ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

¹⁴¹ Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

¹⁴² Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2014 рік. Київ: ДУ «УІСД МОЗ України», 2015. С. 57.

шкільному віці є страх запізнитися до школи (68 % – у хлопчиків у 10 років; 91–92 % – у дівчаток у 8–9 років), що означає не встигнути, бути засудженим, зробити щось не так. У деяких випадках страх перед школою викликаний конфліктами з однолітками, острахом проявів фізичної агресії з їхнього боку. Це характерно для емоційно чутливих, хворобливих і ослаблених хлопців, а особливо для тих, хто перейшов до іншої школи, де вже відбувся «розподіл сил» усередині класу¹⁴³.

Дитина, у якій розвивається дидактогенний невроз, втрачає бажання ходити до школи, скаржитися на погіршення здоров'я і втому, неохоче вчиться, використовуючи будь-яку можливість пропустити заняття або не виконувати домашні завдання. У деяких випадках можуть проявлятися невиразні психосоматичні розлади: ранкова нудота і навіть блювота перед виходом до школи, головний біль, біль у животі, почастішання і затягування респіраторних захворювань тощо. Депресивні стани протікають з поодинокими або множинними невротичними симптомами (тиками, заїканням, елективним мутизмом, енурезом) і супроводжуються розвитком шкільної фобії аж до повної відмови відвідувати школу. Іноді спостерігаються прояви сомато-психічного синергізму у вигляді частих і затяжних неспецифічних простудних захворювань. Діти з такими розладами можуть місяцями безуспішно обстежуватися і лікуватися, ще більше дезадаптуючись, відстаючи у шкільному навчанні, втрачаючи контакти з однолітками¹⁴⁴.

Погіршується психічне здоров'я дітей. Як засвідчують дослідження, від 20 % до 56 % учнів початкових класів відчувають виражені психологічні труднощі в пристосуванні до шкільного життя. Уже в третьому класі третина учнів відвідує школу без інтересу, кожний десятий не любить школу, а кожний п'ятнадцятий школяр її ненавидить¹⁴⁵. Отже, суперечності в

¹⁴³ Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2016. С. 74.

¹⁴⁴ Там само. С. 73.

¹⁴⁵ Там само. С. 64–65.

організації освітнього процесу загальноосвітнього закладу є джерелом небезпек для становлення особистості.

Оскільки основи здоров'я людини закладаються в ранньому віці, то, відповідно, удосконалюються шляхи фізичного, психічного розвитку учнів у початковій школі та підготовки вчителів до реалізації нових способів здоров'язбережувальної діяльності. З 90-х років ХХ ст. прогресивними напрямками зазначеної діяльності є обґрунтування й упровадження інноваційних технологій. Набули поширення терміни «здоров'язбережувальні (здоров'яформувальні) технології», «здоров'язберігальні технології». Проте загальноприйнятого понятійно-категоріального тезаурусу як у галузі освітніх технологій, так і у сфері здоров'язбережувальних не створено.

Характеристика основних понять

Однозначного трактування терміна «здоров'язбережувальна (здоров'яформувальна) технологія» немає. Однією з причин відсутності єдиного визначення є різноманітність підходів до тлумачення термінів «технологія», «освітня (педагогічна) технологія».

Водночас із появою терміна виникли суперечності щодо встановлення суті цього поняття. Зразу було незрозуміло, чи це одна, чи декілька технологій; нових чи таких, що вже існували; це якісна характеристика технології чи самостійний новотвір.

Спектр тлумачень поняття «здоров'язбережувальні технології» досить широкий: це і синонім валеологічної освіти, формування здорового способу життя, культури здоров'я, також це окремі медичні або гігієнічні засоби й фізкультурно-оздоровчі дії.

Здоров'язбережувальні технології вчені трактують як засіб організації і послідовних дій в освітньому процесі, реалізації освітніх програм на основі всебічного обліку індивідуального здоров'я учнів, особливостей їх вікового, психофізичного, духовно-етичного стану і розвитку (О. Ковальова); як сукупність форм, засобів і методів, які спрямовані на досягнення оптимальних результатів для підтримки фізичного, психічного, етичного і соціального благополуччя людини, для формування здорового способу життя (І. Єрохіна); як функціональну систему організаційних засобів управління навчальною, пізнавальною і

практичною діяльністю учнів, що науково й інструментально забезпечує збереження і зміцнення фізичного виховання і спорту (Г. Соловійов).

Деякі дослідники (А. Міт'яєва, Л. Тихомірова) розглядають здоров'язбережувальні технології не як самостійну педагогічну технологію, а як характеристику освітніх технологій – наскільки вони зберігають здоров'я учнів, тобто чи є вони здоров'язбережувальними. За такого підходу необхідно визнати, що всі технології, які реалізуються в закладі освіти, є здоров'язбережувальними, адже в школі немає й априорі не може бути жодної технології, яка б негативно впливала на фізичний чи психічний стан дитини. Якщо все ж таки дитина почуває себе некомфортно в школі, то проблема тут не в технології, а в змісті навчання (перевантаженість програм), особистості вчителя, який обирає диктаторський стиль взаємин з учнями, недоліках батьківського виховання тощо.

Якщо порівняти основні підходи до трактування понять «освітні технології» (новітній технічний засіб, відкрита освітня система, проект (модель) освітнього процесу; будь-яка інновація; сукупність дій або діяльність; наука або галузь знання) та «здоров'язбережувальні технології», то можна відстежити, що вони співвідносяться як загальне та часткове. Здоров'язбережувальні технології – це функціональна система; окремі медичні або гігієнічні засоби; сукупність форм, засобів і методів, які спрямовані на досягнення оптимальних результатів тощо. Є також підходи, згідно з якими – це галузь науки. Саме так їх тлумачить В. Єфімова. Зокрема, науковець зазначає: «Поняття «здоров'язбережувальні технології» потрібно розглядати як частину педагогічної науки, яка вивчає і розробляє цілі, зміст і методи навчання здоровому способу життя, яка спрямована на вирішення питань здоров'язбереження у системі освіти; як спосіб організації, модель учбового процесу, яка гарантує збереження здоров'я всіх суб'єктів навчального процесу; як інструментарій освітнього процесу, як система вказівок, які повинні забезпечити ефективність і результативність навчання разом із збереженням здоров'я учнів»¹⁴⁶. Аналіз цього визначення засвідчує, що в ньому

¹⁴⁶ Єфімова В. М. Здоров'язбережувальні технології у контексті педагогічних досліджень. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 1. С. 59.

поєднані основні підходи до трактування поняття «освітні технології».

У педагогічній науці розрізняють поняття «педагогічні здоров'язбережувальні технології» та «здоров'язбережувальні технології в освіті», при цьому зазначають, що «здоров'язбережувальні технології в освіті» є ширшим поняттям, оскільки включають санітарно-гігієнічні, медико-профілактичні, педагогічні технології (Ю. Півненко).

Учені (Л. Калакаускене, Ю. Науменко та ін.) розрізняють також поняття «здоров'язбереження» та «здоров'яформування». За визначенням дослідників, *здоров'язбереження* – це процес підтримки соматичного здоров'я, який мало впливає на характер розвитку здоров'я як цілісного явища. *Здоров'яформування* визначають як соціокультурну діяльність, пов'язану з процесом становлення та розвитку індивідуального буття людини в її взаємодії із символом здоров'я (Ю. Півненко).

Відсутність загальноприйнятого понятійно-категоріального тезаурусу в галузі здоров'язбережувальної діяльності в загальноосвітніх школах, вільне тлумачення поняття «здоров'язбережувальні технології», недостатнє теоретичне і методичне його обґрунтування викликає плутанину в учителів під час реалізації принципів здоров'язбереження в практиці навчання і виховання, зокрема й у початковій школі.

Історичні аспекти здоров'язбережувальних технологій

Принципи збереження та покращення здоров'я турбували людей ще в стародавньому світі, адже вже тоді існувала потреба у фізично міцних та здорових людях, воїнах, що захищали від нападників. Першою систематизацією уявлень про здоровий спосіб життя є староіндійські священні тексти Веди, у яких викладені основні правила поведінки, яких треба дотримуватися для ведення здорового способу життя.

У працях видатних учених античного світу (Платона, Аристотеля, Демокрита, Піфагора) відображені думки про обов'язок держави піклуватися про здоров'я громадян. В епоху Середньовіччя та Відродження здоров'я ототожнювали з гармонією душі і тіла людини.

Значну увагу формуванню здоров'я дітей приділив чеський мислитель епохи Відродження Я. А. Коменський. У праці «Материнська школа» він вказував на обов'язок батьків оберігати здоров'я дітей.

Піклування про здоров'я дітей та молоді особливого значення набуло в 50-ті роки ХХ ст., оскільки постала потреба виховання здорових людей, гідної молоді зміни, свідомих громадян держави, які здатні відродити зруйновану війною країну¹⁴⁷.

Поняття «здоров'язбережувальні технології» з'явилося в педагогіці в кінці 90-х років минулого століття. Саме на такий час виникнення терміна вказує М. Смирнов. У книзі «Здоров'язбережувальні освітні технології у сучасній школі», яка була видана у 2002 р., учений зазначає, що це поняття з'явилося в педагогічному вжитку 2–3 роки тому. На сьогодні здоров'язбережувальні технології є не тільки популярними, а й одними з найчисленніших.

Класифікації здоров'язбережувальних технологій

Вільне тлумачення терміна «здоров'язбережувальні технології» є одним із чинників різноманітності їх класифікацій. Виокремлюють педагогічні, медичні, технології забезпечення безпеки життєдіяльності, фізкультурно-оздоровчі технології тощо.

Сучасні українські дослідники М. Гончаренко, С. Лупаренко пропонують таку класифікацію здоров'язбережувальних технологій: медико-гігієнічні; фізкультурно-оздоровчі; екологічні здоров'язбережувальні; лікарські оздоровчі; соціально-адаптуючі й особистісно розвивальні технології; здоров'язбережувальні освітні технології; технології забезпечення безпеки життєдіяльності.

О. Вашенко у сфері збереження та зміцнення здоров'я учнів виділила здоров'язбережувальні, оздоровчі технології, технології навчання здоров'ю, виховання культури здоров'я.

1. Здоров'язбережувальні – це технології, що створюють безпечні умови для перебування, навчання та праці в школі та вирішують завдання раціональної організації освітнього процесу,

¹⁴⁷ Бойко О. О. Історичні аспекти здоров'язбережувальних технологій. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/VchdpuPN_2014_118\(3\)_8.pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/VchdpuPN_2014_118(3)_8.pdf) (дата звернення: 15.07.2018).

відповідності навчального та фізичного навантажень можливостям дитини. До конкретних методів цих технологій належать: диспансеризація учнів; профілактичні щеплення; забезпечення рухової активності; вітамінізація, організація здорового харчування (включаючи дієтичне); заходи санітарно-гігієнічного характеру, пов'язані з респіраторно-вірусними інфекціями, зокрема грипом.

2. Оздоровчі – технології, спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я учнів, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я: фізична підготовка, фізіотерапія, аромотерапія, загартування, гімнастика, масаж, фітотерапія, музична терапія. Деякі методи, наприклад фітотерапія та гімнастика, залежно від характеру впливу та способів застосування і категорій учнів можуть використовуватись як у межах здоров'язбережувальних, так і оздоровчих технологій.

3. Технології навчання здоров'ю – гігієнічне навчання (раціональне харчування, догляд за тілом тощо); вироблення життєвих навичок (керування емоціями, вирішення конфліктів тощо); профілактика травматизму та зловживання психоактивними речовинами; статеве виховання. Ці технології реалізуються завдяки включенню відповідних тем до предметів загальнонавчального циклу, введенню до варіативної частини навчального плану нових предметів, організації факультативного навчання та додаткової освіти.

4. Технології виховання культури здоров'я – виховання в учнів особистісних якостей, що сприяють збереженню та зміцненню здоров'я, формуванню уявлень про здоров'я як цінність, посиленню мотивації до ведення здорового способу життя, підвищенню відповідальності за особисте здоров'я, здоров'я родини.

За суб'єктністю технології як за критерієм класифікацій (у всіх технологіях об'єктами / суб'єктами технології є учні) доцільно виділити такі здоров'язбережувальні технології:

— навчальні (реалізують учителі початкових шкіл у навчальному процесі);

— медичні (реалізують медичні працівники, психологи й соціальні педагоги),

— фізкультурно-оздоровчі (реалізують переважно вчителі та фахівці з фізичної культури під час уроків фізичного виховання);

— комплексні (суб'єктами є вчителі, батьки, психологи та інші фахівці зі здоров'язбереження).

Комплексними технологіями є популярні на сьогодні в початковій школі технології навчання в русі, арт-терапія тощо.

3.6.1. Навчання в русі як здоров'язбережувальна освітньо-рухова технологія в початковій школі

У зв'язку з реформування початкової школи посилюється інтерес до навчання в русі як до здоров'язбережувальної освітньо-рухової технології. Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 1312 від 02.11.2016 р. розпочата дослідно-експериментальна робота на базі загальноосвітніх навчальних закладів низки областей, зокрема Вінницької, Волинської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, а також м. Києва за темою «Здоров'язбережувальна технологія «Навчання у русі» в системі оздоровчо-виховної роботи»¹⁴⁸. Навчання в русі передбачає водночас зміцнення фізичного стану дитини та розвиток її інтелекту й емоційно-чуттєвої сфери. Воно реалізовується як для оздоровлення школярів, так і для формування особистості дитини, її соціалізації.

Характеристика основних понять

Навчання в русі в європейській педагогіці трактується як педагогічна система форм і методів навчання й терапії, яка ґрунтується на природному спонтанному русі організму. Людина рухається, отже, через рух активуються відчуття, завдяки яким пізнається довколишній світ.

В українській педагогіці навчання в русі розглядається як здоров'язберігальна освітньо-рухова технологія. Проте також його називають моделлю чи методикою. Оскільки реалізація навчання в

¹⁴⁸ Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх навчальних закладів Вінницької, Волинської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької областей та м. Київ: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1312 від 02.11.2016 р. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-11-08/6397/nmo-1312.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

русі не передбачає чітко вираженого алгоритму дій, тому трактування його як технології є суперечливим.

Історичні аспекти технології

Теорія і практика навчання в русі інтенсивно розвиваються з кінця ХХ – початку ХХІ ст. Його передумовами є широко використовувані у ХХ ст. ігрові дидактичні технології й методи, а також методи інтерактивного навчання, що передбачають рухову активність дітей. Проте є й більш ранні дослідження цієї технології. Ідеї сучасних освітньо-рухових методик про взаємозв'язок фізичного, психічного й розумового розвитку людини обґрунтовували класики педагогіки, а саме: Дж. Локк, Й. Г. Песталоцці, П. Лесгафт, В. Сухомлинський тощо.

Зокрема, В. Сухомлинський, добре знаючи педагогіку, психологію й фізіологію дитячого організму, у педагогічних творах використовував стару китайську приказку про те, що розум дитини знаходиться на кінчиках її пальців. Фізіологічною основою такого твердження є взаємозв'язок всіх систем людського організму, зокрема м'язової й нервової. Розвиток дрібної моторики пальців та зап'ястка сприяє утворенню більшої кількості зв'язків між нервовими клітинами підкірки обох півкуль головного мозку, що стимулює формування інтелекту дитини.

Теорію і практику навчання в русі суттєво збагатили в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. американські вчені (Дж. Вос, Г. Драйден, Л. Палмер тощо). Їх численні наукові розвідки переконливо доводять, що спеціально розроблені рухові вправи не лише сприяють ефективному навчанню, а й формуванню особистості дитини. Зокрема, дослідження американських науковців Г. Драйдена і Дж. Вос про значення рухової активності в житті дитини дошкільного і молодшого шкільного віку становлять свого роду революцію в навчанні. Спираючись на наукові розвідки Л. Палмера, Г. Драйден і Дж. Вос доводять, що діти не просто ходять, бігають, скачуть, тобто займаються традиційними видами рухової активності: «Ми рекомендуємо їм такі види діяльності, які спеціально придумані для активізації тих частин мозку, що, як

відомо, стимулюють їхні зорові, дотикові та слухові відчуття, а також їхню здатність засвоювати знання»¹⁴⁹.

Більшість батьків інтуїтивно знає, що дитина, скажімо, дуже полюбить крутитися навколо своєї осі, ніби гелікоптер. Дослідження в державних школах Міннеаполіса, які проводив Л. Палмер, показали, що така вправа істотно впливає на ріст мозку. І що інтенсивніше виконувати цю вправу, то сильніше вона впливає на збільшення тієї ділянки мозку, яка відповідає за подальше навчання¹⁵⁰. Загалом результатом цього виду активності є формування навичок та зосередження уваги, упевненість у собі, пришвидшення реакцій, уміння вирішувати щораз складніші навчальні завдання. Отже, американські вчені показали переваги навчання в русі й перспективи реалізації цього методу.

В українській педагогіці ідеї навчання в русі поширюються з 90-х років ХХ ст. Їх продуктивно розвивають науковці О. Дубогай, А. Цьось та ін. Зокрема, О. Дубогай розробила освітньо-рухову методику, дидактичну модель, а також освітньо-рухову технологію «Навчання в русі». У цих інноваціях, які не мають чіткого термінологічного підґрунтя, домінують методи фізичного розвитку дитини. Водночас зберігає актуальність моделювання способів поєднання навчання, фізичного розвитку й виховання учня молодшого шкільного віку.

Особливості навчання в русі

Хоча навчання в русі трактується як освітньо-рухова технологія, а технологія передбачає точність дій, проте рух не є чітко запланованим, отже, допускається будь-яка рухова активність. Цей підхід притаманний лише вітчизняним початковим школам. У зарубіжній педагогіці дещо інший погляд: рух не безладний, а точно визначений.

Зокрема, у польській системі навчання через рух, засновницею якого є Д. Дзямська, реалізуються три основні форми активності дитини:

— вправи – досконалі особливі функції організму (креслення, тупання, скакання);

¹⁴⁹ Dryden G., Vos J. Rewolucja w uczeniu / przekł. Bożena Józwiak. Poznan: Wyd-wo Zysk i S-ka, 2003. S. 237.

¹⁵⁰ Там само. S. 237.

— забава – передбачає декілька вправ, наприклад, діти ходять навкруг столу і креслять ритмічні лінії правою і лівою рукою;

— гра – складається з кількох вправ із чітко визначеними правилами.

В освітній практиці польських шкіл реалізуються методики К. Орфа, Р. Лабана, В. Шерборн тощо, які ґрунтуються на поєднанні рухової діяльності, музичного супроводу, здебільшого ще й слів. Діти граються в гелікоптера (гру запропонував американський професор Л. Палмер), лівні вісімки, гімнастику мозку тощо.

Очевидно, стверджувати про переваги котроїсь із зазначених технологій – польської або української – недоцільно. Кожна має свої плюси.

Навчання в русі як здоров'язберігальна технологія передбачає рухову активність, що є надзвичайно актуальним завданням якраз у початковій школі, адже прояв більшості відхилень у стані здоров'я молодших школярів (порушення постави та сколіози, вегето-судинна дистонія, неврози, захворювання жовчного міхура, розвиток короткозорості та ін.) пов'язаний із великим розумовим навантаженням на тлі різко зниженого, як порівняти з дошкільним дитинством, обсягу рухової діяльності внаслідок довгого сидіння за партою в процесі навчання й під час виконання домашніх завдань. Навчання в русі дає змогу зняти загальну втому та перевтому й поліпшити ефективність засвоєння навчального матеріалу¹⁵¹. Ці позитивні результати досягаються завдяки чергуванню інтелектуального, емоційного та рухового видів діяльності, що і є особливістю здоров'язберігальних рухових технологій. Вони передбачають зміну (за рядами або весь клас) форм роботи, що стимулює миттєве мислення учнів, сприяє збільшенню їхньої рухової активності, своєчасному запобіганню розумовій утомі, учить дружнього та гуманного спілкування, розвиває патріотизм, відповідальність за команду, уміння поважати думки й помилки інших через створення ігрових ситуацій, нестандартних інтегрованих уроків¹⁵².

¹⁵¹ Дубогай О. Навчання учнів початкової школи в системі здоров'язбереження засобами освітньо-рухової методики. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць*. 2015. № 3 (31). С. 69.

¹⁵² Там само. С. 70.

Методи освітньо-рухової технології доцільно використовувати і під час засвоєння нового матеріалу, адже вони сприяють кращому запам'ятовуванню дітьми інформації, і на етапі узагальнення й систематизації знань. Проте навчання в русі необхідно реалізовувати переважно під час заключної частини уроку. У цей час на тлі розумової втоми дітей спостерігаються низький розумовий та руховий рівні активності.

Викладаючи зміст нового матеріалу і, якщо треба, записуючи його на дошці, можна пропонувати учням «відображати його у вигляді рухових дій, виписуючи літери, цифри, фрази, іноземні слова, формули, арифметичні та математичні приклади і відповіді на них та інше кінчиком носа, плечовими точками, руками чи іншими частинами тіла»¹⁵³.

Для забезпечення успіху освітнього процесу необхідно правильно вибрати й застосувати методи освітньо-рухової технології. Такі методи (передусім ігри) переважно розроблені для розвитку рухової активності.

Для вчителів, особливо на адаптаційно-ігровому етапі навчання в початковій школі, цікавими є рухливі ігри, у яких поєднуються освітні й оздоровлювальні функції, а саме: «Один, один, два, два», «Математики», «Диктант для розвідника» тощо.

Методи для розвитку мозку дітей початкової школи через фізичні вправи

*Гра в гелікоптера*¹⁵⁴

Цю вправу, яку запропонував професор Л. Палмер, з успіхом можна використовувати для розвитку навчальних здібностей.

Організація роботи:

1. Діти стають, витягнувши руки по боках.
2. Попросіть їх швидко покрутитися довкола себе впродовж 15 с., кажучи: «Ми гелікоптери й летимо на лєтовище». Під час цієї вправи ввімкніть голосно музику.

¹⁵³ Дубогай О. Навчання учнів початкової школи в системі здоров'язбереження засобами освітньо-рухової методики. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць*. 2015. № 3 (31). С. 61–62.

¹⁵⁴ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 256.

3. Далі дайте наказ зупинитися й заплющити очі. Спробуйте зосередити увагу дітей на їх рівновазі: «Зоставайтесь на цій самій позиції!» Не кажіть: «Не падайте». Наголошуйте на тому, що треба робити, а не на тому, чого не треба.

4. Діти стоять 15 с., аж поки їм перестане крутитися голова. Далі гра повторюється. Крутіться так 10 разів. Це займе 5 хв.: 15 с. вправа, 15 с. – відпочинок.

У цій вправі дуже важлива швидкість, саме вона стимулює рух спеціальної рідини у вухах. Звикнувши, діти крутитимуться із заплющеними очима й розплющуватимуть їх тільки час від часу для безпеки.

Не пропонуйте дітям крутитися в один бік, а потім відразу ж у другий, тому що дуже важливо, щоб рідина в напівкруглих каналах вуха рухалася. Коли дитина почне крутитися в інший бік, рідина перестане рухатися, а, відповідно, припиниться стимуляція.

Якщо дитина відчуває труднощі під час виконання цієї вправи, то станьте поряд із нею й допоможіть їй, на мить утримуючи за плечі й прокручуючи її навколо осі тіла, щоб цей рух не припинявся.

Метод «Броунівський рух»

Цей метод дає змогу кожному учневі виступити в ролі вчителя, передаючи свої знання однокласникам. Використання «броунівського руху» забезпечує багаторазове повторення одним учнем своєї частини навчального матеріалу, ознайомлення з іншими частинами й систематизацію всієї інформації, що стосується теми.

Організація роботи:

1. Роздайте кожному учневі індивідуальне завдання – навчальний блок із теми (абзац тексту на окремому листочку, окреме запитання чи завдання тощо).

2. Виділіть декілька хвилин для читання інформації. Переконайтеся, що школярі розуміють прочитане.

3. Дайте учням таке завдання: ходити по класу і знайомити зі своєю інформацією однокласників.

4. Акцентуйте увагу: учень може одночасно спілкуватися тільки з однією особою. Завдання полягає в тому, щоб поділитися своїми знаннями й самому отримати інформацію від іншого учня.

Упродовж відведеного часу треба забезпечити спілкування кожного учня з максимальною кількістю однокласників для отримання якомога повнішої інформації з теми.

5. Проаналізуйте й узагальніть знання школярів (відповіді можна записувати на дошці). Підведіть підсумки виконання вправи.

«Диктант для розвідника»

Цей методичний прийом розвиває зорову пам'ять, тренує уважність і формує почуття відповідальності за кінцевий результат. Він є ефективним на інтегрованих уроках. За його допомогою можна запропонувати учням опрацювати тексти з української чи іноземної мови, математичні приклади, правила.

Організація роботи:

1. Поділіть клас на 5–6 команд.
2. Текст диктанту теж поділіть на стільки ж частин. Аркуші з текстом прикріпіть до стіни якнайдалі від команд, для яких вони призначені.
3. Запропонуйте командам відтворити текст. При цьому кожний з учасників гри стає розвідником. Він підходить до тексту (стільки разів, скільки потрібно), читає його, запам'ятовує, повертається до команди і диктує свою частину. Команди змагаються.
4. Визначте переможця. Ним стає та команда, яка закінчить роботу швидше і не зробить помилок (або зробить менше від інших).

«Дидактичний млин»

Цей метод через взаємозв'язок розумового, фізичного, трудового виховання дає змогу підвищити свій рівень із письма, правопису, читання, запам'ятовування на слух за допомогою простих фізичних вправ, що впливають на роботу мозку.

Організація роботи:

1. Запропонуйте дітям встати і підносити почергово то одне коліно, то інше, торкаючись ними ліктя протилежної руки.
2. Зазначте, що для самозаспокоєння учні можуть виконувати цю вправу впродовж десяти хвилин, коли перебувають у стресовому стані.

Варіанти:

1. Робіть вправу із заплющеними очима.
2. Піднімайте по чергово то одну, то другу ногу, торкаючись кінчиків пальців протилежно руки¹⁵⁵.

Дидактична гра «Один, один, два, два»

Ця гра дає змогу учням на адаптаційно-ігровому етапі початкової школи в руховій активності краще запам'ятовувати цифри.

Організація роботи:

1. Запропонуйте учням стати в коло. Кожен отримує свій порядковий номер (від одного до десяти).

2. Повідомте правила гри. Учасник, що розпочинає гру, два рази називає свій порядковий номер (при цьому ляскає по колінах), а тоді називає два рази номер іншого учасника (при цьому плескає в долоні). Учасник, номер якого назвали, два рази називає свій номер (ляскає по колінах), два рази – номер будь-якого іншого учасника (плескає в долоні). Отже, під час ударів по колінах дитина двічі говорить свій номер, під час оплесків – двічі який-небудь чужий. Хто збився, той вибуває з гри. Називати номери учасників, які вибули, заборонено. Такі гравці також вибувають. Перемагають два учні, що залишилися.

3. Підведіть підсумки гри.

Дидактична гра «Математики»

Ця гра дає змогу учням у початковій школі сформувати навички виконання математичних дій у руховій активності.

Організація роботи:

1. Поділіть учнів на команди з однаковою кількістю учасників.

2. Повідомте правила гри. Кожен гравець прикріплює на одяг аркуш із номером (від 1 до числа, що відповідає кількості членів команди).

Ведучий встає на рівній відстані від кожної команди і каже або показує на картках математичне завдання, наприклад: $(2 \times 8 - 4) / 3$.

¹⁵⁵ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 374.

З кожної команди повинен вибігти учень, чий номер дорівнює відповіді до наведеного прикладу (у цьому випадку – 4). Та команда, з чиєї учень вибігає першим, отримує 1 бал. Виграє команда, яка набрала 5 балів.

3. Підведіть підсумки гри.

3.6.2. Технологія фізичного виховання дітей М. Єфименка

У 90-х роках ХХ ст. в освітянських колах була презентована технологія, розроблена українським педагогом-новатором, незалежним експертом із фізичного виховання та оздоровлення дітей і дорослих Миколою Єфименком. Інша назва – «Театр фізичного розвитку та оздоровлення дітей». Авторська технологія М. Єфименка створена для реалізації в дошкільних закладах та початковій школі.

В основі технології – дотримання принципу природовідповідності і проведення гри, яку має всебічно продумати педагог¹⁵⁶. Технологією передбачено єдність фізичного, естетичного, розумового, морального й духовного розвитку дитини.

Історія «Театру фізичного розвитку та оздоровлення дітей» налічує понад 20 років. Передумовою становлення нової технології стало відкриття М. Єфименком у 1990 р. в Одесі на базі дошкільного закладу № 258 «Золота рибка» за підтримки завідувача, вихователів та кількох студентів дефектологічного відділення факультету фізичного виховання Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського Центру реабілітації рухом (ЦРР), співробітники якого займалися руховою реабілітацією дітей з церебральним паралічем.

У розробленій технології втілено педагогічне кредо її автора: «Грати щодня, грати постійно, грати завжди». Технологія фізичного виховання дітей ґрунтується на таких положеннях:

1. Іти за логікою природи (педагогіка має бути природною).
2. Здійснювати фізичне виховання дітей по спіралі, поєднуючи нове з відомим.

¹⁵⁶ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. С. 370.

3. Реалізовувати так званий педагогічний спідометр, тобто загальнорозвивальні вправи (підбирати підготовчу частину заняття (уроку) згідно з «еволюційною гімнастикою»).

4. Розділяти заняття на три частини за фізіологічною суттю.

5. Упроваджувати основні принципи «Театру фізичного виховання дітей» (граючи – оздоровлювати, граючи – виховувати, граючи – розвивати, граючи – навчати).

6. Створювати позитивну, світлу енергію радості й задоволення (фізичне виховання повинно заряджати дітей позитивними емоціями).

7. «Малювати» руховий портрет дитини, використовуючи методику ігрового тестування.

8. Допомогати дітям у створенні тренажерів.

9. Дотримуватися принципу: «Здоров'я здорових вимагає профілактики та корекції».

10. Забезпечувати гармонійність виховних впливів: через рухи та гру до виховання Людини майбутнього¹⁵⁷.

У системі фізичного виховання дітей М. Єфименко виокремив такі основні рухові режими: плавальний, лежачий, повзальний, сидячий, стоячий, ходьбовий, лазальний, біговий, стрибковий. Їх назви відображають, яким основним рухам надають перевагу на конкретному занятті.

Реалізуючи технологію фізичного виховання, розроблену М. Єфименком, педагог повинен продумати ігрову тему, відповідно до якої відбуватиметься фізичний розвиток дітей. Ігрове дійство може тривати на одному або декількох заняттях у формі гри, казки, у яких відображені історичні, географічні, етнографічні особливості місцевості, де розміщений дитячий заклад.

Гра-заняття має багато спільного з театральним спектаклем. Під час ігор можна здійснювати профорієнтацію, ознайомлюючи дітей з різними професіями.

Найвагомішими перевагами технології є: поєднання рухової й мовленнєвої діяльності; інтеграція фізичного, естетичного й інших напрямів виховання; формування математичних уявлень, уваги, логіки, пам'яті, спостережливості через вправи, ігри. Для розвитку

¹⁵⁷ Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. С. 370.

мовлення використовується методичний прийом «створення педагогічного вакууму», коли педагог розпочинає фразу, а діти завершують, слідкуючи, щоб вона була адекватна конкретній ігровій ситуації. Відбувається також озвучення рухів пропонованою ситуацією образу. Наприклад, виконання вправи «Їдемо на конячці» супроводжується імітацією цокоту копит.

Кожне заняття повинно мати звуко-музичний супровід, який розпочинається тихою, повільною, ніжною музикою з поступовим наростанням сили, звуку, динамізму.

У «Театрі фізичного розвитку та оздоровлення дітей» дотримуються різних підходів до організації роботи з дівчатками та хлопчиками. М. Єфименко в загальних рисах окреслив фізичні та психічні якості чоловічості й жіночності, які необхідно розвивати під час занять у дітей відповідних статей. Такими рисами хлопчиків є: фізична сила, витривалість, спритність, швидкість, атлетичність, наступальність, сміливість, ризикованість, рішучість тощо; у дівчаток: гнучкість (пластичність), точність рухів, координація, легкість, стрункість, відчуття ритму, витонченість, лагідність, ніжність, естетичність та інші.

Безперечно, певною мірою всі ці якості варто формувати як у хлопчиків, так і в дівчаток. У контексті міркувань М. Єфименка йдеться про окремі заняття, на яких має домінувати виховання статевих ознак. Очевидно, є певний сенс у його твердженнях, що ігри для дівчаток і хлопчиків мають бути різними. Так, типовими для хлопчиків можуть бути такі ігри: «Запорозькі козаки», «Астронавти», «Юні матроси», «Рятівники», «Десантники», «Ніндзя», «Прикордонники», «Скелелаз»; для дівчаток: «Бджілки», «Метелики», «Сонечко», «Із життя квітів», «Зірочки», «Рибки», «Ляльковий магазин», «Народжені морем» та ін.

Технологія М. Єфименка не є цілковито досконалою. Вона має й недоліки. Учні не завжди можуть правильно виконати вправи разом із педагогом, а той, у свою чергу, не має можливості допомогти, оскільки відбувається казкове дійство, яке не повинно перериватися. Крім того, не кожній дитині подобається казка, створена дорослими людьми. Учителі розглядають й інші недоліки системи фізичного виховання українського педагога. Проте, незважаючи на окремі вади, технологія М. Єфименка є

оригінальною системою фізичного виховання, розвивальний ефект якої поширюється на загальний розумовий і духовний розвиток як здорових дітей, так і дітей з інклюзіями. Вона може стати передумовою для проектування новітніх систем фізичного виховання, основою комплексної педагогіки життя. Її ідеї можуть використовуватися для розробки нових технологій фізичного виховання дітей у позакласній роботі.

3.6.3. Арт-терапевтичні технології

Арт-терапія (арт-терапевтична технологія) в останнє десятиріччя здобуває все більше прихильників у початковій школі, оскільки це один із найефективніших способів профілактики захворювань дитини. Арт-терапія передбачає використання засобів мистецтва в роботі з учнем. Її застосовують при порушеннях адаптації молодшого школяра в новому колективі, для соціально-психологічної підтримки дітей, які мають труднощі в навчанні, під час діагностики й корекції емоційної сфери.

Це технологія, реалізація якої сприяє профілактиці захворювань молодших школярів. Часто вже в початковій школі в дітей спостерігається негативна динаміка: від дидактогеній до головних болів, неврозу, а згодом болів у серці. Арт-терапія дає змогу виявити такі тривожні тенденції: молодший школяр у творчості легше ділиться таємними бажаннями, підсвідомими почуттями та емоціями, ніж виражає їх у словесній формі. Саме тоді мистецтво виконує роль своєрідного невидимого містка, що поєднує два протилежні світи: фантазії та реальність.

За допомогою арт-терапії в початковій школі можна вирішувати виховні, психокорекційні завдання, розвивати творче ставлення до дійсності. Вона допомагає дітям дізнатися більше як про себе, так і про оточення. Необхідно все ж акцентувати увагу на тому, що хоча творчі цілі в арт-терапії мають велике значення, перше місце таки відводиться терапевтичним завданням. А тому вона з успіхом використовується в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

Часто поняття арт-терапії асоціюється з психологічною підтримкою дитини, яку надає професійний психотерапевт. Це поширений хибний погляд, адже, не маючи протипоказань, арт-

терапія може бути використана не лише в психотерапії, а й у педагогіці та соціальній роботі.

Обидва терміни («арт-терапія» й «арт-терапевтична технологія») є зрозумілими для батьків та учнів на рівні інтуїції, недостатньо обізнані з ними також учителі, що спонукає розглянути ці поняття детальніше.

Характеристика основних понять

Термін «арт-терапія» (з англ. art – мистецтво, art therapy – терапія мистецтвом) означає лікування пластичною зображальною творчістю, у якій людина виражає свій психоемоційний стан. Це синтез декількох галузей наукового знання: мистецтва, медицини і психології.

Однозначного трактування арт-терапевтичних понять на сьогодні немає. Арт-терапія – це напрям (форми, методи, набір прийомів) у психотерапії; альтернативна практика; інноваційна технологія, суть якої полягає у створенні й використанні різних видів мистецтва для передачі почуттів та емоцій.

Основним інструментом арт-терапії у школі першого ступеня є спонтанна творча діяльність, коли учень, не замислюючись, виражає в малюнку, ліпленні, імпровізації свої думки й почуття. Тому арт-терапію трактують як технологію, у якій спонтанна образотворча діяльність використовується для розкриття творчого потенціалу і гармонізації внутрішнього світу дітей.

Оскільки арт-терапія не має чіткого алгоритму дій учителів і учнів, її визначення як технології є суперечливим. Водночас, якщо брати за основу підхід до трактування освітньої технології як інновації, то арт-терапія – це беззаперечно технологія.

Здавалось би, арт-терапевтична технологія – це сучасна інновація, проте й вона має тривалий період розвитку.

Історичні аспекти арт-терапії

Уперше термін «арт-терапія» як вид психотерапії та психологічної корекції, заснований на мистецтві і творчості, використав А. Хіл у 1938 р. при описі своєї роботи з хворими на туберкульоз.

Проте історичне коріння цієї інновації знаходиться в первісному суспільстві. Як відомо, первісна людина часто

використовувала жести, міміку, пантоміму, танець, наскельний малюнок. Схильна до символізації, вона несвідомо перетворювала в символи предмети і форми довколишнього середовища і застосовувала ці символи в релігії та мистецтві. Давні форми мистецтва, які мали цілющу силу, лікували тіла й душі людей, стали передумовами подальшого розвитку арт-терапії як методу лікування й профілактики психофізичних захворювань.

Вплив мистецтва на організм людини зауважили філософи в Індії, Китаї, Стародавній Греції. Вони намагалися з'ясувати таємницю цього впливу та визначити роль театру, музики, живопису у відновленні функцій організму. Можливо, саме тому образ ідеальної школи асоціюється з будівлею, що відповідає найкращим естетичним зразкам, у якій стіни розписані картинами і на якій красуються учнівські вироби.

Інтенсивний розвиток психотерапії у Європі відбувся у 30-х роках ХХ ст., чому сприяла діяльність А. Хіла й Г. Ріда. Нині ми можемо спостерігати в Європі й Америці інтеграцію арт-терапії в державну систему охорони здоров'я.

Українські педагоги використовують мистецтво в роботі з учнями шкільного віку здавна, не завжди акцентуючи увагу на арт-терапевтичних цілях, але зазначаючи його сприятливий вплив на розвиток дитини. На зв'язок між психічним та духовним світом дитини вказувала українська просвітителька С. Русова, яка зазначала, що малюнок дитини – це її правдива графічна мова, індивідуальна й водночас зрозуміла для всіх народів усіх часів.

Коли дитина малює, вона не боїться, не чує нічого навколо себе. Для розуміння психології дитини велике значення мають збірки дитячих малюнків. Це найкращий ґрунт задля просвітнього впливу на дитину, закінчене приєднання творчих сил дитини до життя. Через це малювання має величезне значення в освіті дітей, а також психологічну цінність для її вихователя й учителя¹⁵⁸.

На роль мистецтва в житті учня молодшого шкільного віку вказував класик української педагогіки В. Сухомлинський у творі «Серце віддаю дітям», що був уперше виданий у 1969 р. Зокрема, він писав: «Діти повинні жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, фантазії творчості. Цей світ повинен оточувати дитину і тоді, коли ми хочемо навчити її читати і писати. Так, від того, як

¹⁵⁸ Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. С. 92–93.

почуватиме себе дитина, піднімаючись на першу сходинку драбини пізнання, що вона переживатиме, залежить весь її подальший шлях до знань. Просто страшно подумати, що ця сходинка стає для багатьох малюків каменем спотикання. Придивіться до життя шкіл, і ви побачите, що саме в період навчання грамоти багато дітей втрачають віру в свої сили. Давайте ж підніматися, дорогі колеги, на цю сходинку так, щоб діти не відчували втоми, щоб кожен крок до знань був гордим злетом птаха, а не стомленою ходою знесилоного подорожнього, що змагає під непосильною ношею.

...Процес навчання письма й читання буде легким, якщо грамота стане для дітей яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями. ... Навчання грамоти треба тісно поєднувати з малюванням»¹⁵⁹.

Особливості реалізації арт-терапевтичної технології у початковій школі

У роботі з молодшими школярами реалізується три самостійних напрями арт-терапії: педагогічний (може застосовуватися до потенційно здорової дитини), психотерапевтичний (медичний) і соціальний (терапія зайнятстю). Їх об'єднує використання художньої творчості як лікувального фактора, що відволікає дитину від неприємних переживань або позитивно впливає на її емоційну сферу. Зрозуміло, що в роботі вчителя початкових класів реалізується лише педагогічний напрям.

Основна мета арт-терапії полягає у створенні естетичних продуктів, що об'єктивують у собі почуття, переживання і здібності дитини. Звичайно, не йдеться про те, щоб зробити молодших школярів художниками або скульпторами, а пробудити в них активність, спрямовану на реалізацію творчих можливостей. Акцент в арт-терапії роблять на творчу діяльність, на здатність створювати і спонукають дитину самостійно творити.

Учитель початкової школи може застосовувати арт-терапію без участі психолога або психотерапевта для вирішення розвивальних, виховних, діагностичних, корекційних та інших завдань. Якщо ж

¹⁵⁹ Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 78–79.

під час реалізації діагностичних процедур він виявив проблеми, що підлягають спеціальній корекції, то рекомендує батькам звернутися до фахівця.

Учитель, що застосовує арт-терапевтичні технології, досягає здоров'язбережувального ефекту. Це відбувається завдяки тому, що в процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінностей іншої людини, її почуттів, переживань. В учнів виникає відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху, у результаті чого мобілізується цілющий потенціал емоційної сфери дитини.

Під час виконання завдань з елементами арт-терапії у груповій, колективній формі роботи учні вчаться працювати й взаємодіяти в колективі, набувають навичок коректного спілкування, співчуття, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги, що позитивно впливає на формування міцного, дружного колективу. При цьому створюються відкриті, довірливі стосунки як з однолітками, так і з учителем, що їх передбачає педагогіка партнерства. У молодших школярів формується почуття задоволеності, віри у власні сили, гідності та самоповаги.

Арт-терапевтичні технології успішно реалізуються для корекції «Я-концепції» дитини, яка раніше могла бути деформована. Унаслідок арт-терапії покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Особливо позитивні результати можуть бути отримані в роботі з молодшими школярами, у яких спостерігаються відхилення в розвитку емоційної та вольової сфер, оскільки арт-терапевтична діяльність сприяє зниженню рівня тривожності, агресивності, страхів, сором'язливості та гіперактивності учнів¹⁶⁰.

Використання арт-терапевтичних технологій учителем початкової школи може відбуватися на будь-якому уроці чи інтегрованому занятті. Учніям можна запропонувати такі завдання:

¹⁶⁰ Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2016. С. 39.

створити аплікацію, «живу» картину в пісочниці; намалювати рисунок; виготовити іграшку; інсценізувати подію тощо.

Арт-терапія дає змогу кожному залишатися самим собою, не відчувати незручності, сорому, образи від порівняння з іншими учнями. При цьому гуманістичний підхід не декларується, а реально втілюється на практиці.

Види та техніки арт-терапії

На сьогодні створено багато різноманітних видів та технік арт-терапії, а саме: музикотерапія, танцювальна терапія, драмотерапія, казкотерапія, бібліотерапія, маскотерапія, ігротерапія, фототерапія, лялькотерапія, орігамі тощо. Кожний із цих видів має безліч арт-терапевтичних технік, які застосовуються для вирішення внутрішніх і міжособистісних конфліктів, кризових ситуацій, вікових криз, травм, невротичних і психосоматичних розладів та ін. Окремі методи, прийоми, техніки арт-терапії представлені в додатку Е.

Запитання для обговорення

1. Які переваги та недоліки реалізації інформаційно-комунікаційних технологій у закладах початкової освіти? Як зменшити негативний вплив новітньої техніки на розвиток дитини, її здоров'я?

2. Які форми й методи формування інформаційної компетентності, медіаграмотності є ефективними?

3. Як організувати профілактичну роботу в закладі освіти з метою попередження віртуальних загроз для школяра?

4. У чому полягають труднощі реалізації технологій формування колективу класу в початковій школі?

5. Які поради щодо підвищення самооцінки дітей ви б запропонували з особистого досвіду?

6. Які ідеї технології М. Єфименка доцільно реалізовувати у фізичному вихованні молодших школярів?

7. За допомогою яких технологій можна попередити виникнення дидактогенних неврозів у молодших школярів?

Практичні завдання

1. Створіть навчально-виховний проект на одну з тем: «Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: за і проти»; «Загрози для школяра в реальному й віртуальному світі та як їх уникнути».

2. Найбільшою перешкодою на шляху до успіху є страх невдачі. В. Черчилль стверджував, що успіх – це вміння рухатися від однієї невдачі до іншої з незмінним ентузіазмом.

Визначте за методикою А. Реана рівень вашої активності (що переважає у Вашому житті: мотивація на успіх чи страх невдачі). Чим більше переважає мотивація на успіх, тим активніша людина.

Для цього дайте відповіді на твердження тесту, вибираючи варіанти «Так» або «Ні». В інструкції до методики не рекомендується довго роздумувати над твердженнями. Правильною є відповідь, що першою спала на гадку.

1. Розпочинаючи роботу, надіюся на успіх.
2. У діяльності активний.
3. Схиляюся до проявів ініціативи.
4. При виконанні відповідальних завдань намагаюся, якщо можна, віднайти причини відмови від них.
5. Часто обираю крайності: або занижено легкі завдання, або нерально важкі.
6. При зустрічі з труднощами, як правило, не відступаю, а шукаю шляхи їх подолання.
7. При чергуванні успіхів і невдач схильний до переоцінки своїх успіхів.
8. Продуктивність діяльності в основному залежить від моєї цілеспрямованості, а не від зовнішнього контролю.
9. При виконанні достатньо важких завдань в умовах обмеженості часом результативність моєї діяльності погіршується.
10. Я схильний проявляти наполегливість для досягнення мети.
11. Я схильний планувати своє майбутнє на досить тривалу перспективу.
12. Якщо я ризикую, то з розумом.
13. Я не дуже наполегливий у досягненні мети, особливо якщо відсутній зовнішній контроль.
14. Надаю перевагу ставити перед собою середні за важкістю або трохи завищені, але досяжні цілі.
15. У випадку невдалого виконання завдання його привабливість знижується.

16. При чергуванні успіхів і невдач я більше схильний до переоцінки своїх невдач.

17. Надаю перевагу плануванню свого майбутнього лише на найближчу перспективу.

18. Під час роботи в умовах обмеженості часом результативність діяльності в мене покращується, навіть якщо завдання є досить важким.

19. У випадку невдачі я, як правило, не відмовляюся від поставленої мети.

20. Якщо я сам обрав для себе завдання, то у випадку невдачі його привабливість лише зростає.

Обробка результатів

Один бал отримують відповіді «Так» на твердження 1, 2, 3, 6, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 19, 20 і відповіді «Ні» на твердження 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17. Підраховується загальна кількість балів.

Якщо досліджуваний набрав від 1 до 7 балів, то діагностується боязнь невдачі. Від 14 до 20 балів – діагностується надія на успіх. Якщо кількість набраних балів у межах від 8 до 13, тоді необхідно вважати, що мотиваційний плюс є невираженим. При цьому, якщо в досліджуваного 8–9 балів – то його мотивація ближча до уникнення невдачі, якщо 12–13 балів – ближча до спрямованості на успіх.

3. Визначте для себе життєві цілі на далеку, середню та близьку перспективи. Під час виконання завдання скористайтеся запропонованою таблицею.

Вид діяльності	Терміни виконання		
	1 рік	5 років	10 років
Навчання			
Професійна діяльність, кар'єра			
Самовдосконалення			
Заняття фізкультурою та спортом			
Творча діяльність			
Громадська робота			
Влаштування особистого життя			

4. Підготуйте розповідь для батьків на батьківських зборах на тему «Особливості застосування в родині технологій дотримання здорового способу життя».

ДОДАТКИ

Додаток А

Виховна ігрова ситуація реального змісту «Невиховані батьки»¹⁶¹

Мета: виховувати дисциплінованість, відповідальність; розвивати здатність бачити себе з боку, знаходити спільне в чужих і своїх учинках, відстоювати власну думку; формувати вміння правильної організації режиму дня.

Зміст ситуації: діти не вміють правильно розподіляти свій вільний час, не дотримуються режиму дня, багато дивляться телевизор, грають у ігри на комп'ютері, виявляють упертість, не прислухаються до думки дорослих, роблять їм наперекір.

Умови перебігу ситуації: учитель розповідає історію про сім'ю своїх знайомих, у якій дорослі багато часу проводять за комп'ютером і біля телевизора, не виконують домашні обов'язки, обманюють, стали мало уваги звертати на свою дочку, не відпочивають разом, зокрема й не їздять на природу. Учитель пропонує порадити дівчинці, як «перевиховати» дорослих, організовуючи сюжетно-рольову гру.

Хід виховної ситуації

Учитель:

Діти, до мене звернулася дочка моїх знайомих із великим проханням. Ситуація, про яку вона розповіла, досить складна. Мені важко щось порадити дівчинці. Давайте разом спробуємо розв'язати її проблему. Я не можу сказати її справжнього імені, то буду називати дівчинку Маринкою.

Маринка поскаржилася на своїх батьків, які багато вільного часу проводять за комп'ютером, дивляться всі без вибору телепередачі й телесеріали. Після того, як підключили інтернет, життя в сім'ї дуже змінилося. Батько й мати сваряться між собою, не хочуть виконувати домашні обов'язки. Мама, щоб швидше сісти за комп'ютер, стала погано готувати їжу, забуває прибрати у квартирі. Одного дня Маринка зустріла свого тата, який повинен

¹⁶¹ Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. С. 122–123.

бути на роботі, біля гральних автоматів. Коли дівчинка до нього підійшла, він заховався, а потім доводив, що то був не він. На докори Маринки батьки відповідають, що у своєму дитинстві не мали змоги грати на комп'ютері, а тепер хочуть сповна насолодитися всіма можливостями сучасної техніки.

Дівчинка зі сльозами на очах розповіла мені, що не впізнає своїх батьків. На її думку, через комп'ютер вони заразилися вірусом, стали ніби маленькими.

Я знаю, що серед дітей є багато «комп'ютероманів», але серед дорослих я зустрічаю таку залежність уперше.

А може, батьки Маринки дійсно праві, нехай собі користуються комп'ютером, доки їм не набридне?

Чи можемо ми щось порадити Маринці? Можливо, хтось зустрічався з подібною проблемою? Може, хтось сам багато часу проводив за комп'ютером, а потім якось поборов цю залежність?

Уявімо, що батьки Маринки справді стали дітьми, а Маринка, навпаки, – дорослою, їхньою мамою. Що можна сказати і як вчинити в цій ситуації? Це, можливо, допоможе нам знайти добру пораду і правильний шлях розв'язання проблеми.

Чи погоджується ви з тим, що Маринка-мама повинна заборонити грати на комп'ютері або забрати його з дому?

Можливо, варто відправити неслухняних «дітей» на безлюдний острів?

А давайте розіграємо цю ситуацію!

Як же ми передамо свої поради? А давайте напишемо лист батькам Маринки від невідомих друзів, у якому скажемо все, що ми думаємо.

Методичні прийоми: переконання і сугестія, дискусія щодо користі й шкоди комп'ютерних ігор, сюжетно-рольова гра.

Засоби впливу на емоційну сферу учнів: емоційна розповідь з метою виникнення почуття співчуття дівчинці, жарти.

Імовірні труднощі: частина дітей, що також проводять багато часу за комп'ютером, не будуть засуджувати героїв історії; дітям важко буде дати слушні поради, під час інсценізації поради будуть зводитися до зауважень та заборон.

Додаток Б

Рольові ігри в початковій школі

Рольова дидактична гра «Капітан»

Клас об'єднується у 4–6 груп (екіпажі кораблів), на чолі кожного – капітан.

Капітан обирає один із конвертів, у якому на аркуші написані маршрут корабля і завдання, які треба виконати.

Маршрути: подорож Чорним морем, Азовським морем, річками Дніпро, Збруч, Десна, Дністер, Каховським водосховищем, а також водоймами місцевості, де розміщена школа.

Члени екіпажу розподіляють *обов'язки:* штурман (розповідає про водойму, якою рухається корабель), економіст (розподіляє фінанси), кок (готує їжу), перекладач (спілкується з іноземцями), природознавець (досліджує рослинний та тваринний світ водойми).

Учні отримують *завдання:*

1. Розповісти про водойму.
2. Охарактеризувати рослинний і тваринний світ.
3. Піймати рибу: щуку, форель, окуня. Учні розповідають, з яким завданням не можуть упоратися (котру рибу не зможуть упіймати. Наприклад, форель водиться лише в чистих гірських річках, тому в морі її не зловиш).
4. Розповісти, які страви будуть приготовані на сніданок, обід, вечерю.

5. Розподілити фінанси. Екіпажу умовно видають 1000 грн. (можна купувати декілька одиниць одного товару, наприклад, три фруктові набори). Треба вибрати товари на цю суму із запропонованих варіантів:

- кишенькові гроші для кожного члена екіпажу – 300 грн. для команди;
- книжка для вивчення англійської мови – 100 грн.;
- книжка з рецептами для приготування смачної їжі – 100 грн.;
- засоби для рибалки – 150 грн.;
- продукти (що купите?):

М'ясо – 105 грн.

Крупи – 25 грн.

Хліб – 10 грн.
Фруктовий набір – 20 грн.
Овочевий набір – 15 грн.
Шоколад, цукерки – 50 грн.
Чіпси – 30 грн.
Вода газована – 20 грн.
Олія, масло – 60 грн.
Мед – 30 грн.
Сир, кисло-молочна продукція – 120 грн.
Сіль, перець – 5 грн.
Рибні копченості – 100 грн.
Рибні консерви – 100 грн.
Копчені ковбасні вироби – 100 грн.

Учні мають пояснити, чому шкідливі для вживання копченості, чіпси, цукерки, газовані напої, а також у чому цінність для здоров'я кисло-молочної продукції, риби, крупів, овочів, фруктів, меду; чому ці продукти мають бути в раціоні кожної людини.

Виконання кожного завдання оцінюється за 12-бальною шкалою. «Морська комісія» визначає, яка команда перемогла.

Дидактична гра «У якому будиночку ми живемо»¹⁶²

Клас об'єднується у 4 групи, тобто у 4 будиночки. Назва будиночка визначається під час відгадування загадок.

1. Голки має коротенькі.
Усім знайомі ці гілки
Й шишки довгі, мов свічки. (Ялинка.)
2. Білокрилий, наче птах,
І оспіваний в піснях,
Дрібне листячко на нім,
Що й казати – гарний дім. (Береза.)
3. Відгадай, як звать наш дім,
Все про нього розповім.
Гарне дерево, міцне.
Листя різьблене, рясне.
А на гілочках крилатих

¹⁶² Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи / упорядн. Стребна О. В., Соценко А. О. Харків: Вид. група «Основа», 2005. (Б-ка журн. «Початкове навчання»; Вип. 4 (16)). С. 36–37.

Буде жолудів багато. (Дуб.)

4. І колючі, й довгі, й тонкі

На гілках зелені голки.

Шишок безліч, та маленькі.

І не довгі, а кругленькі. (Сосна.)

Протягом гри дітям пропонується зібрати якомога більше інформації про те чи інше дерево.

Згодом проводяться різноманітні конкурси: упізнати, з яких дерев листочки (дітям пропонуються малюнки різного листя), зіграти в «Поле чудес» тощо.

«Поле чудес»

Дітям пропонується вставити слова в порожні клітинки:

1. «Могутній велетень», дерево-богатир, дерево-довгожитель.

2. Дерево солодке – багато бджілок ласують солодким нектаром із його квітів. З цих квітів заварюють цілющий чай.

Додаток В

Медіаосвітні технології. Медіаосвітні уроки й виховні справи.

Медіаосвітні уроки для учнів молодшого шкільного віку основних шкіл Польщі¹⁶³, підготовлені відповідно до Каталогу медійних та інформаційних компетенцій¹⁶⁴

Додаток В (1)

Медіаосвітній урок із розділу «Використання інформації»

Як відрізнити правдиву інформацію від неправдивої¹⁶⁵

Опис уроку

- 1) Знання в пігулці (коротка інформація).
- 2) Основна ідея уроку.
- 3) Допоміжні засоби й обладнання.
- 4) Алгоритм уроку.
- 5) Завдання для учнів.
- 6) Словник термінів.

1) Знання в пігулці (коротка інформація)

Для вчителя

Коли отримуємо інформацію з певного джерела на тему, що нас цікавить, необхідно оцінити її вірогідність і корисність. Потрібно з'ясувати, які проблеми матеріалу є для нас пріоритетними. Те, що в певній ситуації може бути недоліком джерела інформації, в іншій є перевагою, наприклад, виклад у загальних рисах перешкоджає тоді, коли ми хочемо знати подробиці, але стає корисним, коли ще нічого не знаємо про цю тему.

¹⁶³ Edukacja medialna: lekcje. URL: <https://edukacjamedialna.edu.pl/lekcje/#sp1-3> (dostęp: 15.07.2018).

¹⁶⁴ Cyfrowa przyszłość: katalog kompetencji medialnych i informacyjnych / redakcja merytoryczna: Dorota Górecka. URL: <https://nowoczesnapolska.org.pl/wp-content/uploads/2012/05/Cyfrowa-Przyszlosc-Katalog-Kompetencji-Medialnych-i-Informacyjnych1.pdf> (dostęp: 15.07.2018).

¹⁶⁵ Jak rozróżnić informacje prawdziwe od fałszywych? URL: https://platforma.megamisja.pl/download/knowledge_base/scenario/8/Jak_rozrozniac_i_nformacje_prawdziwe_od_falszywych.pdf (dostęp: 15.07.2018).

Оцінка вірогідності матеріалу – це найважче завдання, яке постає перед людиною, що шукає інформацію, особливо серед джерел із мережі Інтернет. Щоб знати, наскільки можна довіряти отриманій інформації, необхідно оцінити вірогідність джерела, концентруючись на таких питаннях:

— Ким є автор матеріалу чи хто взяв відповідальність за публікацію? Достовірності сприяє престиж книжкового видавництва чи авторитет установи, до якої належить Інтернет-портал. Якщо це наукова публікація, варто звернути увагу на рецензентів роботи.

— Яким способом автор отримав інформацію? Чи є фахівцем у цій галузі? Чи на основі власного досвіду зробив відповідні висновки? А може, отримав інформацію з інших рук? Необхідно відстежити, на кого автор посилається і які ресурси проаналізував. Якщо не повідомляє джерела, ця інформація є менш вірогідною.

— Чи автор намагався найретельніше та найстаранніше висвітлити тему? Вірогідності сприяє представлення різних поглядів, посилання на багато джерел, прагнення без сторонньої допомоги визначити їх цінність, а також намагання подати текст в описовій і графічній формі.

— Коли був представлений матеріал? Якщо не можемо цього визначити, варто встановити, чи джерело інформації часто актуалізується.

Залежно від потреби в інформації з'являються й інші чинники, котрі детермінують вибір джерела. Це передусім:

— об'єктивність (буває, що ми шукаємо суб'єктивні погляди на певну тему);

— актуальність (хоча іноді ми шукаємо інформацію про попередній досвід);

— доступність і легкість використання (трапляється, що нам потрібні джерела, що є важкодоступними або складними для використання);

— ступінь деталізації (однак іноді ми потребуємо лише загальної інформації);

— зрозумілість.

Для учня

Перш ніж використати інформацію, завжди оціни, чи джерело є *вірогідним*. Переконайся, чи автор говорить правду.

Перевір:

— Ким є автор? Чи він компетентний у тому, про що пише чи говорить? (Наприклад, можеш довіряти лікареві, який говорить, які ліки допоможуть.)

— Чи Інтернет-сторінка є авторитетною? (Чи автори підписали свої тексти? Чи є посилання?)

— Чи автор посилається на неперевірені джерела? (Наприклад, порівнює відповіді різних людей, щоб встановити, хто має рацію.)

— Чи є сторінка професійно запроєктованою, а текст старанно написаний? (Наприклад, немає граматичних помилок, інших мовних огріхів.)

— Чи є джерело актуальним? (Наприклад, містить найсвіжіші матеріали й опис найновіших подій.)

Завжди обирай таке джерело, яке буде для тебе найпридатнішим у ситуації, що склалася.

Залежно від потреб обирай джерела:

— легкодоступні;

— зрозумілі для тебе;

— такі, якими легко можна скористатися;

— особливі (детальні) чи загальні (залежно від того, що знаєш про цю тему).

2) Основна ідея уроку

Діти щоденно здобувають багато знань про навколишній світ. Не всі джерела, з яких школярі черпають інформацію, є правдиві. Урок навчає, що не все, що подають медіа, мусить бути правдою, але здобуту інформацію з медіа можна перевірити.

Основні результати досягнення цілей

Учасники:

— знають, що в медіа можна знайти правдиву й неправдиву інформацію;

— розуміють, що джерела поділяються на достовірні і недостовірні;

— уміють перевірити вірогідність джерела.

3) Допоміжні засоби й обладнання

— Дошка, крейда, олівці чи фломастери, аркуш паперу, маркери, скотч.

- Допоміжний матеріал «Правда чи неправда (фальш)».
- Підказка для вчителя «Перевірка інформації».
- Допоміжний матеріал «Вірогідність інформації».

4) Алгоритм уроку

Вправа 1. Час для виконання – 5 хв. Метод – міні-лекція вчителя.

Розкажіть учням, що мета уроку – навчитися відрізняти достовірну інформацію від недостовірної (правдиву від неправдивої). Зазначте, що *інформація* – це різні відомості, погляди й думки, що нам передають інші особи безпосередньо чи через медіа (радіо, телебачення, газету, Інтернет). Особливо підкресліть, що автором інформації завжди є людина (це не газета написала, це конкретний редактор із газети помістив таку інформацію на шпальтах).

Переконайтеся, що всі учасники розуміють поняття «інформація».

Вправа 2. Час для виконання – близько 10 хв. Методи: робота в групах, дискусія.

Допоміжні засоби й обладнання: дошка, крейда, допоміжний матеріал «Правда чи фальш».

Об'єднайте учасників у дві групи. Попросіть, щоб один учень після обговорення в групі оголошував відповіді. Зачитайте голосно питання з допоміжного матеріалу «Правда чи неправда (фальш)». Зверніть увагу на джерело інформації. Запропонуйте учням відзначити на дошці літерами «П» і «Ф» речення відповідно до того, правдиві вони чи неправдиві (фальшиві).

Правда і фальш у таких повідомленнях ЗМІ:

1. Коров'яче молоко некорисне для здоров'я (інформація з газети).

2. Шведська письменниця Астрід Ліндгрен найближчим часом напише нову частину книги «Діти з Бешкетної вулиці» (інформація з Інтернет-сторінки).

3. Губка є морською твариною (повідомлення вчителя).

4. Їжаки збирають яблука і носять їх на колючках на хребті (малюнок із книжки для дітей).

5. Земля обертається навколо Сонця (енциклопедія космосу).

6. На інших планетах Сонячної системи живуть розумні істоти (радіо).

7. З цілої моркви люди їдять лише корінь (Інтернет-сторінка).

8. Коли людина проковтне кісточку, то в шлунку може вирости ціла рослина (розповідь матері друга).

9. Горіхи ростуть на деревах так, як і каштани (інформація з газети).

10. Кожна дитина повинна використовувати зубну пасту «Білесенькі зубки» (рекламна листівка зубної пасти).

Підказки для вчителя й учнів:

1. Коров'яче молоко некорисне для здоров'я (інформація з газети).

П/Ф. Є недоліки й переваги пиття молока. Звичайно, для тих, у кого виникає алергія, воно некорисне. Для інших дітей воно корисне.

2. Шведська письменниця Астрід Ліндгрєн найближчим часом напише нову частину книги «Діти з Бешкетної вулиці» (інформація з Інтернет-сторінки).

Ф. Це неможливо, оскільки шведська письменниця померла ще у 2002 році.

3. Губка є морською твариною (повідомлення вчителя).

П. Добрим підтвердженням для учнів була б фотографія справжньої губки.

4. Їжаки збирають яблука і носять їх на колючках на хребті (малюнок із книжки для дітей).

Ф. Очевидна неправда, яку поширюють ілюстратори книжок.

5. Земля обертається навколо Сонця (енциклопедія космосу).

П. Підтвердженням правильності твердження можуть бути навіть власні спостереження.

6. На інших планетах Сонячної системи живуть розумні істоти (радіо).

П/Ф. Тут варто зазначити, що є питання, на які немає точних відповідей.

7. З цілої моркви люди їдять лише корінь (Інтернет-сторінка).

П. Бажано, щоб дитина сама на основі власних спостережень зробила висновки, адже на городі можна побачити моркву і перевірити цю інформацію.

8. Коли людина проковтне кісточку, то в шлунку може вирости ціла рослина.

Ф. Варто наголосити, що в кожній розповіді-легенді є частка правди. Дійсно, якщо кісточка упала б, наприклад, до легенів, могла б прорости, що є дуже небезпечно.

9. Горіхи ростуть на деревах так, як і каштани (інформація з газети).

П. Це можна перевірити шляхом спостережень, що є найкращим способом довідатися правду.

10. Кожна дитина повинна використовувати зубну пасту «Білесенькі зубки» (рекламна листівка зубної пасти).

Ф. Необхідно зазначити, що є й інші хороші зубні пасти, тому не обов'язково використовувати саме цю.

Подані підказки можуть допомогти у вправах 1 і 3.

Аналогічні вправи батьки повинні виконувати разом із дітьми вдома, пояснюючи, що інформація в пресі, Інтернеті може бути недостовірною, неповною, або навпаки, мас-медіа є цінним джерелом знань.

Вправа 3. Час для виконання – близько 10 хв. Метод – робота в групах.

Допоміжні засоби й обладнання: олівці й маркери, ілюстрація «Вірогідність інформації».

Об'єднайте учасників у чотири групи. Роздайте групам допоміжний матеріал «Вірогідність інформації» (рис. 1). На аркуші намальовані зображення осіб і медіа: газета, книжка, телевізор, комп'ютер, радіо, учитель, батьки, друзі. Є клітинки для того, щоб діти могли домалювати зірочки.

Попросіть учнів визначити, які джерела їм видаються вірогідними, а які – ні (це означає, кому можна вірити зразу, а яку інформацію треба перевіряти). Запропонуйте, щоб біля малюнків із відповідними зображеннями діти намалювали одну, дві або три зірочки – від найменш вірогідних до найбільш вірогідних. Порівняйте аркуші всіх груп. Визначте разом найбільш вірогідне джерело інформації. Поясніть, що для того, щоб перевірити правдивість інформації, необхідно порівняти її з інформацією з іншого джерела.

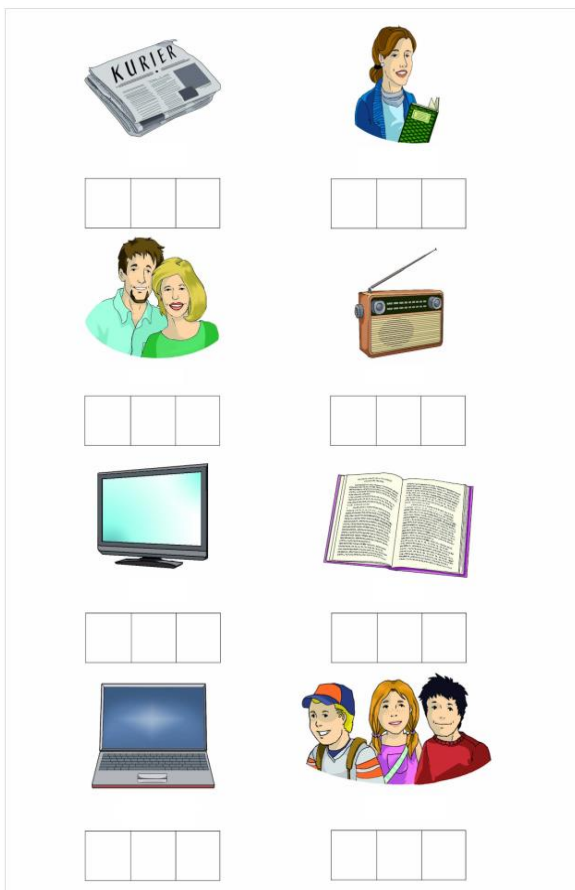

Рис. 1. Ілюстрація до вправи 3.

Вправа 4. Час для виконання – близько 15 хв. Метод – індивідуальна робота.

Допоміжні засоби й обладнання: підказка для вчителя «Вірогідність інформації».

Роздайте кільком школярам картки з написами «мама», «тато», «учитель», «лікар», «бібліотекар», «енциклопедія», «книжка», «Інтернет». Попросіть учнів, щоб вирішили, кому і яке запитання треба поставити, щоб перевірити подані відомості. Зачитайте запитання, а школярі за бажанням відповідатимуть, яким способом

перевірили б цю інформацію. Інші учасники під час розмови можуть висловлювати свою думку.

Підсумовуючи вправу, розкажіть, що варто ставити такі запитання: «Чи це правда?», «Чи допоможеш мені перевірити?», «Де можна знайти інформацію на цю тему?», «Чи існує інше джерело, яке підтверджує цю інформацію?», «Звідки це відомо?»

Вправа 5. Час для виконання – близько 5 хв. Метод – міні-лекція вчителя.

Допоміжні засоби й обладнання: аркуш паперу, маркери, скотч.

Підведіть підсумки заняття. Повішайте на дошці аркуш паперу, на якому будуть написані запитання з вправи 4. Допишіть пропозиції дітей.

Повідомте, що ми отримуємо інформацію з різних джерел, і треба пам'ятати, що вони можуть бути правдиві або неправдиві. Отже, інформацію необхідно перевірити в іншому ресурсі. Залиште аркуш на видному місці, щоб учні звикали до запитань і вчилися їх ставити.

Контроль знань

Переконайтеся, що після виконання вправ учні:

- розуміють, що не всі джерела є вірогідними;
- усвідомлюють, що необхідно бути критичним і перевіряти отриману інформацію;
- знають, яким способом можна перевірити, що отримана інформація є правдивою.

Додаткові опції

У вправі 3 замість домальовування зірочок можна використати голосування, яке більше подобається дітям. Біля картинок поставте чашечки, а учням роздайте палички (зернятка). У чашечки діти кладуть по 1, 2 або 3 палички (зернятка).

Запитайте в учнів, чи траплялося колись із ними, що отримана інформація виявлялася неправдивою (фальшем). Подумайте, чи є такі питання, на які до цього часу не знаєте відповіді або маєте різні погляди. Попросіть, щоб учні постаралися самостійно перевірити необхідну інформацію. Поділіться результатами роботи.

5) Завдання для учнів

Допиши два можливих джерела, з яких можна отримати або де можна підтвердити подану інформацію, наприклад: селищна дошка оголошень, Інтернет, батьки, учитель, сусідка, книжка, бібліотекар, власні спостереження, телебачення, радіо, друзі, карти.

1. Повідомлення, що сусідка роздає цуценят (селищна дошка оголошень, сусідка, батьки).

2. Інформація, ким був Мешко І (книжка, учитель, батьки, Інтернет, бібліотекар).

3. Як виглядають листки каштана (книжка, Інтернет, власні спостереження, учитель).

4. Як звучить пісня про Фіксиків з однойменного мультфільму (радіо, Інтернет, батьки, друзі).

5. З якими країнами межує Польща (карти, батьки, учитель, бібліотекар, друзі).

б) Словник термінів

Вірогідність інформації – ступінь довіри до джерела інформації, рівень її точності й повноти.

Джерело інформації – об'єкт, що надає інформацію. Джерела інформації можуть бути друковані (книжка, карти), електронні (Інтернет-сторінки, блоги, форуми) або особові (інші особи, від яких ми можемо про щось довідатися). До кожного джерела треба ставитися критично, досліджуючи його вірогідність.

Додаток В (2) Медіаосвітній урок із розділу «Етика й цінності»

Будьмо доброзичливими в мережі!¹⁶⁶

Опис уроку

- 1) Знання в пігулці (коротка інформація).
- 2) Основна ідея уроку.
- 3) Допоміжні засоби й обладнання.
- 4) Алгоритм уроку.
- 5) Завдання для учнів.

¹⁶⁶ Lekcja: Bądźmy życzliwi w sieci! URL: <https://edukacjamedialna.edu.pl/lekcje/badzmy-zyczliwi-w-sieci/> (dostęp: 15.07.2018).

6) Словник термінів.

1) Знання в пігулці (коротка інформація)

Для вчителя

Інтернет, виконуючи різноманітні функції, водночас є місцем зустрічей з іншими особами. За аватарами й ніками криються справжні люди. Отже, контакти з ними повинні відбуватися на основі тих самих принципів, що й поза мережею, у реальному житті, передусім із виявленням поваги, дотриманням правил етикету. На жаль, поведінка багатьох користувачів в Інтернеті далека від прийнятих у суспільстві норм, наче ці особи впевнені, що анонімність звільняє від відповідальності за те, що вони там пишуть і роблять.

Інтернет-мережа є простором для публічного обміну думками, тому всі користувачі повинні дбати про дотримання певних принципів і норм. У цьому допомагає *нетикет* – сукупність правил поведінки в Інтернеті. Їх дотримання має прагматичний контекст: впливає на позитивний образ користувача в очах інших інтернаутів, а також сприяє ефективній діяльності в мережі та порозумінню між людьми.

Під час суперечок зі співрозмовниками і зіткнення з протилежними поглядами – незалежно чи це відбувається в мережі, чи поза нею – найкраще поводитися толерантно й відкрито. Важливо також пам'ятати, що ми можемо помилятися. Необхідно усвідомлювати, що не варто переконувати всіх у правильності саме нашої точки зору – кожен має право на власну думку. Потрібно доброзичливо вислухати аргументи співрозмовника, адже з'являється більша ймовірність, що нас також вислухають.

Для учня

Під час розмов в Інтернеті пам'ятай про те, що по той бік монітора теж людина, яка має свою думку, а також власні погляди і відчуття.

Відкритість до іншої особи означає готовність до щирої розмови і надання допомоги. Легко принижувати людей, які менше обізнані з комп'ютером або не мають таких знань, як ти. Або висміювати чийсь смаки чи невдалий жарт. Легко, але навіщо це робити? У такий спосіб ти можеш скривдити іншу людину. Краще зосередитися на розмові та допомозі співрозмовникам.

Нетикет – це сукупність правил поведінки в Інтернет-мережі. Багато його принципів стосуються поваги до інших осіб, толерантності й відкритості. Повага до інших – це також вміння культурно висловлюватися.

Пам'ятай:

- не використовуй занадто часто великі літери (текст, написаний великими літерами, сприймається як крик);
- пиши правильно, дотримуючись граматичних правил;
- уникай надміру емоцій у висловлюваннях у мережі.

2) Основна ідея уроку

Спілкування через Інтернет повинно ґрунтуватися на повазі до співрозмовників та головних правилах комунікації на форумах, у чатах і соціальних мережах. Урок знайомить із поняттям «нетикет», а також із необхідністю його дотримання.

Основні результати досягнення цілей:

Учні:

- знають, що в Інтернеті контактують з реальними людьми, а не з ніками й аватарами;
- знають провідні правила нетикету.

3) Допоміжні засоби й обладнання

Дошка, крейда, картон, олівці чи фломастери, аркуші паперу, скотч, допоміжні матеріали:

1. «Netuket, або правила поведінки в Інтернеті» (з циклу «Бібліографічний брендбук»): дайджест-порадник / укладач: Романюк Л. П. Львів, 2011. URL: <http://biblioteka.lviv.ua/wp-content/uploads/2009/07/Netyket.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

2. Презентація «Інтернет етикет. Нетикет» URL: <http://svitppt.com.ua/informatika/internet-etiket-netiket.html> (дата звернення: 15.07.2018).

4) Алгоритм уроку

Вправа 1. Час для виконання – 5 хв. Методи: бесіда, робота в групах.

Допоміжні засоби й обладнання: крейда, дошка, допоміжний матеріал «Нетикет».

Об'єднате учнів у групи з 4–5 осіб і роздайте допоміжний матеріал «Нетикет». Попросіть прочитати текст, а потім знайти

справжні імена до ніків на форумах. Імена та ніки учні записують на аркуші.

Вправа 2. Час для виконання – 5 хв. Метод – бесіда.

Допоміжні засоби й обладнання: крейда, дошка.

Попросіть учнів подумати, що відчували особи, які розмовляли на форумах. Випишіть усі імена на дошці. Біля них учні дописують відчуття, яке, на їх думку, може з'явитися у співрозмовників. Поспілкуйтеся з дітьми. Розкажіть, що кожний нік – це певна особа, яка має ім'я, пріоритети, зацікавлення, уміння. Кожний є іншим, і якщо ми хочемо разом розмовляти, необхідно визнати це.

Вправа 3. Час для виконання – 10 хв. Метод – бесіда.

Допоміжні засоби й обладнання: аркуш паперу, фломастери, дайджест-порадник «Netuket, або правила поведінки в Інтернеті», презентація «Інтернет етикет. Нетикет».

Запитайте учнів, чим для них є нетикет. Розкажіть, що нетикет – неологізм, який утворився способом злиття слів «мережа» (англ. net) і «етикет» (правила). Це сукупність правил, яких повинні дотримуватися користувачі Інтернету. Термін з'явився в середині 80-х років ХХ ст.

Повішайте на дошці аркуш паперу, на якому записані головні правила нетикету (можна скористатися презентацією). Передусім зверніть увагу на культуру поведінки; повагу до інших; здатність почути іншу людину; толерантність до відмінних поглядів, зацікавлень, умінь, віку співрозмовників. Акцентуйте також на точності висловлювань, уникненні граматичних помилок, надлишку знаків питання й оклику, перевірі, чи хтось вже ставив схожі запитання, на які є відповідь на сторінці.

Попросіть навести приклади порушення нетикету учасниками мережі. Позначте на аркуші правила, які користувачі найчастіше порушують.

Нагадайте учням, що за ніком криється певна особа. В Інтернеті ми повинні писати лише те, що розповіли б під час розмови в реальному світі.

Вправа 4. Час для виконання – 15 хв. Методи – робота в групах, узагальнення.

Допоміжні засоби й обладнання: допоміжний матеріал «Нетикет», аркуші паперу з написаними твердженнями, що

відповідають чи не відповідають правилам нетикету, фломастери, скотч.

Учні продовжують працювати в групах, які були створені під час виконання попередніх вправ. Роздайте їм фломастери і попросіть, щоб зеленим кольором підкреслили твердження, що відповідають правилам нетикету, а оранжевим – що не відповідають.

Попросіть учнів приклеїти свої аркуші до дошки, щоб усі могли побачити, які правила підкреслено в текстах. Якщо виникли розбіжності, надайте школярам можливість аргументувати свою думку.

Завершіть роботу висловленням переконання, що в Інтернеті ми є тими ж людьми, що й у реальності, тому повинні поводитися культурно.

Контроль знань

Переконайтеся, що після виконання вправ учні:

- знають, що означає слово «нетикет»;
- знають основні правила нетикету;
- знають, що по той бік монітора є інша людина, до якої потрібно ставитися з повагою.

Додаткові опції

Попросіть учнів, щоб відредагували відповіді з допоміжного матеріалу «Нетикет» відповідно до правил нетикету.

5) Завдання для учнів

Посортуйте висловлювання на ті, що відповідають нетикету, і ті, що не відповідають.

1. Ти безнадійний!
2. Якщо не можеш зрозуміти прочитане, то запиши на форум дошкільнят!
3. Добре, я підкажу, де шукати, але я не даю готових відповідей.
4. ?????????!!!!!!!!!!!!!!: -))))))))))))))))))))))))))))))))))))
5. Ти не розумієш, що засмічуєш форум?! Твої бездарні творіння нікого не цікавлять!!!!
6. Гей, друзяка, математику зробив? Хай хтось підкине правильний розв'язок третьої задачі, please. Ok????!!!
7. Цей пост не відповідає засадам нетикету, і я про це повідомлю модератора.

б) Словник термінів

Нетикет – правила поведінки, спілкування в мережі, традиції і культура Інтернет-співтовариства, яких необхідно дотримуватися.

Емотикон – спосіб вираження людських емоцій за допомогою стандартних знаків, наприклад, смайликів (від англ. smile – посмішка).

Аватар або аватарка – візуальна презентація учасника в соціальних медіа; обличчя користувача у віртуальному світі. Аватар розташовують поряд із ніком. Зображення на аватар користувач вибирає сам. За бажанням, можна виглядати інопланетянином, квіткою тощо. Аватари вибираються користувачами не лише за принципом «подобається – не подобається», а частіше відповідно до характеру людини, її світогляду. Аватари можна міняти залежно від настрою, це не забороняється.

Нік (від англ. nick, nickname – прізвисько) – переважно вигадане ім'я, яким називає себе користувач Інтернету на різноманітних чатах, форумах тощо.

Додаток В (3)

Бесіда з батьками учнів молодшого шкільного віку «Навчіть дитину безпечному використанню медіазасобів»

Мета: допомогти батькам формувати в дитини вміння безпечно поводитися в медіапросторі.

Завдання:

1. Ознайомити батьків з правилами безпечного поводження дітей в Інтернеті.

2. Визначити способи критичного, відповідального сприйняття інформації з мас-медіа.

3. Розглянути методи профілактики девіантної поведінки.

Очікувані результати.

Після проведення бесіди батьки знатимуть:

— правила безпечного поводження дітей в Інтернеті;

— способи формування в дітей безпечної поведінки; критичного, відповідального сприйняття інформації; використання медіа без шкоди для здоров'я дитини;

— шляхи організації цікавого дозвілля родини й дитини для профілактики шкідливих впливів медіа.

Обладнання: мультимедійний проектор, комп'ютер, презентації про безпеки Інтернету для дітей і молоді та способи їх запобігання.

Література:

1. Анджеєвська А. Медіаосвіта для сучасної молоді: методичні рекомендації для вчителів та студентів педагогічних навчальних закладів. Тернопіль: Вектор, 2015. 38 с.

2. Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чепань М.-Л. А., Бугайова Н. М. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі (посібник для батьків). Київ: видавництво: Тов «Видавничий будинок “Аванпост-Прим”», 2010. 48 с. URL: http://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizacija/kijiv_star.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

3. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.

4. Не потони в інформаційному дощі. Навчання медіаграмотності громадян. Посібник для тренерів. Київ: Академія Української преси, 2016. 193 с. URL: http://www.aup.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/Citizen-Media-Literacy_Trainers-Manual_ua.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

5. Янкович О., Беднарек Ю., Анджеєвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. 212 с.

6. Bezpieczne media: poradnik dla rodziców. 63 s. URL: https://fundacja.orange.pl/files/user_files/user_upload/materialy_edu_dla_nauczycieli/Poradnik_Bezpieczne_media/Bezpieczne_media_Przewodnik_dla_rodzicow.pdf (dostęp: 15.07.2018).

Інформація вчителя

Щороку новітня техніка стає більш доступною для молодого покоління. Діти з раннього віку вміють користуватися мобільними телефонами, комп'ютерами, планшетами тощо. Цьому сприяє поширення мобільного устаткування із сенсорними екранами, які зручні для малих дітей.

Відомо, що сучасна техніка має не лише численні переваги, а й водночас є джерелом загроз. Тому батьків турбує, у якому віці дитині можна придбати мобільний телефон, комп'ютер, планшет; коли вона може отримати доступ до Інтернету.

Зваживши плюси й мінуси новітньої техніки, батьки самі повинні вирішити, коли знайомити дітей із сучасними гаджетами. Перш ніж прийняти рішення, треба переконатися, що дитина не вбачає в телефоні чи планшеті іграшку, якою цікаво гратися в школі.

Що ж до мережі Інтернет, то до 10 років діти не повинні використовувати її самі, оскільки не мають навичок критичного мислення. Але, придбавши дитині телефон, комп'ютер, батьки мають поговорити з нею на тему безпеки.

Діти в Інтернеті наражаються на низку загроз: повідомлення і реклама сумнівного змісту, небезпечні знайомства, зокрема й і з педофілами, схиляння до девіантної поведінки, агресія ровесників. Зі збільшенням кількості Інтернет-послуг зростає чисельність небезпек.

Роль батьків – навчити дітей безпечно використовувати новітню техніку.

Корисними для батька й матері або й для бабусі й дідуся стануть поради, якими треба скористатися в бесідах із дітьми, а також правила безпечної поведінки, які повинні засвоїти діти.

Поради для батьків, як мінімізувати ризик дитини стати жертвою онлайн-хижаків¹⁶⁷:

— Розпочинайте розмову з дітьми про загрози віртуального світу якомога раніше, адже діти користуються комп'ютером ще в дошкільному віці.

— Розкажіть дітям про потенційну небезпеку в Інтернеті, зокрема й від збоченців.

— Якщо дитина спілкується в соціальних мережах, цікавтеся, про що і з ким вона розмовляє.

— Тримайте підключений до Інтернету комп'ютер у загальній зоні оселі, а не в кімнаті дитини. Зловмисникам набагато важче встановити контакт із дитиною, якщо екран комп'ютера знаходиться на видному місці. Будьте поряд із дитиною, коли вона працює в Інтернеті.

— Молодші діти мають користуватися сімейною, а не власною скринькою електронної пошти. Коли вони підروуть, ви можете створити для них окрему адресу електронної пошти, але пошта дітей має залишатися у вашій скриньці.

¹⁶⁷ Морзе Н. В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ: Видавнича група BHV, 2008. С. 343.

— Скажіть дітям, щоб вони ніколи не відповідали на миттєві повідомлення від незнайомих. Якщо діти використовують комп'ютери в місцях, які знаходяться поза межами вашого контролю (в інтернет-кафе, школі або вдома у друзів), з'ясуйте, які засоби комп'ютерного захисту там впроваджені.

— Заблокуйте доступ до шкідливих для дитини сайтів.

— Переглядайте історію пошуку в браузері, щоб знати, на які сайти заходила ваша дитина.

— Якщо всі запобіжні заходи виявилися марними й дитина зустрілася з онлайн-хижаком, не звинувачуйте її. Вдайтеся до рішучих дій, щоб перешкодити подальшим зустрічам дитини з цією особою.

Правила безпечної поведінки, які повинні засвоїти діти

Ризик дитини стати жертвою зловмисника значно зменшиться, якщо вона буде дотримуватися таких правил:

— ніколи не завантажувати картинки з незнайомих джерел – вони можуть мати відверто сексуальний зміст;

— використовувати фільтри електронної пошти;

— негайно повідомляти дорослих, якщо в Інтернеті відбувається щось таке, що лякає або викликає дискомфорт;

— не розповідати свою персональну інформацію (зокрема вік і стать), відомості про родину нікому в Інтернеті та не заповнювати онлайніві персональні форми;

— припинити будь-яке спілкування електронною поштою, розмови через службу миттєвими повідомленнями або чати, якщо хтось починає ставити запитання, що надто особисті або мають сексуальний підтекст¹⁶⁸.

Як користуватися новими медіа без шкоди для здоров'я

Надмірне використання нових медіа дітьми може негативно вплинути на їх здоров'я, зокрема спричинити викривлення хребта, дисфункцію м'язів, зайву вагу й ожиріння, захворювання очей тощо.

Батьки з дитиною повинні визначити час доби та тривалість використання комп'ютера.

Стіл необхідно пристосувати до зросту дитини, екран має знаходитися на рівні її очей. Денне світло (або штучне – лампа) не повинно падати просто на монітор. Стілець має бути стабільним,

¹⁶⁸ Морзе Н. В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ: Видавнича група BHV, 2008. С. 343–344.

обертотим, із можливістю регулювання відповідно до зросту дитини.

Щоправда, дослідження не дають однозначної відповіді на запитання, чи використання мобільних телефонів впливає на розвиток онкологічних захворювань. Але все ж варто, особливо якщо йдеться про дітей, звернути увагу на безпеку їх використання для здоров'я. У рекомендаціях, що видавалися до цього часу, вказано на необхідність обмеження розмов через мобільний телефон – не більше 20-30 хв. щоденно.

Дитині можна дозволити користуватися лише тим телефоном, який куплений через авторизовані пункти продажу. Це гарантує відповідність вимогам безпеки.

Дитині важливо пояснити, що використання нових медіа не може бути домінантною формою активності. Треба потурбуватися про проведення часу на свіжому повітрі, заняття рухливими іграми.

Способи критичного, відповідального сприйняття інформації із мас-медіа

Передусім необхідно навчити дитину аналізувати, порівнювати, самостійно робити висновки, читаючи інформацію з мас-медіа.

Доцільно разом із дітьми грати в ігри «Правда – неправда», «Так – ні», «Знайди помилку в медіа».

Під час читання публікацій у медіа в учнів можуть виникати труднощі щодо трактування поведінки дітей та дорослих. Часом складно визначити, чи в особи не розходяться слова з ділом, чи красиві слова не підмінюють своєчасні дії.

У такому випадку необхідно орієнтуватися на вчинки людини. Для формування в дітей умінь робити правильні висновки, диференціювати правду і брехню варто аналізувати дитячі оповідання чи казки, наприклад, оповідання В. Сухомлинського «Сьома дочка».

Сьома дочка

Було в матері сім дочок. Ось поїхала одного разу мати в гості до сина, а син жив далеко-далеко. Повернулася додому аж через місяць. Коли мати ввійшла до хати, дочки одна за одною почали говорити, як вони скулчили за матір'ю.

– Я скулчила за тобою, немов маківка за сонячним променем, – сказала перша дочка.

– Я ждала тебе, як суха земля жде краплину води, – промовила друга дочка.

– Я плакала за тобою, як маленьке пташеня за пташкою, – сказала третя.

– Мені тяжко було без тебе, як бджолі без квітки, – щебетала четверта.

– Ти снилась мені, як троянді сниться краплина роси, – промовила п'ята.

– Я виглядала тебе, як вишневий садок виглядає соловейка, – сказала шоста.

А сьома дочка нічого не сказала. Вона зняла з ніг матусі взуття й принесла їй води в мисці помити ноги.

Прочитавши оповідання, необхідно проаналізувати слова та вчинки кожної дочки, визначити, чиї дії в цій ситуації були найбільш правильними. Потрібно з дітьми диференціювати поняття «любов на словах», «любов у вчинках». Можна запропонувати дітям пригадати схожі випадки, свідками чи учасниками яких вони були.

Методи профілактики девіантної поведінки

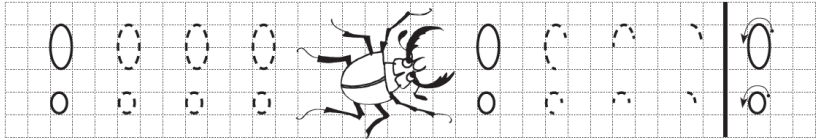
Для профілактики надмірного використання новітньої техніки, узалежнень від Інтернету, комп'ютерних ігор, розвитку агресії доцільно проводити бесіди, переглядати фільми про загрози медіа для дітей та молоді, а також залучати до соціально цінної діяльності, до музичних шкіл, образотворчих студій, спортивних секцій тощо.

Одним із найважливіших завдань батьків у профілактиці шкідливих явищ нових медіа є створення родинної атмосфери любові, довіри, схвалення.

Додаток Г
Фрагменти уроків «Навчаємося разом» (перший клас),
розроблені науковцями в рамках проекту
«Інтелект України»¹⁶⁹

Фрагмент № 1

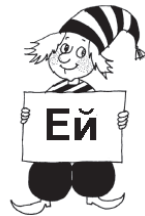
1. Буквоїд погриз великі та малі друковані літери Оо. Віднови їх.

2. Проспівай склади на мелодію пісні «Алфавіт».

Їв, їв, їв, їв,
їд, їд, їд.
Ей, ей, ей, ей,
їй, їй, їй.
Їв, їв, їв, їв,
їд, їд, їд.

3. Розглянь малюнки. Перший заштрихуй похилими лініями, а другий розфарбуй. Прочитай слова й поясни, чому вони написані з великої букви. «Посади» ці слова в човники.

Парасолька.

Олень.

¹⁶⁹ Ломберг М. В. Формування в учнів початкової школи умінь вчитися як ключової компетентності : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2017. С. 120–125.

Фрагмент № 2

1. Прочитай вислів Розумниці, поступово прискорюючи темп. Розкажи з пам'яті.

Читання — один із найулюбленіших моїх навчальних предметів. Навчившись уважно та швидко читати, я зможу прочитати будь-яку книгу, дізнатися про все на світі.

2. Поміркуй, чому Розумниці подобається навчальний предмет «Читання».

Я щоранку, мов з кручі в омут,
поринаю у вир шкільний.
Відпочинок – далекий спомин
у неспинній путі моїй.
Школа – це дитинства несміливі
кроки,
це веселі друзі, шлях до майбуття,
школа – це перерва, школа – це
уроки,
школа – називається так моє життя.

3. Прочитай і вивчи напам'ять уривок пісні «Школа» (музика Ірини Тарнавської, слова Володимира Федотова). Заспівай. Чи подобається тобі ходити до школи? Чому?

4. Розфарбуй школу яскравими кольорами, щоб Розумниці разом із коротульками було ще приємніше навчатися в ній. Поясни, чому ти обрав (обрала) саме ці кольори.

5. Розглянь обкладинки зошитів. Обведи обкладинку найпростішого навчального предмета синім кольором, найцікавішого – зеленим, а найскладнішого – жовтим.

6. Придумай та запиши «чарівну формулу», яка допоможе тобі із задоволенням вивчати найскладніший навчальний предмет.

Фрагмент № 3

Поважай кожну годину й сьогоднішній день!

Поважай кожну окрему хвилину,

бо вона пролетить і ніколи не повториться.

Януш Корчак

1. Прочитай вислів видатного польського педагога й письменника Януша Корчака (1878–1942). Поясни, як ти його розумієш.

2. Переглянь відеофрагмент «Історія успіху Ніка Вуйчича».

Поміркуй, завдяки яким рисам характеру Нікові Вуйчичу вдалося змінити своє життя.

Напиши текст-міркування «Я – автор свого життя».

Пригадай, чи знаєш ти людей, які досягли успіху завдяки власним зусиллям і вірі у свої можливості. Розкажи про них сусідові (сусідці) по парті.

3. Виконай вправу «Фотоапарат».

Увага — це зосередженість на предметі або дії.

Налаштуйся на уважне виконання завдань, скориставшись «чарівною формулою» уважності.

Хвилинка Читайлика.

Справи бувають важливі та неважливі, термінові й нетермінові. Усі справи можна поділити на 4 групи:

1 група – важливі термінові (виконати домашнє завдання на завтра);

2 група – важливі нетермінові (підготуватися до контрольної роботи, яка буде за три дні);

3 група – неважливі термінові (переглянути по телевізору мультфільм, який почнеться за хвилину);

4 група – неважливі нетермінові (зателефонувати друзям, щоб домовитися про зустріч наступного тижня).

Спочатку слід робити справи 1 групи, потім – 2. Якщо залишиться час, можна зробити справи 3 та 4 груп.

Групу важливих термінових справ умовно називають «швидкий кінь». Слід пам'ятати: якщо впродовж кількох днів поспіль робитимеш багато важливих термінових справ, то постійно перебуватимеш у напруженому стані. Це може призвести до втоми й виснаження організму.	A black and white line drawing of a horse in profile, facing left, standing on all fours.
Бути «левом – царем звірів» означає думати на кілька кроків уперед, раціонально планувати день так, щоб виконувати важливі нетермінові справи. Найкраще (але й найскладніше) бути «левом».	A black and white line drawing of a lion's head and shoulders, facing left, with a detailed mane.
Групу неважливих термінових справ умовно називають «білка в колесі». Якщо орієнтуватися лише на терміновість і забувати про неважливість, праця вийде марною.	A black and white line drawing of a wheel with a bird (possibly a duck or goose) inside it, with a small figure of a person pushing the wheel.
Якщо робити лише неважливі нетермінові справи, можна перетворитися на «равлика».	A black and white line drawing of a snail, facing left, with its shell and antennae visible.

Правила відмінника й відмінниці

1. На уроці уважно слухай учителя, у жодному разі не відволікайся.
2. Намагайся зрозуміти й запам'ятати пояснення вчителя.
3. Якщо не розумієш завдання вчителя, обов'язково звернися до нього за поясненнями.
4. Почнеш – «включися»! Працюй із настроєм, виконуй завдання щонайкраще.
5. Старанно виконуй усі домашні завдання.

Хвилинка Знайка.

Прочитай і перекажи текст.

Гнів і злість – це найнебезпечніші емоції. По-перше, вони викликають бажання образити, покарати, завдати шкоди іншим. По-друге, коли людина гнівається, вона втрачає контроль над своїми вчинками. Гнів може виникнути як незадоволення через найменшу прикрість, а потім перерости в лють або сказ. Буває, що ми злимося, говоримо або робимо щось неприємне, а потім з жалем чи соромом думаємо: «Я знаю, що не повинен був казати йому цього (шттовхати його), але я нестямився – просто втратив голову!».

У стані гніву ми можемо образити присутніх, завдати шкоди їм або собі. Гнів наче роздратований вогнедишний дракон, який може спалити все на своєму шляху: дружбу, добре спілкування, гарний настрій і навіть здоров'я. Тому дуже важливо навчитися приборкувати його.

Портрет розлюченої людини: обличчя похмуре, брови насуpliedі та зведені, погляд пильний, очі зіщулені, зуби стиснуті, губи стулені, ніздрі розширені й тремтять. Людина може стискати кулаки, кричати.

Пригадай ситуації, коли тебе охоплювали гнів або злість.

ІГРОВА СТОРІНКА

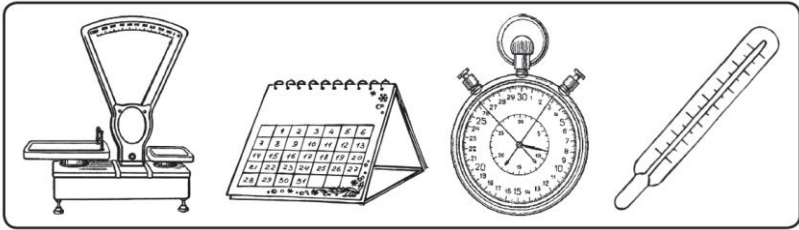
1. Перестав літери, щоб розшифрувати слова. Прочитай зашифровані думки Розумниці про школу.

1) Лакош – це арстьді, тмуо що в йні я вчнаисяла тачити, тисапи, хуратива, зуваров'язти ачзаді.

2) Лакош – це арстьді, тмуо що в йні я миполасяйозна з имвино румизяд.

3) Лакош – це арстьді, це днрїий мді, де мнее тьблюля текальучи й окланкисниод.

2. Знайди й розфарбуй зайвий предмет. Поясни свій вибір. Добери узагальнювальне сполучення слів до решти предметів. Назви суттєві ознаки всіх предметів.

Узагальнювальне сполучення слів: _____

Суттєві ознаки: _____

3. Допоможи Кнопочці з'єднати слова. До одного слова з першої чи третьої колонки може підходити кілька слів із другої.

людина	змінюється	повітря
свічка	дихає	тигр
бджола	рухається	температура
	дає потомство	
	існує	
	росте	

Ознайомлення з іншими матеріалами зошитів із друкованою основою можливе також в онлайн-режимі¹⁷⁰.

¹⁷⁰ Гавриш І. В., Євдокимов В. І., Дорожко М. В. Навчаємося разом. URL: http://liceilider.ucoz.com/Knuhu/navchamos_razom_1kl_8.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

Додаток Д
Практичні поради батькам, учителям
для виховання успішної дитини¹⁷¹

Не нав'язуйте свої думки дітям

Замисліться над тим, що ми іноді говоримо своїм дітям: «Не будь таким дурним!», «Поводься тихо», «Сиди смирно», «Чому ти не можеш бути таким, як твоя сестра?», «Перестань плакати!», «Як тобі не соромно!», «Від тебе стільки шуму!», «З тобою одне лихо!», «Ти думаєш лише про себе!», «Ти такий же, як твій батько!» тощо. Ми гаємо час, коли говоримо дітям, щоб вони не були такими, які, як нам здається, вони є.

Більше того, не варто говорити їм і того, щоб вони стали такими, якими ми хочемо їх бачити. Часто це закінчується тим, що, ставши дорослими, вони, як і колись, продовжують займатися справою, що їх абсолютно не надихає. Багато дорослих усе життя мріють позбутися безрадісної роботи, яку вони колись обрали з волі батьків. Тому з повагою ставтеся до думок ваших дітей. Єдність і згуртованість не можуть виникнути на одноманітності думок.

Наголошуйте на особистих заслугах дітей
без порівняння із заслугами інших

Привчайте дитину ставити перед собою власну мету та робити все, що від неї залежить, для її досягнення. Запитуйте її приблизно так: «Чи ти зробив усе, що від тебе залежало?», а не так: «Ти це зробив краще за інших?». Коли заслуги вашої дитини не поставлені в порівняння із заслугами когось іще, вона набагато охочіше робить усе, що від неї залежить. Це також допоможе позбавити її від почуття розчарування у випадку, якщо хтось виявиться кращим за неї. А такий завжди знайдеться. Нехай ваша дитина одержує задоволення від того, що вона робить сама, а не від того, у чому вона може перевершити інших.

Знаходьте найменший привід для заохочення

Часто, коли ми буваємо сердитими або дитина «виводить нас із себе», досить непросто підібрати потрібне слово, здатне змінити

¹⁷¹ Калошин В. Ф. Педагогіка успіху: стратегія радісного навчання. *Управління школою*. 2013. № 31–32 (403–404). Харків: Видавнича група «Основа». С. 83–111.

ситуацію та надихнути дитину. І тому ми або мовчимо, «зчепивши зуби», або кричимо, або караємо її. А це, як правило, лише погіршує ситуацію. Що робити? Краще заспокоїти дитину, нагадавши їй про її минулі успіхи, про події, які були радісними для неї. Якщо ж ви вишукуватимете у вчинках дитини лише недоліки і зосереджуватиметеся на них, то в неї може зникнути будь-яке бажання що-небудь робити.

Помилятися – означає пізнавати життя

Коли ваша дитина помиляється, уникайте робити їй зауваження. Бо це змусить її згодом приховувати свої помилки, обманювати та побоюватися ризикувати. Батькам властиво обережати дітей від здійснення помилок. Коли вони все-таки помиляються, ми часто дорікаємо їм за це або самі намагаємося розв'язати їхні проблеми. Іноді ми навіть жаліємо дитину, що зробила помилку, і в результаті починаємо утішати: «Все нормально, мама сама все налагодить». Так ми не навчимо дитину відповідати за свої помилки. Помилки відіграють суттєву роль у пізнанні світу і є невід'ємною частиною життя. Не помиляється лише той, хто нічого не робить.

Практичні поради для досягнення успіху

Візьміть відповідальність за свою долю, успіх на себе

Брати відповідальність за те, що відбувається з нами зараз, – складний, але вкрай необхідний крок. Доки ми звинувачуємо у своїх проблемах суспільство, уряд, керівництво, батьків, друзів, співробітників, учителів або ще когось, ми не даємо собі можливості досягати успіху та змінити своє життя на краще. Однак більшість людей у всьому, що їм не подобається, не вдається досягти, звинувачують оточення. Погана робота, поганий настрій, погане здоров'я, невдача – винне оточення.

Така позиція не дозволяє нічого виправити. Вона, звичайно, дає можливість бути правим, але не управляти своїм життям. Тому більшість людей ходять вулицями із незадоволеними обличчями. Замість того, щоб взяти відповідальність за своє життя і, як наслідок, свій настрій, думки, успіх, ми звинувачуємо оточення. Знаєте, що найцікавіше в цьому? Адже вони не згодні з нашими звинуваченнями (і звинувачують оточення у своїх помилках).

Пригадайте тих, кого ви критикували. Чомусь вони теж відповідають вам критикою, причому ви абсолютно впевнені, що

вони не праві. А вони впевнені, що не праві ви. Тільки взявши відповідальність за свої життя та щастя, ми позбудемося залежності та підвищимо самооцінку. Іноді ми можемо передбачати наслідки своїх учинків, а іноді – ні, але в кожному разі ми відповідальні за те, що робимо.

Вступайте лише в позитивні розмови

Ви вже знаєте, що слова мають творчу силу – таку ж, як і думки, які формують нашу свідомість. Оскільки ми завжди ділимося своїми думками з оточенням, то, певно, не потрібно нагадувати, що ці думки мають бути позитивними. Якщо ви погано почуваєтеся, намагайтеся не скаржитися. Якщо скарги ввійшли у звичку, знайте, що це ваш спосіб досягти уваги та симпатії. Коли ви часто скаржитеся на свої негаразди, ви стаєте для людей символом песимізму. Вони почнуть уникати вас, оскільки ніхто не хоче мати справу з людиною, сама присутність якої нагадує про негаразди. Крім того, своїм впливом на інших ви погіршуете і свій стан; ви програмуєте свою підсвідомість на хворобу постійними скаргами.

Ніколи не розповідайте іншим про свої негаразди. Половині співбесідників це байдуже, а решта лише зрадіє. Розмовляйте про натхненні речі. Дайте людям зрозуміти, як ви радієте життю, і спостерігайте за їхньою реакцією. Людина, яка генерує позитивні думки, притягує інших, як магніт. Усі хочуть мати справу з людьми зі здоровими, оптимістичними поглядами. Їхнє ставлення до життя передається іншим. Навіть якщо вам погано, робіть вигляд, що все добре. Ви підвищите настрій оточенню і таким чином покращите своє самопочуття.

Навчіться говорити лише те, що можна повторити в іншому місці. За допомогою цього підходу ви з'ясуєте через певний час, що ваші репліки автоматично складатимуться із позитивних, конструктивних та оптимістичних зауважень. І, врешті, майте на увазі, що ви берете до себе певну частину від кожної людини, з якою ви спілкуєтесь. Тож будьте обережними у виборі знайомих.

Візьміть за правило підтримувати лише позитивні розмови та, якщо є можливість, спілкуйтеся з оптимістами. Ці люди надихають і спонукають до використання вашого безмежного потенціалу. Люди з негативним мисленням забиратимуть вашу енергію своїми постійними чіпляннями та скаргами на те, як жорстоко світ обійшовся з ними, яке нерозуміння виявляють їхні чоловіки чи

жінки, як керівництво не може оцінити їх по заслугі, як жадливо вони почуваються. За зручної нагоди відмовляйтеся від спілкування з такими людьми й обирайте та шукайте тих, хто бадьорий і позитивно мислить. Пам'ятайте: кожна людина, з якою ви спілкуєтеся, впливає на ваше життя.

Програмуйте себе на успіх

Ви оцінюєте свою діяльність як успішну чи неуспішну? Справа в тому, що більшість невдач у житті – це наслідок наших думок, настанов. Особистість не може досягти успіху, якщо не вірить у нього. Але шлях до нього завжди відкритий для рішучих людей, які мають віру та сміливість. Саме ця настанова в думках на перемогу, усвідомлення своєї сили та відчуття внутрішньої переваги творять дива в цьому світі. Якщо ви не маєте такої настанови, то чому б не розпочати її формування прямо сьогодні?

У нашому складному світі, де все часто змінюється, нам іноді хочеться крикнути, що нас веде сила обставин. Істина, однак, полягає в тому, що ми робимо лише те, що вибираємо для себе. Навіть якщо ми і не хочемо вибрати певний шлях, то, врешті-решт, вступаємо на нього, оскільки нам здається, що це шлях найменшого опору. Ми йдемо тим шляхом, яким легше йти, хоч знаємо, що на майбутнє це може завдати нам чималих незручностей. Ми завжди перебуваємо на перехресті рішень: у виробничих і сімейних справах. Завжди існує необхідність обирати, тому складно зробити правильний вибір.

Коли ми усвідомлюємо, що сила, яка дозволяє нам подолати будь-які перешкоди, міститься всередині нас, ми припиняємо звертатися за допомогою. Коли ми починаємо спокійно розмовляти зі своїм внутрішнім «Я», то з'ясуємо, що налаштовуємося на внутрішні ресурси нашого організму. Секрет цієї сили – у розумінні ресурсів нашого мислення. Коли ми починаємо розуміти, що сила, яка дозволяє зробити нам усе, що завгодно, стати тим, ким ми хочемо, досягти всього, до чого ми прагнемо, перебуває всередині нас, тоді і лише тоді до нас приходить життєвий успіх – наш власний успіх! Жодну велику справу люди не здійснювали без віри в те, що всередині них міститься велика сила, яка перевищує будь-які інші сили й обставини, з якими їм доводилось стикатися.

Додаток Е
Арт-терапевтичні техніки, вправи, прийоми
для молодших школярів

Арт-терапевтичні техніки

1. Малюнки на асфальті – малювання кольоровою крейдою.
2. Малюнок на склі – малювання на склі фарбами, фломастерами, крейдою.
3. Восковий малюнок – аркуш паперу натирається свічкою, а потім розфарбовується фарбами.
4. Малювання пластиліном – «малювання» на склі або картоні за допомогою кольорового пластиліну.
5. Композиція з відбитків – використання на малюнку будь-яких предметів, що мають рельєфну поверхню.
6. Малювання свого настрою – малювання різних предметів, ліній, форм, що виражають настрій цієї миті.
7. Веселі плями – малювання плям із подальшою розповіддю про них.
8. Малювання в повітрі – одні діти малюють у повітрі, а інші намагаються відгадати, що це.
9. Малювання під музику з її зміною.
10. Малювання пальцями – малювання фарбами пальцями без пензля.
11. Колаж – створення композицій за допомогою наклеювання різних малюнків, фотографій.
12. Конструювання – виготовлення виробів із різноманітних речей: паперу, картону, природних матеріалів.
13. Орігамі – конструювання паперових фігур шляхом складання паперу без вирізання та склеювання¹⁷².

¹⁷² Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 152–170.

Арт-терапевтичні вправи

Арт-терапевтичні вправи з кольорами

1. Виберіть із кольорової палітри два кольори: перший, який вам імпонує цієї миті більше, другий – навпаки. Намалюйте на аркуші паперу два малюнки, використовуючи обидва кольори.

2. Виберіть із кольорової палітри три кольори, за допомогою яких можна створити красиву гармонійну композицію і намалюйте малюнок.

3. Оберіть кольори, які, на вашу думку, характеризують вашу особу або ваш характер, і створіть з їх допомогою композицію.

4. Оберіть кольори, які, на вашу думку, «нейтралізують» ваші негативні переживання, і використайте їх на малюнку¹⁷³.

Арт-терапевтичні вправи з карлючками

1. Намалюйте клубок ліній, безглуздо і вільно проводячи олівцем по поверхні аркуша. Постарайтеся побачити в цих карлючках якийсь образ і «розвивайте» його вже осмислено, використовуючи фарби.

2. Заведіть «щоденник карлючок» в окремому блокноті для малювання. Малюйте в ньому протягом певного проміжку часу (один день, тиждень). Прослідкуйте зміни в карлючках. Після закінчення терміну «експерименту» напишіть оповідання на основі намальованих карлючок¹⁷⁴.

*Вправи для індивідуальної арт-терапії*¹. «Автопортрет».

Намалюйте або виліпіть своє реальне зображення.

2. «Маски». Зробіть маску самого себе. Надягніть її і зіграйте яку-небудь роль.

3. «Герби і символи». Придумайте й зобразіть свій герб або символ, що відображає найбільш характерні риси вашої особистості.

¹⁷³ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 152–170.

¹⁷⁴ Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій : дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2016. С. 505.

4. «Метафоричний автопортрет». Необхідно намалювати себе у вигляді якого-небудь предмета або тварини. За бажанням, можна намалювати фон. Після створення образу необхідно розповісти про нього від першої особи. Розкажіть, яким предметом або твариною вам хотілося б бути.

5. «Реклама». Намалюйте рекламу для самого себе, додавши до неї короткий текст.

6. «Лінія життя». Зобразіть своє життя у вигляді лінії. Позначте символами або словами найбільш значні події свого життя. Можна намалювати свій життєвий шлях у вигляді лабіринту або спіралі.

7 «Минуле, сьогодні і майбутнє». Створіть три малюнки, що ілюструють ваше минуле, сьогодні і майбутнє. Для цього можна використовувати вирізки з журналів.

8. «Колаж життя». Виріжте з газет і журналів будь-які ілюстрації, заголовки і тексти, що мають відношення до вашого життя, а потім об'єднайте їх у колаж.

9. «Грані мого «Я»». Зобразіть себе в центрі аркуша і розмістіть навколо образи, що відображають різні грані вашої особистості. Зверніть особливу увагу на розташування образів навколо центру, їх розмір та інші особливості.

10. «Спогади дитинства». Проілюструйте один зі своїх найбільш ранніх або найбільш яскравих дитячих спогадів.

11. «Огляд життєвого шляху». Намалюйте сцени, пов'язані з найбільш яскравими спогадами вашого життя.

12. «Хороше і погане». Зобразіть те, що у вас є хорошого і поганого, що вам у собі подобається і не подобається, свої переваги і недоліки. Після зображення позитивного і негативного «Я» можна вигадати розмову між ними.

13. «Проблеми». Намалюйте свої проблеми.

14. «Відчуття і стан цієї миті». Намалюйте свої відчуття, використовуючи кольори, лінії, форми, символи.

15. «Бажання». Зобразіть реалістично або абстрактно одне, два або більше своїх бажань.

16. «Страхи». Намалюйте свій страх (або страхи) і те, з чим він пов'язаний.

17. «Друг». Намалюйте вашого друга в минулому і майбутньому¹⁷⁵.

¹⁷⁵ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 152–155.

Вправи для групової арт-терапії

1. «Мої секрети». Намалуйте в реалістичному або абстрактно-символічному стилі те, чим би ви хотіли поділитися з групою.

2. «Спільний малюнок». Малюйте одночасно з партнером мовчки. Прагніть реагувати на його дії. Можна використовувати колаж.

3. «Малювання і спостереження». Один спостерігає за тим, що малює інший, і намагається розвинути образ у своїй уяві, повідомляючи про свої асоціації тому, хто малює. «Художник» має право використовувати ці асоціації на свій розсуд. Потім партнери міняються ролями.

4. «Розмова». Кожен у групі вибирає для себе колір і обирає партнера, орієнтуючись на його колір. Потім пари зображають «розмову» кольорів на одному аркуші паперу. Можна спробувати імітувати, наприклад сварку.

5. «Карлючки». Намалуйте і передайте партнерові карлючки, який повинен створити з них образ.

6. «Інтерв'ю-презентація». Попросіть партнера розповісти про його життя, інтереси, плани, а потім зобразіть на малюнку найбільш важливе з того, що він вам розповів.

7. «Сюжетні лінії». Один партнер малює персонажів, інший вигадує діалоги між ними.

8. «Спільний проект». Заздалегідь обговоривши з партнером проект або працюючи мовчки, створіть малюнок, колаж, скульптуру або композицію.

9. «Керівник і підлеглий». Один керує діями іншого: говорить, які використовувати матеріали або фарби, що і як зображати. Потім партнери міняються ролями. Наприкінці обговорюють свої враження від роботи.

10. «Почергове малювання». Один партнер починає малюнок, потім інший продовжує його¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 156–157.

*Арт-терапевтичні техніки в поєднанні з музикотерапією,
драмотерапією, танцювальною терапією*

1. «Зображення імен». Виразно, використовуючи жести й рухи тіла, вимовте своє ім'я. Аналогічним способом вимовте імена інших членів групи, своїх близьких, друзів тощо, а потім передайте враження на малюнку або в скульптурі.

2. «Малювання під музику». Малюйте під музику, відчуваючи повну свободу в передачі своїх вражень. Цю техніку можна використовувати як в індивідуальній, так і груповій роботі. Найбільш відповідною є маловідома музика, що передає різні відтінки емоційних станів, класичні твори, деякі джазові композиції, східна музика тощо. Варіанти:

– спочатку прослухайте весь твір, потім поставте його знову і починайте малювати, намагаючись передати свої враження під нього;

– прослухайте музичний твір кілька разів, а потім спробуйте зобразити викликані ним образи;

– швидко малюйте під музику, використовуючи, можливо, декілька аркушів паперу;

– для передачі своїх вражень від музики використовуйте техніку колажу;

– одночасно з іншими учасниками групи малюйте під музику на великому аркуші паперу.

3. «Діалоги». Зобразіть на малюнку або в скульптурі свої суперечливі якості у вигляді окремих персонажів, а потім складіть діалоги між ними й розіграйте сцену. Спробуйте знайти можливість для їхнього примирення.

4. «Живі картини». Намалюйте образи на певну тему, а потім розіграйте сцену, наприклад, з майбутнього. Спробуйте змінити ситуацію або своє становище в бажаному для вас напрямку.

5. «Маски». Намалюйте й виріжте маски, а потім розіграйте сцену.

6. «Головні убори». Зробіть із картону головні убори і розіграйте яку-небудь ситуацію, демонструючи себе у вигляді персонажів у відповідних головних уборах.

7. «Тактильне знайомство». Закривши очі, учасники групи торкаються рук, обличчя або одягу один одного, прагнучи

запам'ятати відчуття й образи, що виникають при цьому, а потім передають їх на малюнку або в скульптурі.

8. «Емоції». Зобразіть мімікою і жестами різні емоційні стани або ситуації, а потім передайте викликані ними асоціації на малюнку або в скульптурі.

9. «Танець». Танцюйте під музику, а потім передайте на малюнку або в скульптурі свої відчуття й асоціації, пов'язані з танцем¹⁷⁷.

Ефективні поради, які допоможуть навчитися правильно писати

Якщо дитина має труднощі з правописом слів англійською чи будь-якою іншою мовою, яка має алфавітну систему, то нехай спробує:

1. Намалювати слово улюбленим кольором.
2. Вирізнити будь-яким способом літери, які завдають труднощів, наприклад, написати їх так, щоб вони були більші, яскравіші, густіші чи іншого кольору, ніж решта.
3. Розбити слово на групи з трьох літер і малювати по три літери водночас.
4. Уявити літери на звичному тлі: намалювати спочатку знайому сцену з фільму, а далі згори написати літери, які треба запам'ятати.
5. Якщо це слово досить велике, написати його малими літерами, щоб бачити цілим¹⁷⁸.

Техніка медитативного малюнка – мандала

Однією з технік арт-терапії є створення циркулярних композицій – мандал. Слово мандала має санскритське походження і означає «магічне коло».

Поняття мандали в західну психологію запровадив К. Юнг. Він відкрив її, займаючись власним психоаналізом. Коло є символом планети Земля, а також символом захищеності, материнського лона. Таким чином, створення кола сприяє зміні стану свідомості людини, викликає різноманітні психосоматичні феномени й

¹⁷⁷ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 170–171.

¹⁷⁸ Драйден Г., Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. С. 378.

відкриває можливість для духовного зростання особистості. Мандала допомагає стимулювати основні внутрішні джерела, збережені на глибинних рівнях розуму, зокрема й механізми саморегуляції. Це психологічний перетворювач, що допомагає людині встановити зв'язок із самим собою.

Кожна мандала – це композиція із символів і кольорів. Вона може відображати зміни внутрішнього стану людини (дорослого або дитини).

Цю техніку можна використовувати різними способами. Наприклад, учасник малює в колі певного розміру серію композицій, а потім обговорює їх з арт-терапевтом, що дає йому змогу прийти до кращого усвідомлення власного «Я», а також перешкод, що стоять на шляху особистісного зростання.

Можна створювати мандали у формі самостійної роботи учасника, хоча він також час від часу обговорює свої малюнки з арт-терапевтом. У цьому випадку позитивний результат досягається шляхом гармонійної дії самої процедури малювання на особистість учасника, якому таким чином часто вдається досягнути релаксації і психічної рівноваги.

Окрім цього, техніка малювання мандали використовується в поєднанні з іншими прийомами атра-терапевтичної роботи, наприклад, з музикою.

Техніку малювання мандал можна використовувати як при індивідуальній, так і при груповій арт-терапії. Зокрема, її можна ввести до роботи з тематично-орієнтованими групами. У цьому випадку можливо не лише малювання учасниками індивідуальних мандал і їх подальше обговорення, але й проведення колективної роботи з використанням різноманітних матеріалів і засобів¹⁷⁹.

¹⁷⁹ Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. С. 158–159.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

1. Акпинар Л. Е. Інтерактивні технології навчання у початковій школі: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. 288 с.

2. Беженар Г., Волинко О. Нові інформаційні технології у навчальному процесі сучасної школи. *Директор школи*. 2005. № 37 (373). С. 14.

3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.

4. Бешок Т. В. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проф.-техн. освіти. Київ, 2014. 200 с.

5. Бібік Н. Компетентність і компетенції в результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1–4.

6. Блонский П. П. Психология младшего школьника / под. ред. А. И. Липкиной, Т. Д. Марцинковской. Москва: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «Модэк», 1997. 575 с.

7. Ващенко О. М. Формування в майбутніх учителів компетентності використання здоров'язбережувальних освітніх технологій у навчально-виховному процесі початкової школи. URL: elibrary.kubg.edu.ua/5154/1/Ващенко%20О.М.%20%20Формування%20в%20майбутніх%20вчителів.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

8. Гаряча С. А. Формування в учнів ключової компетентності «Уміння вчитися» відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси: ЧОПОПП, 2014. 48 с. URL: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/363/формування%20в%20учнів%20ключової%20комп..pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

9. Глассер У. Школи без неудачников / пер. с англ.; общ. ред. и предисл. В. Я. Пилиповского. Москва: Прогресс, 1991. 184 с.

10. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід:

навчальний посібник / за ред. Гуревича Р. С. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. 348 с.

11. Даниляк Р. З. Ідеї морального виховання молодших школярів на сторінках вітчизняної дитячої періодики (кінець ХХ – початок ХХІ століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка. Дрогобич, 2017. 20 с.

12. Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2018).

13. Деркач-Падысек Т. І. Специфіка використання методики КЛАНЗА у навчальному процесі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 42. С. 204–208.

14. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 218 с.

15. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 448 с.

16. Діагностика успішності учителя / упоряд. Т. В. Морозова. Харків: Ранок, 2007. 160 с.

17. Довга Т. Трансформація проблеми вміння вчитись та її відображення в навчальній літературі з педагогіки. URL: https://www.cuspu.edu.ua/download/conf2013/section2/article_dovga.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

18. Драйден Г. Вос Дж. Революція в навчанні / перекл. М. Олійник. Львів: Літопис, 2005. 542 с. URL: http://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/2617/132546/blog_15283/files/revolyuciya_v_navchanni_g_drayden.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

19. Дубогай О. Навчання в русі. Здоров'язберігаючі педагогічні технології в початковій школі: методичний посібник. Київ: Шкільний світ, 2005. 112 с.

20. Дубогай О. Навчання учнів початкової школи в системі здоров'язбереження засобами освітньо-рухової методики. *Фізичне*

виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: збірник наукових праць. 2015. № 3 (31). С. 69–74.

21. Дубогай О. Освітньо-рухова методика навчання учнів молодших класів в системі здоров'язбереження. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/Vird_2015_38_11%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/Vird_2015_38_11%20(2).pdf) (дата звернення: 15.07.2018).

22. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

23. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 176 с. (Серія «Золота педагогічна скарбниця»).

24. Євтімович Н. А. Портфоліо як засіб оцінювання особистих досягнень учнів. URL: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-4E5C030C3CF87/list-211469C1327> (дата звернення: 15.07.2018).

25. Єфімова В. М. Здоров'язбережувальні технології у контексті педагогічних досліджень. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 1. С. 57–60. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-01/10yvmpci.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

26. Зайцева А. В. Дитячі розважально-пізнавальні телепередачі. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2003. № 1. С. 106–109.

27. Захаренко О. А. Слово до нащадків. Київ: СПД Богданова А. М., 2006. 216 с.

28. Захаренко О. А., Мазурик С. М. Школа над Россю. Київ: Рад. школа, 1979. 154 с.

29. Інтерактивні вправи та ігри. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 144 с. (Серія «Адміністратору школи»).

30. Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи / упорядн. Стребна О. В., Соценко А. О. Харків: Вид. група «Основа», 2005. 176 с. (Б-ка журн. «Початкове навчання»; Вип. 4 (16)).

31. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: [метод. посібн.] / уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. Київ: А. П. Н., 2002. 136 с.

32. Інтерактивні технології навчання у початкових класах / автор-упорядник І. І. Дівакова. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 180 с.

33. Інформаційні технології і засоби навчання: збірник наукових праць / за ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука / Інститут засобів навчання АПН України. Київ: Атіка, 2005. 272 с.

34. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / уклад.: О. О. Любар; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Знання, 2005. 767 с.

35. Казаков Ю. М. Педагогічні умови застосування медіаосвіти в процесі професійної підготовки майбутніх учителів: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2007. 23 с.

36. Калошин В. Ф. Педагогіка успіху: стратегія радісного навчання. *Управління школою*. 2013. № 31–32 (403–404). Харків: Видавнича група «Основа». 127 с.

37. Каменєва Н. С. Колектив учнів початкової школи як проблема сучасної педагогічної практики. URL: <http://intkonf.org/kameneva-ns-kolektiv-uchniv-pochatkovoyi-shkoli-yak-problema-suchasnoyi-pedagogichnoyi-praktiki/> (дата звернення: 15.07.2018).

38. Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей. Київ: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1990. 168 с.

39. Кодлюк Я. П. Дидактика початкової школи: практичний курс. Тернопіль: Астон, 2013. 160 с.

40. Кодлюк Я. П. Модернізація підготовки майбутніх учителів початкових класів у контексті вимог Державного стандарту початкової загальної освіти. *Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка (серія: педагогічні науки)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2013. Вип. 121. Ч. 1. С. 132–136.

41. Кодлюк Я. П. Технологія формування в молодших школярів умінь вчитися в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 241–244.

42. Кодлюк Я. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності. *Початкова школа*. 2013. № 1. С. 6–9.

43. Коменський Я. А. Вибрані педагогічні твори. Київ: Радянська школа, 1940. Т. 1: Велика дидактика / під ред. А. А. Красновського. 248 с.

44. Компаній О. В. Дидактичні засади формування читацьких інтересів молодших школярів в умовах інформаційного навчального середовища: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2013. 241 с.

45. Кондратюк В. Д. Використання медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутнього вчителя. URL: http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/elits/2013/34/ВИКОРИСТАННЯ%20МЕДІАОСВІТНІХ%20ТЕХНОЛОГІЙ%20У%20ПРОФЕСІЙНІЙ.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

46. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzheniya_mediaosviti_v_ukraini_nov_a_redaktsiya/ (дата звернення: 15.07.2018).

47. Литовченко І. В., Максименко С. Д., Болтівець С. І., Чеп М.-Л. А., Бугайова Н. М. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі (посібник для батьків). Київ: видавництво: Тов «Видавничий будинок “Аванпост-Прим”», 2010. 48 с. URL: http://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizazija/kijiv_star.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

48. Ломберг М. В. Формування в учнів початкової школи уміння вчитися як ключової компетентності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2017. 280 с.

49. Макаренко А. С. Педагогічна поема. Київ: Рад. школа, 1973. 524 с.

50. Макаренко В. М., Туманцова О. О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2008. 96 с.

51. Максимова О. О. Формування успішної особистості шестирічного першокласника: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир: ЖДУ, 2013. 195 с.

52. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика. Київ: КМПУ імені Бориса Грінченка, 2008. 434 с.

53. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2006. 544 с.

54. Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі: посібник для вчителя / Бакка Т. та ін. / за редакцією Волошенюк О., Дегтярьової Г., Іванова В. Київ: ЦВП, АУП, 2017. 197 с. URL: http://www.aup.com.ua/uploads/2017_Pochatkova_school.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

55. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; за науковою редакцією В. В. Різуна. Київ: Центр вільної преси, 2012. 352 с.

56. Методичні рекомендації щодо викладання у початковій школі у 2016/2017 навчальному році: додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 17.08.2016р. № 1/9-437. URL: <http://www.schoollife.org.ua/metodychni-rekomendatsiyi-shhodo-vykladannya-u-pochatkovij-shkoli-u-2016-2017-navchalnomu-rotsi/> (дата звернення: 15.07.2018).

57. Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія зарубіжної школи і педагогіки: короткий виклад курсу: навчально-методичний посібник. Тернопіль: РВВ ТДПУ імені В. Гнатюка, 1998. 82 с.

58. Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Історія української школи і педагогіки: короткий виклад курсу: навчально-методичний посібник. Тернопіль: РВВ ТДПУ імені В. Гнатюка, 1999. 95 с.

59. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / заг. ред. М. Грищенка. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

60. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г. С. Тарасенко. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 320 с.

61. Освітні технології у короткому викладі / О. І. Янкович та ін. Тернопіль: Астон, 2013. 160 с.

62. Півненко Ю. В. Формування фізичного здоров'я учнів у навчально-виховному процесі початкової школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Запорізький інститут післядипломної пед. освіти. Запоріжжя, 2013. 215 с.

63. Положення про загальноосвітній навчальний заклад: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 778. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF> (дата звернення: 15.07.2018).

64. Полякова Г. О. Використання медіаосвітніх технологій у початковій школі. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2016. Том 63. Квітень–червень. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/Nzizh_2016_63_13.pdf (дата звернення: 15.07.2018).

65. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ: А. С. К., 2007. 144 с.

66. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібн. Київ: А. С. К., 2004. 192 с.

67. Потемкина О., Потемкина Е. Законы успеха, или Как найти свое место в жизни. М: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2005. 336 с. (Практическая психология).

68. Примакова В. В. Впровадження сучасних технологій у роботу початкової школи як можливий шлях формування наукової картини світу молодших школярів. *Науково-методичний журнал «Нова педагогічна думка»*. 2008. № 4. С.141–144.

69. Примакова В. В. Метод проектів як засіб формування у молодших школярів наукової картини світу. *Нові технології навчання: наук.-метод. зб.* 2009. Вип. 56. С.68–72.

70. Примакова В. В. Погляди В. О. Сухомлинського на здоров'язбережувальний напрям діяльності вчителя початкових класів. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 2. С. 10–13.

71. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 15.07.2018).

72. Про проведення дослідно-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх навчальних закладів Вінницької, Волинської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької областей та м. Київ: Наказ Міністерства освіти і науки України № 1312 від 02.11.2016 р. URL: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2016-11-08/6397/nmo-1312.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

73. Русаков А. Епоха великих відкриттів у школі 90-х років. Київ: Видавничий дім «Шкіл. світ», 2006. 112 с.

74. Русова С. Національна школа. *Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн.* / За редакцією Є. І. Коваленко. Упоряд. прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: Либідь, 1997. Кн. 1. С. 83–85.

75. Русова С. Дидактика. *Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн.* / За редакцією Є. І. Коваленко; Упоряд., прим. Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук. Київ: Либідь, 1997. Кн. 2. С. 134–300.

76. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Генеза, 2002. 368 с.

77. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра. Київ: Педагогічна думка, 2014. 176 с.

78. Сергієнко В. П., Кухар Л. О. Методичні рекомендації зі складання тестових завдань. Київ, НПУ, 2011. 41 с.

79. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ: Поліграфкнига, 1996. 406 с.

80. Сокол І. М. Впровадження квест-технології в освітній процес: навч. посіб. Запоріжжя: Вид-во Акцент Інвест-трейд, 2014. 108 с.

81. Сокол І. М. Квест: метод чи технологія? *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2014. № 2. С. 28–31.

82. Сорока О. В. Арт-терапія: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2014. 196 с.

83. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. 534 с.

84. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія / О. С. Онищенко та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 220 с.

85. Співаковський О. В., Петухова Л. Є., Коткова В. В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Початкова освіта». Херсон, 2011. URL: <http://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/ІКТ%20в%20початковій%20школі.%20Посібник.pdf?id=4ab4f7d1-7328-4045-864d-6fafc8472b9e> (дата звернення: 15.07.2018).

86. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 1. С. 403-637.

87. Сухомлинський В. О. Народження громадянина: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 283-582.

88. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4. С. 393-626.

89. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: вибрані твори в п'яти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 7-279.

90. Трейси Б. Достижение максимума / пер. с англ. В. Ф. Волченко. Москва: ООО «Попурри», 2002. 368 с. (Серия «Успех»).

91. Чаговец А. І., Апрелова І. В. Проблема здоров'я-збережувальних технологій у педагогічній теорії. URL: <http://hero.uira.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2728/1/12caispt.pdf> (дата звернення: 15.07.2018).

92. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології: навч. посібн. Київ: Академвидав, 2012. 224 с. (Серія «Альма-матер»).

93. Щербатых Ю. В. Психология успеха. Москва: Эксмо, 2004. 384 с.

94. Щоб учням й учителям було цікавіше. Сім інтегрованих кейс-уроків. URL: <https://uk.etcetera.media/shhob-uchnyam-uchitelyam-bulo-tsikavishe-sim-integrovanih-keys-urokiv.html> (дата звернення: 15.07.2018).

95. Як допомогти дитині стати творчою особистістю / упоряд. Л. Шелестова. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2003. 112 с.

96. Янкович О. І. Медіаосвіта в загальноосвітній школі: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. 160 с.

97. Янкович О. І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957-2008): монографія. Тернопіль: Підручники та посібники, 2008. 320 с.

98. Янкович О., Беднарк Ю., Анджеєвська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. 212 с.

99. Яновицька О., Адамський М. Нова дидактика і 1000 дрібниць / пер. з рос. Київ: Ред. загальнопед. газ., 2005. 112 с. (Б-ка «Шк. світу»).

100. Ярошук Л. Г. Основи педагогічних вимірювань та моніторингу якості освіти: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 304 с.

101. Dziamska D. Edukacja przez ruch. Fale, spirale, jodełki, zygzaki (miękkka). Warszawa: Nowa Era, 2015. 60 s.

102. Dziamska D. Edukacja przez ruch. Kropki, kreski, owale, wiązki. Warszawa: WSiP Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 2015. 48 s.

103. Łopatkowa M. Pedagogika serca. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1992. 219 s.

104. Metody aktywne w pracy z dzieckiem w młodszym wieku szkolnym / opracowała E. Stanielewicz. URL: <http://www.sp4al.edu.pl/publikacje/metody%20aktywne%20staniel.htm> (dostęp: 15.07.2018).

105. Mistrzostwo pedagogiczne / pod. red. Zjaziuna I. A. Warszawa – Radom: Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, 2005. 252 s.

106. Pedagogika zabawy w edukacji kulturalnej / red. Elżbieta Kędzior-Niczyporuk. Lublin: «Kłanża», 2006. 242 s.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4

I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	7

1.1. Поняття освітньої технології	7
1.2. Критерії та структура освітніх технологій	9
1.3. Розвиток технологічного підходу в теорії та практиці початкової освіти	11
1.4. Класифікація освітніх технологій.....	16
1.5. Педагогічне цілеутворення в технологічних процесах початкової освіти	18
1.6. Діагностичність як критерій освітніх технологій	25
1.7. Критерії вибору освітніх технологій у початковій школі.....	40

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

II. ЕЛЕМЕНТАРНІ (ЗАГАЛЬНОМЕТОДИЧНІ) ТЕХНОЛОГІЇ.....	50

2.1. Інтерактивні технології.....	50
2.2. Ігрові технології	66
2.3. Квест як сучасна технологія та метод навчання	75
2.4. Проектна технологія	79
2.5. Технологія проблемного навчання.....	86
2.6. Технологія кейсів (case-study)	90
2.7. Портфоліо як освітня технологія і метод діагностики.....	95

III. КОМПЛЕКСНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ТЕХНОЛОГІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ

3.1. Технології формування творчої особистості.....	100
3.2. Технології формування критичного мислення.....	110

ТЕХНОЛОГІЇ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

3.3. Технології формування інформаційно-комунікаційної компетентності	118
3.3.1. Інформаційні технології: сучасний стан та перспективи розвитку	119
3.3.2. Медіаосвітні технології.....	126
3.4. Технології формування в учнів початкової школи вміння вчитися.....	137
3.5. Технології формування інноваційності та громадянських і соціальних компетентностей	148
3.5.1. Технологія колективного творчого виховання.....	148
3.5.2. Технологія формування учнівського колективу	153
3.5.3. Організація успішної діяльності як соціально-виховна технологія	170
3.6. Технології дотримання здорового способу життя	186
3.6.1. Навчання в русі як здоров'язбережувальна освітньо-рухова технологія в початковій школі	193
3.6.2. Технологія фізичного виховання дітей	
М. Єфименка.....	201
3.6.3. Арт-терапевтичні технології	204
ДОДАТКИ.....	212
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	254

Навчально-методичне видання

Олександра Янкович

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Куявсько-Поморська вища школа (Бидгощ, Польща)

Ірина Кузьма

Тернопільський обласний комунальний інститут
післядипломної педагогічної освіти
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Навчально-методичний посібник

**для вчителів, вихователів
та студентів педагогічних закладів вищої освіти**

Підписано до друку 02.10. 2018 р.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Умовно-друк. арк. 15,46. Облік.-видавн. арк. 13,35.
Зам. № 155.

Видавець

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.
*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №2043, від 23.12.2004.*